

CURS DE BIZANTINOLOGIE (SEMESTRUL AL II-LEA)

Prof. Univ. Dr. Emilian Popescu
(cu modificări făcute de Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu)

IMPERIUL BIZANTIN SUB DINASTIA MACEDONEANĂ. VASILE I MACEDONEANUL

Deși inaugurată printr-o crimă, dinastia macedoneană a durat aproape două secole (867-1057), fiind cea mai glorioasă din istoria Imperiului Bizantin. Împărații acestei dinastii au fost, în general, oameni destoinici, dornici să ridice puterea și strălucirea Imperiului, buni administratori și diplomați și, mai ales, iluștri generali, care și-au petrecut o bună parte din timp pe câmpul de luptă, în mijlocul ostașilor. Pe acești ostași, ei i-au și sprijinit prin măsuri administrative și economice.

Fondatorul dinastiei a fost Vasile, un om simplu, dar inteligent, energic și abil, bun administrator și bun soldat, care a știut să se facă popular prin măsuri de ajutorare și de dreptate, luate în favoarea poporului de jos. El socotea că, „pentru un împărat, este o zi pierdută dacă în ea n-a făcut niciun bine cuiva”. În același timp, el s-a dovedit fără scrupule, șiret și chiar crud.

Cronicarii bizantini și unii membri ai dinastiei, precum împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul, au înfrumusețat originea modestă a lui Vasile, îmbrăcând-o în legendă. Unele povestiri dau valoare simbolică câtorva întâmplări care au avut loc în copilăria lui Vasile, sau după aceea, în tinerețea acestuia. Potrivit unei astfel de legende, „într-o frumoasă zi de vară, pe când adormise pe câmp, un vultur planând deasupra copilului i-a ținut umbră cu aripile sale; cum mama sa văzuse în vis ieșind din sânul lui un arbore de aur, încărcat cu flori și cu fructe de aur, care devenea imens și îmbrăca toată casa; și cum, altădată, un vis îi arătase pe Sfântul Ilie Tesviteanul sub trăsăturile unui bătrân înalt, cu barbă albă, din a cărui gură ieșeau flăcări, și cum profetul anunțase mamei sale, soarta înaltă care-l aștepta pe fiul ei” (*Figuri Bizantine*, I, 307). La fel este povestită și prima apariție a tânărului Vasile la Constantinopol: „Pe vremea când Împărăteasa Teodora împărțea tronul cu soțul ei, Teofil, către anul 840, un om tânăr, îmbrăcat sărăcăcios, dar căruia statura înaltă, constituția robustă, tenul ars de soare, îi dădeau o înfățișare destul de mândră, a intrat într-o seară în Constantinopol, cu traista în spinare și cu bățul în mână, pe Poarta de Aur. Era într-o duminică și noaptea era aproape. Obosit și prăfuit, călătorul s-a dus să se culce sub porticul unei biserici aproape de Sfântul Diomid, unde nu trecu mult și adormi profund. În timpul nopții, starețul mănăstirii de care ținea biserica, s-a deșteptat brusc și a auzit un glas care i-a spus: „Scoală-te și deschide împăratului, poarta bisericii!”. Călugărul a ascultat, dar nevăzând în curte decât un biet necăjit în zdrențe, întins pe lespezi, a crezut că visase și s-a întors la culcare. Atunci, a doua oară glasul l-a deșteptat din somn și i-a repetat aceeași poruncă. Și din nou, sculându-se și nevăzând decât pe zdrențarosul adormit, s-a întors în patul său. Atunci, pentru a treia oară, vocea și mai poruncitoare a răsunat în liniștea adâncă și, în același timp, ca să nu se mai îndoiască de faptul că era treaz, egumenul a primit în coaste o lovitură puternică și misterioasă. Scoală-te, porunci

vocea, și fă să intre acela care e culcat în fața ușii. El e împăratul. Tremurând, omul sfânt, a părăsit în grabă chilia, a coborât și l-a chemat pe necunoscut. Iartă-mă, preasfinte, a răspuns celălalt scuturându-se; ce poruncești sclavului tău? Starețul l-a rugat să-l urmeze și l-a așezat la masa lui; dimineața l-a pus să facă o baie și i-a dat haine noi; și deoarece călătorul, surprins, nu înțelegea nimic din aceste atenții de care era copleșit, călugărul, în mare taină, i-a dezvăluit misterul viitorului său și i-a cerut să fie de aici înainte prietenul și fratele său” (Fig. Biz., vol. I, pp. 305-306). Vasile a reușit să facă, în scurtă vreme, o carieră strălucită în capitala Imperiului, pornind de la munci modeste și până la aceea de parakimomen, apoi împărat asociat (866) al lui Mihail al III-lea și, în sfârșit, singur împărat, din 24 septembrie 867, până la 29 august 887.

ÎMPĂRATUL VASILE I, FIUL SĂU CONSTANTIN ȘI A DOUA SA SOȚIE, ÎMPĂRĂTEASA EVDOCHIA INGERINA
(Reprezentări pe o monedă *solidus*)

Vasile a fost căsătorit de două ori. Prima soție, pe nume Maria, era originară din Macedonia. Cu aceasta, Vasile a avut pe copilul, pe nume Constantin, mort de tânăr. Cea de a doua soție a fost Eudochia Ingerina. Din căsătoria cu aceasta au rezultat trei copii: Leon, care i-a succedat la tron, Alexandru și Ștefan, ultimul destinat carierei eclesiastice și devenit chiar patriarh.

Politica externă

Confruntările cu arabii au rămas prioritare și în vremea lui Vasile. Împăratul a profitat de faptul că arabii din orientul apropiat se aflau într-o stare de criză internă, la care se adăugau consecințele nefaste ale înfrângerii emirului de Melitene în anul 863, de către Petronas. De altfel, cea de a doua jumătate a secolului al IX-lea a fost caracterizată prin mișcări separatiste puternice atât în emiratele de pe Tigru și Eufrat, cât și în Egipt. Armata a slăbit ca urmare a faptului că, în locul ostașilor arabi, care luptaseră altădată pentru „războiul sfânt”, au fost angajați mercenari, mulți proveniți dintre sclavii de origine turcică, care erau mai puțin

eficienți în lupte. Unele familii și înalți demnitari arabi din provinciile de graniță se desprindeau și constituiau emirate separate.

Primele acțiuni în Orient au fost îndreptate de Vasile împotriva pavlicienilor, aliați ai arabilor, care, sub conducerea lui Chrysocheir, în primii ani de după schimbarea dinastiei amoreană cu cea macedoneană, făcuseră incursiuni în Asia Mică, devastând regiuni întinse până la Nicomidia și Efes. Riposta armatei bizantine, condusă de împărat, le-a adus acestora înfrângeri și a asigurat controlul Imperiului asupra principalelor trecători din Munții Taurus și Antitaurus, pe unde se efectuau invaziile. În anul 871, bizantinii i-au atacat direct pe pavlicieni, dar nu au putut cuceri centrul lor politic și militar, cetatea Tephrike, unde au suferit chiar o înfrângere. Victoria împotriva pavlicienilor a fost obținută abia în anul 872, de către Christofor, ginerele împăratului, care avea titlul de domestic al scholaelor. Tot atunci, Chrysocheir, conducătorul pavlicienilor, a fost prins și decapitat. A urmat convertirea în masă a pavlicienilor la credința ortodoxă. Unii dintre aceștia au reușit, însă, să se refugieze la Melitene, unde au întărit rândurile arabilor. Cetatea Melitene n-a putut fi cucerită de bizantini, ci doar izolată.

Ofensiva militară bizantină în Orient a continuat și în anii următori. Ea a avut ca rezultat eliberarea drumurilor dintre Cilicia și Mesopotamia și recucerirea unora dintre orașele din regiune, precum Sozopetra, Samosata, Luluas, Maluon, Tars și altele, dar fără Melitene. Tot atunci a fost restabilită autonomia Armeniei, care a devenit un aliat prețios al Imperiului.

Vasile a depus un efort deosebit și pentru combaterea atacurilor piraterești ale arabilor din Marea Mediterană, din Marea Egee, din sudul Italiei și din Marea Adriatică. Flota bizantină a recucerit din mâna arabilor insulele Cypru (874-881) și Creta, ultima ca urmare a victoriei obținute de amiralul Niceta Oryphas. În vestul Peninsulei Balcanice, același amiral a eliberat Ragusa (astăzi Dubrovnic, în Croația) din mâna arabilor, organizând orașele și insulele dalmate dependente de Bizanț în thema Dalmației.

Întărirea puterii bizantine pe țărmul oriental al Adriaticei a făcut posibilă creștinarea sârbilor între anii 867 și 874, opera misionară în aceste părți cunoscând un nou impuls mai ales în Macedonia și Bulgaria, datorită ucenicilor lui Sf. Metodie (†885), alungați din Moravia. Aceștia au venit aici și au predicat credința creștină în limba slavă. În felul acesta, Moravia a trecut în mare parte sub influența Romei, iar Peninsula Balcanică a intrat în zona jurisdicțională a Bizanțului.

Vasile a manifestat un interes deosebit și pentru îndepărtarea arabilor din Italia și restabilirea puterii imperiale acolo. În anul 876, armata bizantină a cucerit importantul oraș Bari, iar în anul 880 a ocupat și Tarentul, dar fără să poată relua Sicilia. Syracuse fusese ocupată de arabi în 878.

În anul 885, sudul Italiei a trecut sub conducerea energicului general Nichifor Focas, care a recucerit și alte cetăți și teritorii din mâna arabilor, lărgind serios posesiunile bizantine de acolo. Administrația imperială din sudul Italiei a fost reorganizată și, odată cu ea, și cea bisericească, prin înființarea de noi episcopii. Într-o oarecare măsură, Vasile a reușit să împlinească o parte din visurile lui Iustinian I.

Politica internă

Unul dintre țelurile politice interne ale lui Vasile I a fost restaurarea ordinii interne a Imperiului. Pentru aceasta, el a pledat pentru dobândirea puterii supreme în stat, socotind că „Nimic în lumea aceasta nu este mai presus decât împăratul, și lui nimeni nu poate să-i comande”. Prestigiul imperial nu se menține doar prin zidirea de clădiri monumentale și prin luxul de la palat, ci și prin buna activitate a instituțiilor statului. De aceea, el a pledat constant pentru împlinirea acestui din urmă deziderat. Împăratul a vegheat ca dreptatea să fie acordată de tribunale, fiind sensibil mai ales la păsurile oamenilor sărmani. Vasile dorea ca „săracii să nu fie oprimați de bogați” și, pentru aceasta, a limitat creșterea mării proprietăți funciare, încurajând în schimb, mica proprietate liberă. Pentru a întări instituțiile statului, el a promovat ocuparea diferitelor funcții de oameni cinstiți și capabili, formați în cadrul Universității din Constantinopol. De altfel, această Universitate și mișcarea culturală începută în timpul lui Mihail al III-lea au continuat să facă noi progrese. Chiar dacă Vasile nu era un om instruit, el avea un mare respect pentru știință și recunoștea că „ea este podoaba Imperiului și ceea ce îi face pe împărați nemuritori”.

ÎMPARATUL VASILE I INVINGAND LA TRANTA UN LUPTATOR BULGAR
(În partea stângă a reprezentării)

Realizări deosebite și durabile a avut Vasile I Macedoneanul și în domeniul juridic. El a pregătit o mare reformă legislativă, cunoscută sub numele de „purificarea vechilor legi” (ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων), menită să clarifice legile în vigoare și să le elimine pe cele care nu mai aveau aplicabilitate în societatea bizantină de la acea vreme. Împăratul considera că „Ordinea în legi însemnează ordinea în stat, dar a avea legi bune este tot atât de important pentru stat ca și ochii pentru viața omului”. Legislația lui Iustinian a fost, astfel, adaptată acelor vremuri, inclusiv prin emiterea unor legi noi, toate redactate în limba greacă. Și *Ecloga* împăratului Leon III a fost înlăturată, fiind considerată „impregnată cu legi inutile și periculoase Imperiului”. Prima lucrare, apărută la 1 decembrie 872, sub numele împăraților Vasile, Constantin și Leon, a fost *Procheironul* (ὁ Πρόχειρος νόμος). Acesta era un manual practic, pus la îndemâna judecătorilor. În acesta, în patruzeci de titluri, erau reunite principalele

legi din *Corpus Iuris Civilis*, mai ales din *Institutiones*, de mare utilitate în dreptul civil și public. Textele legilor erau scurtate prin lăsarea la o parte a greșelilor și contradicțiilor anterioare. Terminologia latină a fost înlocuită cu cea grecească, dar au fost operate și modificări de conținut, făcându-se adaosuri pentru probleme absente în vechile legi. În curpînsul acestuia, cel mai adesea, sunt tratate problemele legate de familie, logodnă, căsătorie, zestre, testamente, înstrăinarea de bunuri, vânzare, arendare, împrumut, ipotecare, închiriere, dreptul de moștenire etc. *Procheironul* era considerat indispensabil juriștilor. Din acest motiv, aceștia puteau primi o funcție în aparatul judecătoresc doar dacă aveau facultatea de drept și știau pe de rost cele patruzeci de titluri ale acestui corp legislativ. *Procheironul* a devenit manualul juridic cel mai utilizat, rămânând în vigoare până la căderea Imperiului. El a fost tradus și aplicat și la popoarele slave de dincolo de granițele bizantine.

Cea de a doua lucrare, *Epanagoga*, alcătuită în numele împăraților Vasile, Leon și Alexandru, aparține perioadei de după anul 879 (apărută poate în 886). Și aceasta este structurată în patruzeci de titluri. Ea a fost concepută ca o introducere la „purificarea vechilor legi”. Autorii ei s-au inspirat din *Ecloga* lui Leon și din *Procheiron*. Primele titluri privesc probleme generale ale dreptului: despre lege și dreptate, despre împărat, patriarh, locul prefectului cetății și a altor înalți demnitari bisericești, ținuta episcopilor, a preoților și diaconilor, a clerului, în general și a monahilor, arendă și arendare de către Biserică etc. Ideile sunt interesante și ele reprezintă concepția împăraților macedoneni despre cele mai înalte puteri în stat și în Biserică. Se consideră că prologul și cel de al doilea titlu al lucrării au fost concepute de patriarhul Fotie.

Noutatea deosebită din *Epanagoga* constă în precizările privind raporturile dintre Stat și Biserică, dintre împărat și patriarh, drepturile și obligațiile acestora și ale demnitarilor lor. Împăratul și patriarhul sunt priviți ca doi conducători ai lumii (οικουμένη). Sarcina lor era considerată aceea de a lucra împreună în armonie (έν συμφωνία) pentru binele umanității. Se considera că activitățile celor două puteri trebuie să se manifeste în paralel: împăratul era socotit responsabil de binele material al oamenilor, iar patriarhul de nevoile spirituale. Aceste idei, inspirate desigur de Fotie, vor deveni caracteristice societății bizantine și lumii ortodoxe.

Deși dorința lui Vasile I de reformare a sistemului legislativ era mult mai mare, el nu a putut realiza decât *Procheironul* și *Epanagoga*. Împăratul a luat, însă, și alte măsuri pentru a contribui la creșterea prestigiului justiției. Astfel, el a pus la dispoziție clădiri de judecată impunătoare, a amenajat palatul Chalke, unde aveau loc procese în toate zilele, palatul Magnaura și chiar Hipodromul, unde, uneori, se desfășurau procese. Pentru a le da celor săraci posibilitatea de a-și cere dreptatea, el a creat la Constantinopol un birou în care li se acorda acestora asistență juridică.

În problemele religioase, la scurtă vreme după urcarea sa pe tron, Vasile I a hotărât înlăturarea din scaunul patriarhal constantinopolitan a lui Fotie (la 23 noiembrie 867) și reinstalarea în locul acestuia a lui Ignatie. Prin aceasta, împăratul a sperat să pună capăt tensiunii apărute în raporturile cu Roma și să readucă pacea internă, dând satisfacție partidei ignatiene. Însă, niciunul din aceste obiective nu a fost atins. Deși papa Nicolae I (858-867) murise cu 10 zile înaintea depunerii lui Fotie, succesorul său, Adrian II (867-872), a continuat aceeași politică față de Bizanț. Împăratul Vasile I i-a cerut papei Adrian II să accepte convocarea unui sinod la Constantinopol, în vederea refacerii unității Bisericii, lucru pe care pontiful roman l-a acceptat. Cei doi reprezentanți ai papei au fost primiți cu onoruri deosebite și sinodul se deschide la 5 octombrie 869, cu un număr redus de participanți

(aproximativ 100). Reprezentanții guvernului bizantin au supravegheat lucrările sinodului, în consens cu legații papali. Fotie a fost convocat în fața sinodalilor pentru a-și justifica faptele, însă, acesta a refuzat, cu demnitate, să se apere. A urmat condamnarea și excomunicarea lui și a adepților săi. Sinodaliile au mers atât de departe încât au condamnat și anulat toate actele și hotărârile luate în perioada păstoririi sale. Chiar și clericii hirotoniți de Fotie au fost oprți de la slujire, o hotărâre care nu putea aduce pacea în Biserică.

Sinodul și-a încheiat lucrările la 28 februarie 870, cu un succes total al Bisericii Romei. El a și fost considerat de aceasta al VIII-lea sinod ecumenic. Totuși, succesul a fost aparent și de scurtă durată, întrucât, imediat după închiderea lucrărilor, la Constantinopol au sosit delegați ai țarului bulgar Boris, care au exprimat nemulțumirea conducătorului lor față de refuzul papei de a recunoaște ca șef al Bisericii Bulgare pe episcopul propus de el. Aceasta a determinat convocarea unei reuniuni extraordinare a sinodului, la care atât împăratul Vasile, cât și patriarhul Ignatie au fost intransigenți față de pretențiile legaților papali, apărând dârz, ca pe vremea lui Fotie, drepturile jurisdicționale ale Bizanțului asupra bulgarilor. La succesul bizantinilor au contribuit și reprezentanții Patriarhatelor din Orient. Patriarhul Ignatie a și hirotonit un arhiepiscop pentru conducerea Bisericii Bulgare și a trimis zece episcopi bizantini care să înlocuiască clerul latin, instalat de legatul papal Formosus.

Aceste evenimente ar fi dus la o nouă schismă între cele două Biserici, dar se pare că regele Ludovic II (846-879) al Franciei occidentale a oprit acest curs, deoarece avea nevoie de Bizanț în lupta sa împotriva arabilor.

Hotărârile sinodului din 869–870 nu i-au liniștit pe partizanii lui Fotie. Ca atare, împăratul nu a putut realiza liniștea internă a Imperiului dorită de el. Aceasta a fost dobândită abia în anul 877, când a murit Ignatie (28 octombrie 877) și Vasile I l-a readus pe tronul patriarhal pe Fotie. Cu doi ani înainte, Fotie fusese adus la curtea imperială ca profesor și educator al copiilor lui Vasile I (Leon, Alexandru și Ștefan). În conformitate cu *Viața lui Ignatie*, Fotie ar fi plăsmuit o genealogie a împăratului Vasile, potrivit căreia împăratul și-ar fi avut originea în familia regilor din Armenia. Dacă Fotie a făcut sau nu acest lucru nu se poate spune, dar este posibil ca Vasile să fi voit ca prin readucerea lui Fotie pe scaunul patriarhal să readucă pacea în Biserică.

La rândul său, Fotie s-a arătat conciliant față de vechii săi inamici din interiorul Imperiului și chiar față de Roma, trimițând papei Ioan VIII (872-882) (succesorul lui Adrian II, care murise în decembrie 872) o scrisoare plină de bunăvoință. Deși papa a pus unele condiții pentru reconciliere, el a primit oferat de împăcare, deoarece avea nevoie de flota bizantină în uita împotriva arabilor. Papa a și trimis la un nou sinod convocat la Constantinopol și desfășurat în iarna anilor 879-880, trei delegați. La acest sinod au participat foarte mulți ierarhi: 81 de mitropoliți și arhiepiscopi și 270 de episcopi, fiind privit de bizantini ca ecumenic. Sinodul a fost un triumf pentru Fotie deoarece au fost anulate condamnările anterioare, iar el a fost recunoscut ca patriarh („sfințitul patriarh și mărit”) de legații papali. Tot atunci a fost adoptată ca formulă de credință ortodoxă purcederea Sfântului Duh numai de la Tatăl.

După sinodul din 879-880, nu s-a ajuns, așa cum s-a crezut în chip eronat, la o nouă schismă între Fotie și papa Ioan VIII. În ciuda anumitor tensiuni, raporturile dintre ei au fost dominate de bunăvoință, întrucât ambii aveau în minte pericolul comun care le venea din partea arabilor. Implicarea împăratului în relațiile dintre patriarh și papă este mai mult decât probabilă, acesta având interes să-l îndemne pe Fotie la concesii. Pe timpul celei de a doua

păstoriri a lui Fotie nu s-a ajuns, însă, la o pace durabilă cu adepții lui Ignatie.

ÎMPĂRATUL VASILE I ȘI FIUL SĂU LEON

Privită în ansamblu, domnia lui Vasile I a reprezentat o etapă de însemnate realizări externe și interne, care au fost continuate de succesorii săi, mai cu seamă în cursul secolului al X-lea și primele decenii ale celui de al XI-lea. Atât în Orient, cât și în Occident, el a avut importante succese militare, care au făcut mai stabile frontierele Imperiului și au contribuit la pătrunderea culturii bizantine și credinței creștine la alte popoare. Vasile I a fost fondatorul unei noi dinastii, cea mai glorioasă din istoria Imperiului, și pentru asigurarea continuității ei, el i-a desemnat ca succesori la conducerea politică pe fiii săi, Leon (la 6 ianuarie 870) și Alexandru, iar pentru patriarhat pe cel de al treilea său fiu, Ștefan (886 – 893). În istoriografia modernă, Vasile I este considerat primul împărat bizantin care a introdus principiul *legimității la conducere* a familiei domnitoare, adică a dreptului la conducere a porfirogeneților (a copiilor de împărat născuți în camera de purpură a palatului). Numai acestora li se cuvenea *de jure* preluarea conducerii Imperiului și față de ei poporul a manifestat dragoste și devotament. Cei care nu respectau acest principiu erau considerați uzurpatori, făptuitori de crime împotriva legii, cu toate consecințele care decurgeau din aceasta.

La 29 august 886, înaintat în vârstă, Vasile I a murit. Se pare că moartea sa a fost cauzată de o rană primită în timpul unei vânători. Cel care i-a urmat la conducerea Imperiului a fost fiul său Leon, alături de fratele său Alexandru. În realitate, adevăratul conducător al Imperiului a fost Leon, întrucât Alexandru, complăcându-se în distracții frivole, a stat departe de treburile statului.

**IMPERIUL BIZANTIN SUB LEON VI (30 AUGUST 886 - 11 MAI 912).
REALIZĂRILE ÎN DOMENIUL JURIDIC.
APARIȚIA UNGURILOR PE SCENA POLITICĂ EUROPEANĂ**

Noul împărat Leon se deosebea de tatăl său atât prin felul de a fi, cât și prin cultură. Cu o sănătate șubredă, el era și un om static. De aceea se complăcea în viața de palat, în cercurile mondene de la curte, fără nicio înclinare spre viața de campanie militară. De-a lungul întregii sale domnii, el nu a participat la nici un război, sarcina aceasta revenind generalilor săi. Din această cauză, domnia lui este caracterizată prin mari insuccese în politica externă.

Pe de altă parte, Leon se deosebea de tatăl său prin cultură. Foarte instruit, mai cu seamă de patriarhul Fotie, el se complăcea în activitatea literar-științifică. A primit o educație enciclopedică, cu cunoștințe de logică, morală, metafizică, teologie, drept, poetică și chiar de științe oculte și profeții. Contemporanii l-au numit „foarte învățatul” (ὁ σοφώτατος), iar cunoștințele sale universale au făcut să i se dea numele de „filosoful”. Acesta era, de altfel, titlul cel mai înalt acordat de Universitatea din Constantinopol.

LEON VI FILOSOFUL IN ATITUDINE DE POCAINȚA LA PICIOARELE LUI HRISTOS
(Mozaic din biserica Sf. Sofia de la Constantinopol)

Leon iubea oratoria, a compus și rostit mai multe discursuri și predici cu prilejul marilor sărbători religioase, evidențiindu-se, prin aceasta, gustul său pentru teologie. Lui Leon i se atribuie și o cuvântare funebră ținută cu prilejul celei de a doua aniversări a morții tatălui său, Vasile I. Nu i-a fost străină nici poezia, dar realizările sale în acest domeniu sunt mediocre. Un loc aparte l-au constituit oracolele cu privire la destinul Imperiului, care s-au bucurat de succes în lumea bizantină.

Leon era foarte credincios și, în timpul domniei sale, la palatul imperial puteau fi văzuți mulți monahi. Între aceștia, Eftimie, duhovnicul său, ocupă locul central. În legile sale, împăratul a arătat rigoare, cerând păstrarea și apărarea moravurilor, cu toate că el însuși a fost pus în situația de a nu le respecta.

Leon a beneficiat în activitatea sa de sprijinul unor colaboratori prețioși. Între aceștia trebuie menționat Stelianos Zaoutzes, de origine armeană, care i-a sugerat realizarea operei juridice. Stilianos Zaoutzes a îndeplinit înalte funcții în stat, între care și pe cea de prim-ministru (*magister officiorum*). Influența lui la palat a crescut mai cu seamă începând cu primăvara anului 894, când i s-a acordat titlul de *basileopator* (βασιλεοπάτωρ), adică *tată al împăratului*, în urma căsătoriei lui Leon cu fiica acestuia, Zoe.

După moartea lui Stelianos Zaoutzes, petrecută în anul 896, locul acestuia a fost luat de Samonas, un tânăr eunuc arab convertit la creștinism, care s-a bucurat de încrederea împăratului o îndelungată perioadă de timp (896-911). Samonas a căzut, însă, în dizgrația împăratului, după ce a scris o lucrare defăimătoare la adresa lui. El a sfârșit închis într-o mănăstire, pierzând imensa sa avere, confiscată în favoarea statului.

PATRIARHUL ȘTEFAN I AL CONSTANTINOPOLULUI (886-893)

Leon VI s-a lipsit, însă, de colaborarea patriarhului Fotie, pe care l-a scos din scaun chiar de la începutul domniei sale, trimițându-l în exil. Motivele acestei măsuri ingrate luate de elev împotriva profesorului său nu sunt bine cunoscute. Este posibil ca Leon să fi avut în vedere realizarea păcii interne, dând satisfacție partizanilor lui Ignatie, încă destul de puternici, sau întreținerea unor mai bune relații cu Roma, întrucât Fotie, deși reinstalat în scaun, nu fusese

complet reabilitat în ochii succesorilor papei Ioan VIII. Dar înlăturându-l din scaun pe Fotie, Leon nu a adus în locul acestuia un om din partida ignatiană, ci, profitând de vacanța creată, l-a pus patriarh chiar pe fratele său, Ștefan (886-893), creând astfel un precedent pentru alți împărați de a-și numi în această înaltă funcție membri ai familiei lor. Ștefan a murit, însă, tânăr, în anul 893, și în locul său a fost ales Antonie II Kauleas (893-901), un monah de la Muntele Olimp, din Bithynia. Acesta a rămas în scaun până în anul 901 și, în timpul păstoririi sale, s-a străduit să împace cele două partide ostile, ignatiană și fotiană, și să normalizeze raporturile cu Roma ale ignatienilor, supărați că papa recunoscuse reînscăunarea lui Fotie.

În sfârșit, după moartea lui Antonie II Kauleas, scaunul a fost ocupat de Nicolae I Mistical (901-925), rudă a lui Fotie și apropiat colaborator al împăratului, căruia îi fusese secretar intim.

Politica externă: războaiele cu bulgarii și arabii

După s-a precizat ceva mai sus, în politica externă, Leon VI a înregistrat numai eșecuri. Dușmanii care i-au provocat cele mai mari greutăți au fost bulgarii. Neșansa lui Leon a fost și aceea că, la acea vreme, aceștia erau conduși de cel mai mare țar bulgar, Simeon (893-927). Simeon era fiul mai mic al lui Boris Mihail (852-889) și preluase conducerea Țaratului bulgar după ce fratele său mai mare, Vladimir, fusese obligat să părăsească tronul deoarece trecuse la păgânism. Crescut ca ostatec la Bizanț, Simeon a avut prilejul să cunoască strălucirea civilizației și culturii din capitala Imperiului și să priceapă avantajele pe care le prezenta creștinismul pentru poporul său. De fapt, religia creștină contribuise la unificarea statului bulgar și la omogenizarea spirituală a populației slavo-bulgare, creând un stat puternic, capabil să-și extindă granițele în Peninsula Balcanică. Pe de altă parte, în urma educației primite în Bizanț, Simeon devenise un admirator al civilizației Imperiului, al luxului și strălucirii de la curte. În felul acesta, în el s-a născut dorința de a cuceri Constantinopolul și de a pune pe capul său coroana de basileu.

Primul conflict cu Bizanțul a izbucnit chiar de la începutul domniei, fiind generat de motive de natură economică. Între bizantini și bulgari existase, până atunci, o lungă pace, inaugurată prin tratatul încheiat în anul 815, în timpul domniei lui Leon V Armeanul, și întărită de încreștinarea țarului Boris Mihail. Conflictul a fost generat de Bizanț și a avut la bază puterea prea mare dobândită de Stilianos Zaoutzes. Cu sprijinul acestuia, doi negustori bizantini au obținut monopolul comerțului cu bulgarii și, pentru a evita orice concurență, antrepozitele bulgare au fost mutate de la Constantinopol la Tesalonic. În același timp, au fost mărite și taxele pentru mărfuri. Trebuie spus că bulgarii realizau mari venituri la Constantinopol, deoarece își desfășeau aici nu numai propriile mărfuri, ci și pe cele care veneau prin intermediul lor din Europa centrală, din sudul Rusiei și de la Gurile Dunării. Mutarea la Tesalonic însemna pierderea unor importante venituri.

Proteste adresate de Simeon nu au fost luate în seama de Leon, astfel că țarul bulgar, ca represalii, a invadat Thracia și Macedonia, înfrângând armata bizantină trimisă împotriva lui și amenințând chiar Constantinopolul (în anul 894). Deoarece împăratul nu avea prea multe trupe la dispoziție, ele fiind trimise împotriva arabilor, el a recurs la ajutorul maghiarilor, o populație fino-ugrică (desemnată în izvoare și sub numele de turci) și care locuia în regiunea dintre Nipru și Dunăre, în așa zisa regiune Atelkuzu (*dintre ape*).

Maghiarii fuseseră izgoniți din stepele ruse de pecenegi și se aflau în dependența khazarilor. Pe la anul 880, ei erau conduși de Arpad.

Cu ajutorul ungarilor, care au trecut Dunărea pe vasele flotei bizantine, conduse de drongarul (amiralul) Eustatie, și al unor unități chemate din Orient, puse sub comanda generalului Nichifor Focas, bizantinii i-au înfrânt pe bulgari și l-au determinat pe Simeon să ceară încheierea unui armistițiu. Perioada de calm a fost însă scurtă, întrucât Simeon a recurs la ajutorul pecenegilor, dușmanii maghiarilor, și, cu ajutorul lor, armata bizantină a fost înfrântă în anul 896 la Bulgarophygon. Tratatul de pace încheiat în urma acestei bătălii prevedea condiții moderate pentru bizantini, însă, aceștia se obligau să plătească bulgarilor un tribut anual și să le cedeze chiar o parte din Macedonia meridională și Albania de sud, ocupate de slavi.

ÎNFRÂNGEREA ARMATEI BIZANTINE LA BULGAROPHYGON (anul 896)

După înfrângerea suferită și după ocuparea de către pecenegi a regiunii de unde veniseră (cele 5 râuri), maghiarii au pornit spre nord, prin Galiția de astăzi, și au trecut Carpații, așezându-se în Câmpia Panonică. Aici locuia o populație romanizată, pe care maghiarii au dislocat-o, triburi slave și marele Regat al Moraviei, pe care l-au împărțit în două. Războaiele bizantino-bulgare i-au adus, astfel, pe maghiari, pentru prima oară, în politica europeană. Acesta era un trib turanic nu prea numeros (cca. 12.000 oameni), dar războinic și crud, care va tulbura viața pașnică a populației din centrul Europei.

Din Câmpia Panonică, maghiarii au întreprins campanii militare împotriva populațiilor din jur, inclusiv împotriva românilor din Transilvania. Sub regii din dinastia arpadiană ei au reușit să cucerească pas cu pas teritorii românești, să anihileze voievodatele constituite aici și să domine secole de-a rândul un pământ care nu le-a aparținut niciodată *de jure*. În istoria scrisă de Notarul Anonim al regelui Béla I al Ungariei (1060-1063) se găsesc amănunte despre modul cum maghiarii au cotropit teritoriul transilvan și despre rezistența opusă de voievozi ca Menumorut, Gelu și Glad etc. Sfârșitul secolului al IX-lea a fost marcat, deci, de un eveniment cu consecințe negative pentru populația românească din Transilvania. Instalarea ungarilor în Câmpia Panonică a însemnat o schimbare esențială politică și etnică în centrul Europei.

Bizanțul și arabii

Și în raporturile cu arabii, Bizanțul a înregistrat eșecuri. Dacă în Orient, la frontiera dintre Cilicia și Armenia, bizantinii au putut face față incursiunilor de pradă ale acestora, ba chiar să obțină victorii importante, precum cea a generalului Nichifor Focas, care a reușit să ia un mare număr de prizonieri și să aducă la Constantinopol o pradă bogată, în arhipieleagul egean, pe coasta Asiei Mici și în Sicilia, eșecurile bizantine au fost mari. Ultima fortăreață bizantină din Sicilia, orașul Taormina, a căzut în anul 902, încheind, astfel, dureros, o perioadă de rezistență crâncenă de 75 de ani.

Din anul 826, arabii stăpâneau insula Creta și aceasta devenise un cuib al expedițiilor pirateresti asupra insulelor din Marea Egee, a porturilor din Asia Mica și din Grecia. Arabii dominau practic Marea Mediterană și Marea Egee. În anul 902, ei au devastat bogatul oraș Demetrias din Tesalia, iar doi ani mai târziu, în 904, au reușesc să cucerească Tesalonicul, cel de al doilea oraș al Imperiului, după Constantinopol. Flota arabă, condusă de Leon din Tripoli, un renegat grec trecut la islamism, a atacat mai întâi orașul Abydos, de pe țărmul de vest al Asiei Mici, de unde dorea să-și facă baza operațiilor împotriva capitalei Imperiului. Expediția împotriva Constantinopolului a fost, însă, deturnată din motive necunoscute spre Tesalonic, care, surprins fără apărare, a căzut după trei zile de asediu. Timp de 10 zile, orașul a fost prădat și s-a luat un număr imens de prizonieri (cca. 30.000 de oameni), care au fost răscumpărați pentru importante sume de bani.

Căderea Tesalonicului a reprezentat unul dintre cele mai mari eșecuri ale politicii externe a împăratului Leon. Prestigiul Imperiului a scăzut, iar țarul bulgar Simeon a încercat să tragă foloase, extinzând frontierele Țaratului său spre sud, până la cca. 21 km de oraș. Acesta voia chiar să repopuleze Tesalonicul cu bulgari, dar, în tratativele duse cu succes de diplomatul bizantin Leon Choiosphaktes, a fost determinat să renunțe la aceste pretenții. Efectul psihologic produs de căderea Tesalonicului a fost imens și el este făcut cunoscut și de un discurs al patriarhului Nicolae Misticul, ținut în catedrala Sf. Sofia.

Reacția bizantină împotriva arabilor a avut loc abia după ce împăratul a luat măsuri de fortificare a Tesalonicului, a altor orașe din Grecia și mai ales după întărirea flotei. O puternică armată, pusă sub comanda lui Himmerios, cel mai reputat amiral al timpului, a reușit să producă, în octombrie 908, în Marea Egee, o grea înfrângere arabilor, urmată de alte victorii în insula Cipru și pe coasta Siriei. Totuși, cea mai puternică expediție bizantină, condusă de același Himmerios a fost îndreptată în anul 911 împotriva insulei Creta, la acea vreme un important castru pirateresc. Ea s-a sfârșit, însă, într-un dezastru. După unele succese, pe drumul de întoarcere, în primăvara anului 912, lângă insula Chios (după L. Brehier și C. Diehl, insula Samos), flota bizantină a fost atacată și înfrântă de arabii conduși de același Leon din Tripoli și a unui alt renegat grec, Damian. Eforturile financiare depuse de împăratul Leon pentru întărirea flotei sau dovedit în mare parte inutile.

În ciuda acestor insuccese în raporturile cu arabii din Orient, din Egeea și Sicilia, în timpul lui Leon VI s-a realizat o stabilitate la frontiera ciliciano-armeană și s-a consolidat în Italia de sud administrația bizantină, prin crearea themei Longombardiei, ca entitate independentă de thema Cephalleniei. În perioada confruntărilor cu arabii, este cunoscută și o expediție rusească împotriva Bizanțului, în anul 907. Conduși de Oleg, fratele și succesorul lui Rurik, rușii au atacat împrejurimile Constantinopolului, forțându-l, astfel, pe împărat să aibă o întrevvedere cu șeful lor. Cererile rușilor erau de natură economică și priveau acordarea de

privilegii comerciale negustorilor stabiliți în cartierul Sf. Mamas. S-a încheiat o înțelegere perfectată într-un tratat din anul 911. Acesta explică și participarea a 700 de ruși la expediția organizată de Himmerios în anii 911-912.

Insuccesele politice externe ale lui Leon își au explicația nu numai în incapacitatea sa de conducător militar, ci și în unele greșeli pe care le-a comis în politica internă. Totuși, principala cauză rezidă în neșansa împăratului de a fi trebuit să facă față forței atât de mari a bulgarilor și arabilor, pentru care și-a dispersat forțele militare pe un teatru de luptă mult prea întins pentru resursele de care dispunea.

Politica internă

Cea mai importantă realizare a lui Leon a fost în domeniul legislativ. Lucrările publicate în timpul său s-au dovedit de o mare utilitate în Imperiu pe o durată foarte lungă. Acestea i-au adus un mare prestigiu și el este considerat cel mai mare legislator de după Împăratul Iustinian I. Munca în acest domeniu a început sub domnia tatălui său, împăratul Vasile I. Leon a profitat de strângerea unui bogat material, la care a adăugat propria sa contribuție. El a manifestat, de altfel, o predilecție pentru studiul dreptului, așa că opera aceasta intra în preocupările lui. Unele legi (*Novelle*) au fost redactate chiar de către împărat, cum denotă stilul, exprimarea prolixă și tonul tranșant. Totuși, opera a fost realizată de o comisie pusă sub conducerea protospătarului Symbatios. Prima lucrare, *Basilicalele*, adică legi imperiale, cuprinde 60 de cărți, de unde și denumirea de *Hexekontabiblos*, grupate în șase volume (*Hexabiblos*). Ea a fost publicată în primii ani ai domniei lui Leon, în 888. Baza de la care au pornit juriștii au constituit-o *Codex Justinianus*, *Digestele*, *Institutiones* și *colecția celor 168 de Novelle* (adică cele 154 de *Novelle* ale lui Iustinian, la care s-au adăugat cele din timpul lui Iustinian II și Tiberiu II Constantin). Juriștii de sub conducerea lui Symbatios au sintetizat materialul din toate aceste lucrări, în funcție de valabilitatea legilor pentru timpul când se făcea lucrarea, având grijă să lase la o parte ceea ce nu mai corespundea realității, ori să elimine contradicțiile. În noua formă, toate legile care priveau o anumită problemă au fost grupate la un loc, mai comod și rapid de utilizat, nu ca în *Corpus Juris Civilis*, unde ele erau răspândite în 4 lucrări. Aceasta explică și succesul *Basilicalelor* în societatea bizantină și dincolo de granițele Imperiului. Lucrarea a căpătat o mare importanță și pentru faptul că membrii comisiei s-au folosit în stabilirea textului de versiuni grecești din secolele VI-VII, adică de documente vechi, contemporane cu legile respective, și de comentariile și explicațiile aferente. Fiind redactate în limba vorbită a timpului și beneficiind de o sistematizare mai bună decât în trecut, *Basilicalele* au devenit lucrarea juridică cea mai prețuită și utilizată. În perioada de timp care a urmat, li s-au adăugat noi lămuriri (scholii) și comentarii. Între cele mai vechi și valoroase sunt „cele vechi”, alcătuite în timpul împăratului Constantin VII Porfirogenetul (945-959) și altele mai „noi”, din secolele XI-XIII. Foarte valoros este și indexul *Basilicalelor*, realizat în secolul al XII-lea, cunoscut sub numele de *Tipoukeitos* (Τιπούκειτος = ce se află acolo), care ușurează și mai mult utilizarea lucrării. Acest index este important și pentru faptul că arată titlurile și conținutul unor cărți din *Basilicale*, care în cursul timpului s-au pierdut.

Dar dacă *Basilicalele* reprezintă mai mult trecutul juridic, sistematizat de membrii comisiei în frunte cu Symbatios, opera personală a lui Leon, în care se găsește concepția și

contribuția sa, o constituie cele 113 Novele. În această lucrare, se poate observa evoluția juridică la care ajunsese societatea bizantină. Sub titlul *Purificarea îndreptată a legilor lui Leon, cel întru Hristos, Împăratul cel fără de moarte, basileu evlavios al Rhomeilor* (Λέωντος ἐν Χριστῷ τῷ ἀθανάτῳ βασιλεῖ εὐσεβοῦς βασιλέως Ῥωμαίων αἱ τῶν νόμων ἐπανορθωτικαὶ ἀνακαθάρσεις, PG 107) împăratul a adunat 113 Novele. Cele mai multe dintre acestea sunt adresate primului său ministru, Stilianos Zaoutzes, altele patriarhului Ștefan, fratele său, iar câteva sunt fără adresant. În prefață, împăratul îi aduce omagiu lui Iustinian, apoi arată că scopul său este de a pune în armonie legislația cu instituțiile timpului său. De aceea, el a procedat la o selectare a vechilor legi, omițând pe cele care nu mai aveau valabilitate. În schimb, Leon a dat valoare de lege practicilor cutumiere. Unii specialiști moderni au relevat varietatea ideilor din prefete, în care au fost expuse principii filosofice și politice (precum justificarea absolutismul imperial) și chiar umanist-creștine.

În general, însă, legile au avut ca scop întărirea puterii imperiale. „Totul depinde de solitudinea și de voința împăratului”, se afirmă într-una din legi. De aceea puterea Curiei și a Senatului a scăzut, autoritatea lor legislativă și administrativă fiind doar teoretică. Absolutismul imperial a atins în vremea lui Leon punctul culminant, întrucât întreaga putere a statului s-a concentrat în mâinile împăratului și ale aparatului administrativ care depindea direct de el. Statul se confundă cu persoana împăratului și cu mașinăria militară și birocratică. Împăratul decidea pacea și războiul, el este judecătorul suprem, comandantul șef al armatei și al întregii administrații imperiale. El emite ori revocă legi, simțindu-se limitat doar de normele comune ale justiției, de morală și tradiție. Pentru toate acestea, împăratul găsea justificare în convingerea că el este “alesul lui Dumnezeu și se află sub protecția Providenței Divine”.

În raporturile cu Biserica, împăratul și-a limitat puterea absolută. Deși el se considera protector și garant al dreptei credințe, admitea că este doar un laic și supus canoanelor. Biserica are propriul ei conducător, anume pe patriarhul Constantinopolului, al cărui prestigiu și putere au continuat să crească. Împăratul nu putea revoca hotărârile sinoadelor și nici demite din funcții pe înalții clerici. Sinodul era considerat cea mai înaltă instanță decizională a Bisericii în problemele cu credința și în cele administrative. Sarcina împăratului este de a asigura credința stabilită de sinoade, el supunându-se moralei și tradiției, al căror garant era Biserica. Se constată, astfel, că în timp ce instituțiile laice ale statului, menite să tempereze puterea absolută a împăratului (Senatul și Curia) și-au pierdut importanța, Biserica a rămas singura forță care i-o mai putea limita. Cu toate acestea, în practică, împăratul și-a exercitat puterea atât în cazul numirilor de patriarhi și înalți demnitari, cât și în organizarea bisericească. După cum se va vedea, împreună cu patriarhul Nicolae Misticul, el a redactat o nouă ordine ierarhică și administrativă a Bisericii, care răspundea noilor realități politice, economice și sociale ale Imperiului.

Opera legislativă a lui Leon este importantă și pentru ecoul pe care l-a avut în perioadele următoare. De aceea, ea a și oferit prilejul unor sporite cercetări juridice. Chiar din secolul al X-lea se constată alcătuiri de manuale, culegeri de legi ori reeditări ale unor opere mai vechi, precum *Ecloga* lui Leon III Isaurul. În epoca noastră, unii cercetători au relevat faptul că în legile lui Leon VI se găsesc principii filosofice, religioase, politice (fundamentarea absolutismului imperial) și chiar umanist-creștine, văzând în acest împărat un reprezentant al „socialismului creștin”.

Organizarea societăți

Domnia Împăratului Leon VI a corespuns cu un moment decisiv din evoluția societății bizantine, anume cristalizarea noii forme constituționale și de organizare administrativă. Informații despre aceste transformări se regăsesc în primul rând în Novele, dar și din alte lucrări. Două dintre acestea din urmă sunt *Kletoroligion*-ul (Κλητορολόγιον) lui Filotei, alcătuită în anul 899, și *Cartea Eparhului*, redactată în perioada 1 septembrie 911 - 12 mai 912 (ziua morții Împăratului).

Filotei a fost un înalt funcționar, care a expus în lucrarea sa un tablou al înalților demnitari din Imperiu. Acești demnitari sunt grupați în două categorii:

- *cei care dețineau demnități de natură onorifică*, în număr de 18. Aceste demnități nu presupuneau, însă, întotdeauna și exercitarea unui serviciu;
- *cei care dețineau funcții militare sau civile*, în număr de 60.

În Bizanț exista o deosebire fundamentală între demnitarii care dețineau titluri onorifice, dar care nu îndeplineau, în mod necesar, și o funcție executivă, și cei care dețineau funcții în aparatul de stat, dar care dețineau, întotdeauna, și un titlu onorific. Filotei a enumerat titlurile onorifice în ordine crescândă, după cum urmează:

1. (a) *stratelates* (στρατηλάτης) (b) *apo-eparchon* (ἀπὸ ἐπάρχων) (fostul prefect);
2. *silentarius* (σιλεντιάριος) (cel care se ocupa cu organizarea audiențelor la împărat);
3. *vestetor* (βεστίτωρ) (inițial, cel însărcinat cu garderoba imperială, mai târziu membru al clasei senatoriale);
4. *mandator* (μανδάτωρ);
5. *kandidatos* (κανδιδάτος), ambii (4 și 5) numărându-se printre oamenii de încredere ai împăratului, primind funcții militare și civile;
6. *strator* (στράτωρ) (la origine, slujitor la cai);
7. *hypatos* (ὑπάτος) (inițial o denumire pentru consulul în funcție, acum doar titlu onorific);
8. *spatharios* (σπαθάριος);
9. *spatarocandidatos* (σπαθαροκανδιδάτος);
10. *dishypatos* (δισύπατος) (cel care a fost de două ori consul);
11. *protospatharios* (πρωτοσπαθάριος);
12. *patrikios* (πατρικίος);
13. *patrikios și antihypatos* (πατρικίος καὶ ἀνθύπατος);
14. *magistros* (μάγιστρος) (titlu de altădată pentru *magister officiorum*);
15. *zoste patrikia* (ζωστή πατρικία) (cel mai înalt titlu de la curte acordat femeilor);
16. *kouropalates* (κουροπαλάτης) (titlu rezervat rudelor împăratului; deținătorul lui putea avea un rol la curtea imperială, precum cel de mareșal al palatului);
17. *nobelessimos* (νωβελήσιμος) (acordat, de asemenea, membrilor familiei imperiale);
18. *caesar* (Καῖσαρ) (primul titlu onorific în ierarhia palatului imperial).

Cele trei titluri onorifice de *kouropalates*, *nobelessimos* și *caesar* se acordau foarte rar persoanelor străine de familia imperială, ele fiind rezervate acesteia. Opt titluri onorifice erau acordate eunucilor (de la *patrikios* în jos), o categorie socială care a jucat un rol foarte important în administrația Imperiului.

Funcțiile propriu-zise, în număr de 60, cuprind misiuni civile și militare, împărțite în șapte categorii:

1. *strategii* (στρατηγοί), adică comandanții themelor și adjuncții lor, în număr de 25, în timpul

lui Leon VI;

2. *domesticii* (δομέστικοί), comandanții de mari armate, între care se numărau cel din Capitală și alți trei cu însărcinări speciale;

3. *kritai* (κριταί), în care intra prefectul Capitalei, *quaestor*-ul și șeful cancelariei, care se ocupa cu cererile cetățenilor. *Quaestorul* avea sarcini administrative și juridice, ocupându-se de călătorii și turiștii care veneau din provincie, de cerșetori, de rezolvarea plângerilor cetățenilor împotriva abuzurilor administrației, urmărirea falsificatorilor etc.

4. *sekretikoi* (σεκρετικοί) aveau mai ales sarcini financiare, în această categorie intrând *sakelarul*, care devinise încă din secolul al VIII-lea cel mai înalt controlor al finanțelor; *logothetes tou genikou* se ocupa cu impozitele, *logothetes tou stratiotikou* se îngrijea de plata soldelor pentru armată și alții. Tot aici intrau *chartoularios tou vestiariou*, șeful arsenalului imperial, *protoasecretis*, șeful peste asecretai, urmașul acelor notari.

5. *demokratai* (δημοκράται), conducătorii demelor din Capitală (demarhul albaștrilor, demarhul verzilor) formau această categorie.

6. *stratarchai* (στρατάρχαι), o categorie mai puțin omogenă, cuprindea pe comandantul gărzii formate din străini, drongarul flotei din Capitală, responsabilul crescătorilor de cai din Asia și Frigia care trebuiau oferiți armatei în timp de război și alții;

7. *axiai eidikai* (ἄξιαι εἰδικαί) reprezenta grupa de funcții date recent, precum cea de *basileopator*, creată de Leon, pentru socrul său Stelianos Zaoutzes, *derector*, care avea rol în administrarea casei imperiale, *syncelul*, care era însoțitorul patriarhului, adesea un călugăr, uneori desemnat chiar să-i urmeze în scaun patriarhului, și alții.

Dacă se are în vedere starea administrativă de dinaintea domniei lui Leon VI, cu feluritele demnități care o acopereau, se constată că aparatul administrativ bizantin n-a rămas înțepenit, ci că au fost create noi instituții și funcții, în timp ce unele au dispărut, ori și-au schimbat rolul.

Cea de-a doua lucrare menționată mai sus, referitoare la starea administrativă a Imperiului în timpul lui Leon VI, este așa numita *Carte a eparhului* (Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον sau Τὸ βιβλίον τοῦ ἐπάρχου). Ea a fost descoperită în anul 1891 într-un manuscris din Geneva și a fost editată pentru prima dată de Jules Nicole și, recent, pe baza mai multor manuscrise, într-o ediție critică, cu traducere germană, de Johannes Koder (1991). Lucrarea oferă informații foarte importante asupra vieții sociale și economice a Capitalei. Prefectul Capitalei (eparhul) avea, după împărat, rolul cel mai mare în desfășurarea întregii vieți sociale și economice. Așa cum reiese din primele rânduri ale cărții, în ea sunt expuse „orânduilele prea evlaviosului și iubitorului de pace al romeilor privitoare la corporațiile din oraș, anume cum trebuie să se comporte și să acționeze ele în viața publică”. În prefață sunt prezentate idei de conviețuire social-creștină, conviețuire care trebuie să aibă la bază conștiința că aceasta este legea dată de Dumnezeu. „Dumnezeu care a creat tot ceea ce există în bună rânduială și a scris cu degetul Său pe table Legea, arătând prin aceasta foarte clar că neamul omenesc trebuie să fie orânduit după această Lege, adică fiecare om să nu agrezeze pe celălalt, nici cel puternic pe cel slab să-l vatăme, ci mai degrabă totul să fie făcut cu măsură. Tot El a găsit de cuviință ca neamul omenesc să trăiască în armonie și nimeni să nu oprime pe celălalt”.

Lucrarea a apărut probabil la începutul anului 912, pe vremea când Filotei era eparh, puțin înainte de moartea lui Leon.

Eparhului îi erau subordonate numeroasele corporații (colegii și bresle), care prin varietatea lor sunt o oglindă a complexității economice din capitala bizantină. Sunt expuse

informații despre breasla notarilor, a negustorilor sau a meșterilor de metale și pietre prețioase, a zarafilor, a negustorilor de haine de mătase, a negustorilor de stofe și haine siriene, a țesătorilor de stofe de mătase, a negustorilor de săpun și a fabricanților de in, de alifii, de parfumuri și medicamente, producătorii de lumânări, lucrătorii în piele, măcelarii, negustori de pește, brutari, constructori de case etc. Toate aceste corporații aveau rol hotărâtor în aprovizionarea Capitalei, dar și influență politică, mai ales în perioada când cele două partide importante, albaștrii și verzii, nu mai existau. Eparhul trebuia să aibă o grijă deosebită față de breslele de care depindea aprovizionarea Capitalei. El era inspectorul piețelor și, pentru a asigura Capitala cu bunurile necesare, acestor bresle le erau fixate cantitățile care trebuiau procurate și puse la vânzare pe piață, precum și prețurile produselor respective. Importul către Constantinopol, din provincii ori din străinătate era cu deosebire încurajat, în timp ce exporturile erau strict limitate. Eparhul era cel care îi numea pe conducătorii breslelor, iar alți funcționari erau în strânsă legătură cu activitatea lor. În felul acesta, guvernul avea sub control întreaga viață economică a Capitalei.

Atribuțiile aparhului erau, însă, mult mai largi. Lui îi reveneau responsabilități juridice, polițienești și, în general, cele care sunt caracteristice primarilor de astăzi. Ca judecător, el prezida, în lipsa împăratului, *consistorium principis*, dădea sentințe în procesele civile și penale din Capitală, dar și la recursurile din provincii. Ca șef al poliției Capitalei, el trebuia să asigure ordinea publică cu ajutorul unor soldați de ordine aflați sub conducerea unui centurion, pe timpul nopții fiind secondat de *praefectus vigilium*. Lui îi erau subordonați și pompierii. Ca primar, se îngrijea de curățenia orașului, mai cu seamă când împăratul apărea în public, și tot lui îi revenea sarcina sistematizării.

Notitia episcopatum

Domnia împăratului Leon VI mai este importantă și pentru organizarea administrativă a Bisericii și stabilirea ordinii ierarhice a mitropoliilor cu episcopiile sufragane din Imperiu. Vechea ordine ierarhică și administrativă, stabilită în vremea împăraților Iustinian I și Heraclius și expusă în *Notitia episcopatum* a lui Epiphanius, nu mai corespundea realităților economice și politice de la sfârșitul secolului al IX-lea. De aceea, împăratul Leon, împreună cu patriarhul Nicolae Misticul, au făcut o nouă ordine ierarhică și administrativă a Bisericii, în care au inclus și eparhiile din Occident, atașate de Leon III, prin anii 732-733, Patriarhiei de la Constantinopol, stabilindu-le acestora locul în scara ierarhică. Această nouă orânduire era necesară nu numai în ocaziile de protocol, ci și pentru buna funcționare a Bisericii. Opera aceasta, realizată de Leon VI și de patriarhul Nicolae Misticul, reprezintă o etapă importantă în evoluția Bisericii bizantine și ea a rămas în vigoare multă vreme. Ea este semnificativă și pentru starea administrativă a Imperiului, deoarece se știe că, în general, Biserica prelua de la stat formele de împărțire administrativă, copiindu-le uneori *tale quale*. În *Corpusul de Notitiae episcopatum*, stabilit de învățatul francez Jean Darrouzes, *Notitia* din timpul lui Leon VI are numărul 7.

Cele patru căsătorii ale lui Leon VI

Viața personală a lui Leon VI a fost plină de întristare. La îndemnul tatălui său, el s-a căsătorit cu Theofano, o tânără aristocrată care trăia la palat o viață ascetică. Leon n-a iubit-o. Din această căsătorie a rezultat o fetiță, Evdochia, care a murit de mică, în anul 892. Dar împăratul era atras de mai multă vreme de fiica lui Stilianos Zaoutzes, pe nume Zoe Zaoutzaina, și voia să o ia de soție. Motivând necesitatea continuării dinastiei printr-o căsătorie nouă, care să îi dea un fiu, Leon a încercat să câștige pentru această idee pe duhovnicul său, călugărul Eftimie. Acesta s-a opus și Leon a trebuit să aștepte până ce Theofano, retrasă la mănăstirea Maicii Domnului din Vlaherne, unde ducea o viață de rugăciune și sfințenie, a murit la 10 noiembrie 893. Chiar a doua zi după moartea sa, Theofano a fost recunoscută de Biserică drept sfântă. Astăzi, moaștele ei se află în catedrala patriarhală din Constantinopol.

Câteva săptămâni mai târziu, a murit și soțul lui Zoe. În felul acesta, a devenit posibilă căsătoria împăratului cu aceasta. Călugărul Eftimie s-a opus în continuare, însă, acestei căsătorii. În cele din urmă, la intrigile lui Stilianos Zaoutzes, Eftimie a fost exilat într-o mănăstire, iar căsătoria a avut loc. Deoarece patriarhul Ștefan, fratele împăratului, murise, iar împăratul nu a îndrăznit să apeleze pentru săvârșirea căsătoriei la noul patriarh, Antonie Culeas, ea a fost oficiată de un preot de la palat, care, ulterior, a fost caterisit.

Curând, însă, către sfârșitul anului 899, Zoe a murit. Moartea ei a survenit la numai un an și opt luni de la oficierea căsătoriei. Din căsnicia lor s-a născut o fată, căsătorită, mai târziu, cu un prinț carolingian.

Era nevoie de o a treia căsătorie, însă Leon însuși dădu-se *Novela 90*, prin care interzicea cea de a treia căsătorie și o blama chiar și pe a doua. Totuși, împăratul s-a căsătorit și a treia oară, cu Evdochia Baiana, originară din Bithynia (după alții din Frigia). Și aceasta a murit, însă, curând, chiar la Paștele din anul 901 (12 aprilie), după doar un an de zile de la căsătoria ei cu Leon. Din această căsnicie s-a născut un fiu, care a murit și el curând.

Această a treia căsătorie a provocat un mare scandal în Biserica și societatea bizantină. În ciuda a acestui fapt, Leon dorea să se căsătorească și a patra oară, pentru a avea un fiu și a asigura, astfel, continuitatea dinastiei. În vederea împlinirii acestei dorințe, el a adus la palat o favorită, pe Zoe Carbonopsina (cea cu ochii negri), hotărât să o ia de soție dacă îi va naște un fiu. Întrucât Zoe i-a născut un fiu, pe Constantin, în septembrie 905, împăratul s-a căsătorit cu ea.

Patriarhul Nicolae Misticul (901-907; 912-925), de la care împăratul aștepta, în virtutea prieteniei lor din tinerețe, un sprijin, s-a opus căsătoriei, admițând doar să boteze copilul, sub condiția ca împăratul să se despartă de Zoe. Botezul a avut loc cu mare fast la 6 ianuarie 906, în biserica Sfânta Sofia, și, trei zile mai târziu, Zoe a și fost adusă la palat. În același an, la sfârșitul lunii aprilie, Leon s-a căsătorit cu ea, încoronând-o cu propria-i mână ca augustă.

Conflictul cu Biserica era deschis. Patriarhul a declarat căsătoria nulă și a oprit participarea împăratului la Sfânta Liturghie. Împăratul nu a ținut, însă, seama de aceasta și la Crăciunul din anul 906 a venit la catedrala Sfânta Sofia însoțit de senatori și de suita sa obișnuită. Patriarhul l-a oprit să intre în biserică. Amănunte asupra acestor întâmplări se găsesc în viața patriarhului Eftimie: „A sosit și ziua Nașterii Mântuitorului, Domnul nostru Iisus Hristos, și au venit la biserică membrii senatului împreună cu împăratul, în speranța că îi va fi permisă intrarea în biserică. Atunci, pe împărat l-a întâmpinat patriarhul în fața ușilor

împărătești și i-a zis: “Pentru moment, înălțimea ta imperială să nu se supere și potrivit obiceiului să intre pe ușa laterală din dreapta. Dacă în zilele Epifaniei (Bobotezei) vei veni cu întreaga ta suită vei fi primit, nu ne vom opune. Dacă însă acum ca tiran vrei să intri, noi toți suntem gata să ieșim din biserică”. La auzul acestor cuvinte împăratului au început să îi curgă lacrimi cu care a udat sfânta pardoseală. Fără să spună un cuvânt, a plecat și a intrat prin ușa din dreapta în *metatorion*¹”.

Căsătoria lui Leon VI a fost totuși recunoscută de papa Sergiu III (904-911), iar Patriarhatele răsăritene s-au arătat și ele binevoitoare delegațiilor trimise de împărat. Leon a primit dispensă pentru a patra căsătorie și a fost acceptat în cadrul Bisericii ca penitent. Bazat pe acest sprijin, Leon l-a detronat pe Nicolae Mistical la 1 ianuarie 907, acesta păstrându-și, totuși, demnitatea de episcop. În locul său, împăratul l-a numit pe evlaviosul călugăr Eftimie (907-912), retras la acea vreme la mănăstirea Psamathia. Noul patriarh l-a primit pe Leon în biserică, dar nu făcut acest lucru și cu soția sa, refuzând să o pomenească la slujbe. În același timp, el l-a depus din treaptă pe preotul Toma, care oficiase cea de-a patra căsătorie a împăratului. Singura concesie făcută de Eftimie a fost încoronare lui Constrantin, fiul lui Leon VI și a lui Zoe, ca basileu, la 9 iunie 911. Pe patul de moarte, împăratul Leon VI l-a iertat pe Nicolae Mistical și a cerut reintegrarea lui, care a și avut loc în timpul împăratului Alexandru, fratele său. Mai mult decât atât, el a condamnat cea de-a patra căsătorie, recomandând să nu mai fie admisă niciodată. Prin aceasta, el și-a recunoscut greșeala.

Este posibil ca scena în care împăratul Leon VI stă la picioarele lui Hristos cerându-i iertare, reprezentată în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol, să exprime tocmai conștientizarea de către împărat a păcatului săvârșit și dorința sa de a fi ieratat de Mântuitorul. Aceasta întrucât, această postură de pocăință nu este întâlnită în niciuna dintre reprezentările votive cunoscute ale împăraților. Deși numele împăratului nu este menționat în cadrul tabloului votiv, specialiștii au socotit că este vorba de Leon VI.

Evenimentele descrise mai sus au creat disensiuni majore între puterea laică și cea bisericească, între împărat și patriarh, și ele sunt cunoscute în istoria Bisericii și a dreptului canonic sub denumirea de *disputa tetragamică*. Aceste evenimente au lăsat urme și în viața internă a Bisericii, în sensul că, după destituirea lui Nicolae Mistical, au apărut disensiuni între partida care-l susținea pe patriarh, socotind că acesta suferă pe nedrept, și cea a lui Eftimie, noul patriarh în funcție. Abia luase sfârșit disputa dintre cele două partide, ignatiană și fotiană, după moartea celor doi patriarhi, și iată că o nouă tulburare a apărut în Biserică.

¹ *Metatorion* (μητατόριον) era o încăpere a catedralei Sfintei Sofia în care împărații se puteau retrage petru a se odihni, a-și schimba hainele sau a servi micul dejun după ce se împărtășeau.

IMPERIUL BIZANTIN DUPĂ MOARTEA LUI LEON VI ÎNȚELEPTUL. REGENȚA BIZANTINĂ ȘI RAPORTURILE CU BULGARII LUI SIMEON

Leon VI a încetat din viață la 12 mai 912, după o lungă boală de intestine. Suferința împăratului s-a agravat în timpul Postului Mare și a fost văzută de către toți ca un semn evident al morții iminente a împăratului. După moartea lui, conducerea Imperiului a fost luată de fratele său, Alexandru, care era asociat de mai multă vreme la domnie, dar a preferat să stea de o parte de treburile publice și să aibă o viață ușoară. Alexandru, care avea 42 de ani, l-a asociat la tron pe Constantin, fiul minor (de 6 ani) al lui Leon VI.

Domnia lui Alexandru a fost scurtă, între 12 mai 912 și 13 iunie 913. Ea a generat tulburări interne și conflicte externe, care au zguduit viața Imperiului. La începutul domniei el l-a readus pe scaunul patriarhal pe Nicolae Misticul. Eftimie, detronat și împroșcat cu injurii, a fost exilat într-o mănăstire unde a fost foarte rău tratat. Odată cu patriarhul Eftimie, și-au pierdut scaunele și mitropoliții care-l părăsiseră pe Nicolae Misticul în disputa tetragamică. S-a creat, astfel, o nouă opoziție în sânul Bisericii, care grupa pe mitropoliții nemulțumiți. Acestora li s-a alăturat și Arethas, Arhiepiscopul Cezareei Capadociei, o mare personalitate culturală și științifică. Toți aceștia au refuzat să-l recunoască pe Nicolae Misticul ca patriarh. O altă măsură luată de Alexandru a fost izgonirea din palatul imperial a lui Zoe și destituirea unor demnitari care fuseseră apropiați ai lui Leon.

Mai grav în consecințe a fost refuzul împăratului de a plăti tributul datorat bulgarilor, la care conducerea Imperiului se învoise după înfrângerea de la Bulgarophygon. Acesta a generat atacuri ale bulgarilor împotriva teritoriului bizantin.

ÎMPARATEASA ZOE ȘI FIUL EI CONSTANTIN
(Reprezentare pe un *folles* emis în timpul regenței din anii 914-919)

În acest context intern și extern, Alexandru a murit. Neavând copii, succesori legal la tron a rămas minorul Constantin, în vârstă de 7 ani la acea vreme. Regența formată l-a avut în frunte pe patriarhul Nicolae Misticul, care nu permis întoarcerea la palat a împărătesei Zoe. De slăbiciunea conducerii Imperiului a profitat Simeon, care, în anul 913, a invadat teritoriul bizantin, până în aproapea Capitalei. Dându-și seama, însă, de inexpugnabilitatea zidurilor cetății, Simeon a tratat cu patriarhul Nicolae Misticul, cerându-i acestuia să fie recunoscut ca

basileu și să-i dea în căsătorie tânărului Constantin pe una dintre fiicele sale. Prima cerere a fost împlinită, patriarhul încoronându-l la Constantinopol ca basileu, fără să precizeze, însă, dacă prin acest act Simeon a devenit co-imperator al lui Constantin sau basileu al bulgarilor. Satisfăcut și crezând că și-a atins scopul, Simeon a părăsit Capitala, promițând bizantinilor o pace lungă. Cerința lui Simeon de a fi încoronat și recunoscut ca basileu, fără precedent în raporturile Bizanțului cu popoarele barbare, își găsește explicația în faptul că el, fiind crescut la Constantinopol, cunoștea cultura și splendorile Capitalei și, prin educație, era aproape grec pe jumătate, după cum îl califică unele izvoare. El nutrea visul de a unii Imperiul bizantin cu regatul său și să devenă stăpân al acestui stat.

Înfrângerile militare bizantine și actul încoronării lui Simeon au fost privite de opoziție ca slăbiciune și, deci, insuccese ale regenței. Profitând de această situație, împărăteasa s-a întors în Capitală, o revenire cerută și de fiul ei, Constantin. Instalată la palat, ea i-a înlăturat din regență și din funcțiile importante pe demnitarii numiți de Alexandru, readucându-i pe vechii ei colaboratori. Zoe a devenit conducătoarea noii regențe și a încercat să-l destituie chiar pe Nicolae Misticul. Acesta a rămas în scaun numai datorită refuzului lui Eftimie de a redeveni patriarh. De acum înainte, Nicolae Misticul s-a ocupat doar de probleme bisericești.

VICTORIA BULGARILOR LA ACHELOOS (20 august 917)

Pe plan extern, Zoe a declarat drept nulă înțelegerea cu țarul Simeon. Această decizie a generat răzburarea țarului bulgar, cu consecințe nefaste pentru Imperiul bizantin. La 20 august 917, armata imperială a fost înfrântă lângă râul Achelous, nu departe de portul Anchialos, și, apoi, lângă satul Katsyrtai, în apropiere de Constantinopol. Țarul bulgar nu a atacat, însă, nici de această dată Capitala, ci s-a îndreptat cu oștile sale spre sud, ajungând până la Golful Corinthului. În această situație grea pentru Bizanț, era nevoie de un om cu calități militare deosebite, în stare să opună rezistență bulgarilor și care, în același timp, să fie un bun diplomat. Această personalitate a fost Roman Lecapenul, drongar al flotei bizantine. El a reușit să înlătore toate obstacolele din calea logodnei fiicei sale Elena și apoi a căsătoriei ei cu tânărul împărat porfirogenet Constantin (mai 919). Prin acest act el și-a deschis calea spre obținerea conducerii Imperiului. Ca și altădată Stilianos Zaoutzes, Roman a primit titlul de basileopator, iar la 24 septembrie 919 pe cel de caesar, pentru ca, în decembrie același an, să devină co-imperator. Ceea ce nu reușise să realizeze cu puterea armelor puternicul Simeon, a

împlinit acest amiral, care era, de altfel, de origine țărănească din Armenia.

ROMAN I LECAPENUL ÎMPĂRAT AL BIZANȚULUI (920-944)

Asocierea la domnie a lui Roman pe lângă un împărat porfirogenet, în scopul asigurării continuității unei dinastii, reprezenta o premieră în respectarea principiului legitimității, inaugurat cu atâta grijă de Vasile I. Până atunci, moștenitorul tronului nu era sigur de domnie, el putând să aibă soarta unui exilat într-o mănăstire ori chiar să fie mutilat fizic pentru a nu mai avea dreptul la domnie. Acum Roman a asigurat prin făgăduințe solemne că va respecta persoana împăratului legitim, recunoscând că numai datorită lui participa și el la domnie. Asocierea la domnie a unui militar, care se angaja să respecte drepturile legitime de moștenire ale porfirogeneților, n-a fost singulară în timpul dinastiei macedonene, ci ea s-a repetat mia târziu, asigurând acesteia o durată de un secol și jumătate.

În realitate, făgăduințele solemne ale lui Roman au fost repede uitate. După scurtă vreme, el a căutat să-l treacă în plan secundar pe ginerele său Constantin și să instituie proprii-i dinastie, prin fii săi. Din co-imperator, aflat pe locul doi la conducerea Imperiului, Roman a trecut pe primul loc și, în mai 921, l-a făcut pe fiul său mai mare, Christofor, imperator pe locul doi, înaintea lui Constantin. Mai târziu, la 25 decembrie, și ceilalți doi fii ai săi, Ștefan și Constantin, au fost asociați la tron. Fiind co-imperator pe locul doi, Christofor a devenit prezumtivul succesori la tron. Cel mai mic fiul a lui Roman, Teofilact, a fost destinat carierei eclesiastice, deținând funcția de patriarh între anii 933 și 956, de la vârsta foarte tânără de 16 ani. El a fost, însă, un om abil, bun conducător al Bisericii.

Printr-o diplomație iscusită, Roman, fiul de țăran din Lakape, o localitate din Orient, între Samosata și Melitene, a reușit în scurtă vreme să instituie pe tronul Bizanțului o nouă dinastie. În avansarea în cariera eclesiastică a fiului său, Roman a fost ajutat de patriarhul Nicolae Misticul, care i-a dat lui Teofilact funcția de *sincl*, un rang important în ierarhia bisericească, după cum s-a arătat deja, din care, în mod obișnuit, cel care o deținea dobânda funcția de patriarh.

Raporturile dintre împăratul Roman și patriarhul Nicolae au fost bune, ele având la bază interese comune personale și de stat. Printre altele, pe cei doi îi unea aversiunea față de împărăteasa Zoe. Pe de altă parte, Roman a înțeles că trebuie să-și facă un aliat din acest ierarh atât de redutabil. Colaborarea dintre cei doi a fost bună până la moartea lui Nicolae Misticul, petrecută în anul 925.

La îndemnul împăratului, Nicolae Misticul a reușit să readucă pacea în Biserică și să proclame, la 9 iulie 920, *Tomul unirii* (τόμος ἐνώσεως). Acesta marca împăcarea lui Nicolae cu partida lui Eftimie (mort la 5 august 917) și chiar cu Roma, care intervenise în chestiunea celei de a patra căsătorii a împăratului Leon VI. Papa Ioan X (914-928) a trimis la Constantinopol doi episcopi care au semnat, alături de reprezentanții partidei lui Eftimie și de patriarhul Nicolae Misticul, unirea celor două Biserici. În Tomos cea de a treia căsătorie este condamnată, ea fiind acceptată doar în cazuri excepționale, iar cea de a patra era cu totul interzisă. Împăratul Constantin, care a asistat la citirea solemnă a actului, a putut vedea cum căsătoria tatălui său, al cărui rezultat era, era condamnată, dar a avut și satisfacția de a fi fost recunoscut ca fiu legitim, prin toleranță. Prin acest act, autoritatea casei imperiale a fost știrbită, iar prestigiul patriarhului a crescut. Raporturile cu Roma au fost reluate și numele papei a fost din nou înscris în dipticile

de la Constantinopol. În felul acesta, pe linie religioasă, Roman a realizat, cu concursul patriarhului, pacea internă.

Raporturile cu bulgarii

Pe plan extern, cele mai grave probleme ale Imperiului erau generate de țarul bulgar Simeon. Marcat de faptul că visul său de a deveni basileu al romeilor și de a-și căsători fiica cu împăratul porfirogenet s-au spulberat, Simeon a cerut în corespondența purtată cu Nicolae Misticul ca Roman să fie înlăturat de la conducerea Imperiului cu orice preț. Nefiind ascultat, el a atacat de mai multe ori teritoriul bizantin, iar în anul 923 a cucerit Adrianopolul și a ajuns chiar până sub zidurile Capitalei. Și de această dată, ca și în anul 913, el și-a dat seama că nu poate trece zidurile cetății și că numai cu o flotă puternică ar putea realiza acest plan. Pentru aceasta, el a încercat să facă o alianță cu arabii din Egipt și Siria, dar diplomația bizantină a dejucat acest plan. Simeon a fost obligat să se retragă din fața Capitalei și ca urmare a faptului că bizantinii i-au determinat pe sârbi, aflați sub dominație bulgară, să se răscoale.

ȚARUL SIMEON I AL BULGARIEI TRIMIȚÂND UN AMBASADOR LA CURTEA ARABILOR FATIMIZI

În anul 924, Simeon a revenit pe teritoriul bizantin reușind să recucerească Adrianopolul, de unde armata bizantină îi izgonise garnizoana lăsată de el acolo, și a ajuns iarăși sub zidurile Capitalei.

Dându-și seama că fără flotă și fără aliați orașul nu poate fi cucerit, Simeon a cerut o întrevedere cu împăratul Roman și cu patriarhul Nicolae Misticul. Această întrevedere a fost acceptată de Roman și întâlnirea dintre abilul împărat bizantin și războinicul țar bulgar este privită ca una dintre cele mai impresionante scene din istoria bizanțului. Cronicarii bizantini Theophanes Continuatus și Simeon Magister au immortalizat acest eveniment subliniind deosebirea dintre cei doi interlocutori. De pe zidurile cetății, bizantinii priveau îngroziți cum Simeon devasta și incendia vilele și bisericile extramurane, cum era aclamat de armată ca basileu al bulgarilor și al „grecilor”, și cum se complăcea în această „apoteoză imperială”.

În schimb, împăratul bizantin a petrecut toată noaptea în rugăciune în biserica din

Vlaherne, ținând la pieptul său acoperământul Maicii Domnului ca să-i fie scut împotriva a tot ceea ce ar putea să-l vatăme. Acest vâl (mantie) fusese descoperit la Ierusalim la o evreică evlavioasă și adus la Constantinopol, în biserica din Vlaherne, în timpul împăratului Leon I. Din credința în ajutorul Maicii Domnului, spun cronicarii, împăratul Roman și-a făcut cască. Cu aceste arme el a mers să-l întâlnească pe Simeon și i-a ținut acestuia o cuvântare care i-a schimbat fundamental atitudinea.

ROMAN I LECAPENUL NEGOCIIND CU SIMEON I AL BULGARIEI (cca. 922-924)

După cronicarii mai sus menționați, această cuvântare ar putea fi rezumată în felul următor: „Tu ești muritor și trebuie să-ți aștepți moartea și judecata. Azi ești în viață, dar mâine poți muri. O singură febră poate înăbuși tot orgoliul tău. Când vei ajunge în fața lui Dumnezeu, ce vei răspunde pentru nedreptul masacru?”

Rezultatul întrevederii a fost un succes pentru bizantini, în sensul că Simeon a acceptat să pună capăt asediului, retrăgându-se și redând Imperiului multe din teritoriile invadate. Dar și Roman a făcut un compromis, recunoscându-i lui Simeon titlul de basileu, dar restrâns la teritoriul bulgar.

Apreciind marele succes a lui Roman, unii istorici se întreabă dacă el s-a datorat prestigiului Imperiului, materializat în persoana împăratului, în fața căruia Simeon s-a înclinat asemena, altă dată, lui Attila în fața papei Leon I cel Mare, care a salvat Roma, ori superiorității morale a civilizației bizantine, pe care țarul o cunoștea din tinerețe. În sfârșit, acest succes s-ar putea datora faptului că bulgarii nu aveau flotă. Este posibil ca toate aceste

motive la un loc să fi zdruncinat trufia lui Simeon. Poporul a considerat că rugăciunile adresate Maicii Domnului și puterea miraculoasă a mantiei ei au fost cele care au salvat Capitala dintr-unul din cele mai grave pericole, ca și în timpul asediilor mai vechi.

După Theophanes Continuatus, Simeon le-ar fi vorbit boierilor săi la întoarcerea sa acasă despre „înțelepciunea și smerenia împăratului, prestanța și curajul său, despre forța de nezdruncinat a sufletului său”.

Se mai povestește, de asemenea, că în timpul întâlnirii dintre cei doi, deasupra capetelor celor doi au zburat multă vreme doi vulturi. Apoi unul dintre aceștia s-a îndreptat spre oraș, iar celălalt spre nord. Interpretarea care s-a dat acestei scene a fost aceea că de acum există două Imperii, unul bizantin, altul bulgar, care trebuie să conviețuiască în pace.

Retras în capitala de la Preslav, Simeon a fost martorul destrămării definitive a „visului său de aur”. Din acel moment, el a avut confruntări militare cu sârbii și croații, pe care bizantinii i-au ațâțat împotriva bulgarilor. Dacă pe sârbi el a reușit să-i domine, croați, în schimb, conduși de regele lor Tomislav, au provocat o mare înfrângere armatei bulgare în anul 926, obligându-l pe Simeon să încheie pace cu aceștia, mediată de papă. În schimb, bizantinii au păstrat relații bune cu croații, iar regelui Tomislav i s-a acordat titlul de proconsul și autoritate peste cetățile din Dalmația și asupra insulelor aflate atunci sub autoritatea bisericească a papei.

Simeon a murit subit la 27 mai 927, nemaiapucând să declanșeze noi campanii militare împotriva croaților. După moartea lui, situația s-a schimbat în favoarea bizantinilor, deoarece fiul său Petru (927-969), care i-a urmat la domnie, nu a fost un războinic strălucit.

Simeon este considerat, pe drept, cel mai mare țar bulgar. El a reușit să creeze în Peninsula Balcanică un vast imperiu, căruia i-a dat o nouă capitală, cea de la Preslav. Aici a construit edificii mărețe și le-a împodobit după modelul bizantin, încât ele erau demne de admirația oricărui vizitator, după cum susținea Ioan Exarhul. Simeon a vrut să facă din Preslav o capitală rivală în măreție cu Bizanțul, de aceea el nu a precupețit nimic pentru a împodobi sălile palatului cu picturi aurite și argintate. El însuși a fost pictat tronând în costum strălucitor de împărat bizantin. În anul 926, Simeon a obținut de la papă recunoașterea titlului său imperial și ridicarea Arhiepiscopiei bulgare la rangul de patriarhie. De asemenea, el a încurajat răspândirea credinței creștine în teritoriul stăpânit de el, sprijinindu-i pe ucenicii lui Chiril și Metodie, adică pe Clement și Naum, izgoniți din Moravia și veniți în Bulgaria, unde au tradus cărți religioase în limba slavonă. Chiar dacă Simeon a fost un crud războinic, el a încercat să facă din Bulgaria un stat civilizat.

Fiul lui Simeon, Petru, a crescut și el la Constantinopol și a primit în căsătorie nu o prințesă porfirogenetă, ci pe Maria Lecapena, o nepoată a împăratului Roman de la fiul său Christofor. Sub el, raporturile bizantino-bulgare au luat un alt curs. Patriarhia bulgară înființată de Simeon a fost recunoscută de Imperiu, granițele dintre cele două state nu mai erau supravegheate, încât, în timpul lungii sale domnii, influența bizantină în Bulgaria a cunoscut o intensitate fără precedent. Însă, tăria statului Bulgar a scăzut mult în această perioadă. Una din cauze a fost efortul militar din timpul lui Simeon, care a afectat puterea economică a statului bulgar.

Influența bizantină a crescut și în Croația și Serbia. Conducătorul sârbilor, Mihail de Zachlumia, fostul aliat al lui Simeon, a devenit aliatul și prietenul Bizanțului, care i-a acordat titlul de *anthypatos* (proconsul) și *patrikios*, iar Tomislav, conducătorul croaților, a strâns și mai mult relațiile cu Constantinopolul.

Apărarea frontierei orientale împotriva arabilor

Și în această perioadă au existat incursiuni de pradă ale arabilor în teritoriul bizantin, însă acestea au fost anihilate destul de rapid, atât în Orient, cât și mai apropierea Constantinopolului. În Marea Egee, aproape de insula Lemnos, flota bizantină a provocat celei arabe, conduse de Leon din Tripolis, o grea înfrângere, în anul 924. În Orient, dincolo de Muntele Taurus, bizantinii au profitat de disensiunile interne arabe, dintre abasizi și fatimizi, și, beneficiind de alianța regelui Armeniei, Așot II, generalii bizantini au cucerit orașe importante, precum Theodosiopolis (astăzi Erzurum, în Turcia), Melitene (astăzi Malatya, în Turcia), Daras (astăzi Oğuz, în Turcia), Nisibe (astăzi Nusaybin, în Turcia), Germanicea (astăzi Kahramanmaraş, în Turcia) și altele. Comandantul care s-a distins în chip deosebit în aceste lupte a fost Ioan Curcuas. După victorii în Mesopotamia de Sus, în anul 944, el a reușit să cucerească Alepul și Edessa. Din Edessa a obținut Sfânta Mahramă (*Mandylion*), pe care era impregnat chipul Mântuitorului, dăruit de El Însuși regelui Abgar. Această Sfântă relicvă constituia mândria orașului Edessa și obținerea ei s-a făcut cu aprobarea califului arab.

MAHRAMA CU CHIPUL MÂNTUITORULUI, ȚINUTĂ ÎN BRAȚE DE REGELE ABGAR AL EDESSEI

Potrivit tradiției, regele Abgar al Edessei, îmbolnăvidu-se, a trimis mesageri la Mântuitorul rugându-l să vină să-l vindece. Mântuitorul, neputându-se duce, i-a trimis această mahramă (văl) pe care, punând-o pe fața Sa, I s-a imprimat chipul. Privind-o, regele s-a făcut sănătos. El a păstrat acest dar ca cel pe un lucru de mare preț. În secolul al X-lea, mahrama era

prețuită și considerată mândria orașului, încât, după cum s-a arătat, luarea ei de către bizantini s-a făcut cu aprobarea emirului.

Tradiția despre această mahramă era puternică la Constantinopol. Datorită acestui fapt, sosirea ei a fost întâmpinată cu mare fast. Împăratul și populația Capitalei l-au așteptat pe generalul Ioan Curcuas cu lumânări și flori, închinându-se la chipul Mântuitorului. Era, de fapt, cea mai prețioasă icoană, nefăcută de mână omenească (ἄχειροποίητος, acheiropoietos), care reda chipul autentic al Mântuitorului Hristos. Ea atesta realitatea Întrupării Lui, constituind o justificare pentru iconofili.

Mahrama a fost depusă în Palatul Mare imperial, în capela Pharos. Evenimentul aducerii ei la Constantinopol a fost, apoi, sărbătorit anual, la 16 august. La Constantinopol, ea s-a păstrat până în anul 1247, când a fost cumpărată de regele Ludovic IX, care a adus-o la Paris și a depus-o la Sainte Chapelle. Acolo a rămas până la Revoluția franceză din anul 1789, când a fost distrusă asemenea altor multe relicve creștine. Copii după acest mandylion s-au făcut la Constantinopol și ele au influențat pictura încă din secolul al X-lea. Cele mai vechi copii se păstrează pe icoanele din secolul al X-lea, la mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai, așa încât aspectul original a putut fi reconstituit. Pe ea era reprezentat chipul Mântuitorului cu o parte din gât, fără să se vadă umerii. Fața Mântuitorului era tânără, cu barba mică.

Ducerea la Constantinopol a acestei mahrame explică entuziasmul primirii armatei bizantine victorioase. Victoriilor generalui bizantin, obținute pe câmpul de luptă, li se adăuga mandylionul, care a dat triumfului militar obișnuit o coloratură pregnant religioasă. La acea vreme, în Imperiu, nu exista o altă personalitate, după împărat, care să se bucure de un asemenea prestigiu. De aceea, împăratul Roman s-a gândit să-l facă pe Ioan Curcuas membru al familiei imperiale prin alianță, dar fiii săi, temându-se de marea sa influență, au uneltit la căderea lui în dizgrație și chiar la înlocuirea lui cu incapabilul Pantherios, care a și fost înfrânt de arabi, la scurtă vreme.

Raporturile cu rușii

În iunie 941, când împăratul Roman Lecapenul se pregătea să profite de disensiunile din sânul emiratelor arabe, trimițând acolo armata, Constantinopolul a fost atacat de o importantă flotă rusească, condusă de Igor, cel mai tânăr fiu al lui Rurik și succesorul lui Oleg la conducerea cnezatului de Kiev. Expediția rusească a fost pregătită în secret și a reușit să aducă pagube importante populației de pe ambele maluri ale Bosforului. Scopul ei era, se pare, să-l forțeze pe împăratul bizantin să acorde privilegiile comerciale negustorilor ruși, atât la Constantinopol, cât și în alte părți ale Imperiului. Expediția rusească și consecințele ei pentru populația bizantină sunt amintite de numeroși cronicari bizantini, de izvoarele hagiografice și de episcopul Liutprand de Cremona (†972), venit în delegație la Constantinopol. Atacul rușilor a fost zdrobit, însă, de flota bizantină condusă de protovestiarul și cronicarul Teofanes, un om de încredere al împăratului, care a folosit focul grecesc împotriva ambarcațiunilor rusești, iar pe uscat de trupele lui Ioan Curcuas, care a trebuit să se întoarcă din Asia Mică în 944.

Igor nu a renunțat, însă, la planurile sale și, în anul 944, a organizat o nouă expediție, și mai puternică, de data aceasta pe uscat, având înrolați în cadrul ei pecenegi și luptători ai triburilor slave. Avertizat de bulgari, împăratul bizantin a trimis delegați, care i-au întâmpinat

pe ruși și pe aliații lor la Dunăre. Ei le-au oferit daruri și i-au convins să trimită la Constantinopol persoane împuternicite în vederea încheierii unui tratat de pace. Acest tratat a și fost încheiat. El a reprodus, în condiții mai favorabile bizantinilor, acordurile anterioare, oferind rușilor condiții comerciale avantajoase, dar și obligându-i să nu mai atace vreodată Chersonesul și celelalte cetăți bizantine din Crimeea.

La puțin timp după aceea, în anul 945, Igor a murit, în timpul unei expediții militare.

Reforma agrară

Problemele grave ale politicii externe n-au concentrat toată atenția împăratului Roman. După cum s-a arătat deja, și în interior, cu sprijinul său, s-a realizat pacea în sânul Bisericii, lucru deloc neglijabil, având în vedere importanța pe care o avea aceasta în viața întregii societăți. Împăratul a manifestat, însă, o preocupare deosebită și pentru binele păturilor de jos ale societății, pentru țărani și militarii de rând. De altfel, el provenea din rândurile acestora.

În timpul lui Leon VI, avusese loc o cu totul altă politică, favorabilă celor bogați, în special marilor proprietari de pământ. Prin Novella 114, Leon a suprimat dreptul de preemțiune al vecinilor unui pământ pus în vânzare, care puteau fi țărani ori militari. Această Novelă dădea posibilitatea celor bogați să-și mărească și mai mult domeniile în detrimentul micii proprietăți țărănești și a celei militare. Acest fapt a amenințat existența clasei țărănești și a stratioților, care constituiau baza regimului themelor, a armatei și chiar a tezaurului statului, deoarece aceștia plăteau impozitele. Într-una dintre legile sale, împăratul Roman susținea că „mica proprietate are o mare utilitate pentru plata impozitelor și asigurarea serviciului militar. Totul va fi în pericol dacă ea dispăre”.

Pentru a opri acest proces, în aprilie 922, Roman a emis o Novelă prin care a restabilit amintitul drept de preemțiune, limitând, astfel, creșterea nemăsurată a mării proprietăți. Această lege a fost boicotată, însă, de birocrăția imperială, aflată în mâna celor bogați. La aceasta s-a adăugat și faptul că iarna anilor 927-928 a fost una deosebit de grea, urmată de un an agricol prost și de foamete, încât cei săraci au fost nevoiți să-și înstrăineze pământurile și să se pună sub patronajul celor bogați. A fost nevoie ca împăratul să dea o nouă lege, în septembrie 934, prin care a hotărât restabilirea gratuită a proprietății pierdute dacă prețul pentru care ea fusese înstrăinată fusese mai mic de jumătate decât cel normal. Dacă, însă, prețul de cumpărare fusese normal, proprietatea era redată fostului proprietar cu obligația ca acesta să restituie cumpărătorului, într-o perioadă de trei ani, suma încasată de la acela. Și celelalte acte de tranzacție efectuate după anul 922, privitoare la donații, testamente etc. erau anulate prin legea din 934.

Nici legea din 934 nu a fost aplicată, însă, în totalitate, ea fiind la fel boicotată de cei interesați. Aceste măsuri i-au creat lui Roman mare antipatie printre aristocrați, care vedeau în el un parvenit, urcat pe tronul Bizanțului, doritor să-și facă propria-i dinastie în detrimentul celei legitime, reprezentată de Constantin. Din această cauză, Roman a trebuit să facă față mai multor comploturi.

Sfârșitul domniei

Realizările domniei lui Roman pot fi apreciate în mod corect dacă se are în vedere starea internă și externă a Imperiului la urcarea sa pe tron, în anii 919-920, și cea de la moartea sa, în anul 944. Cele mai însemnate succese le-a obținut în politica externă. El a reușit să facă din bulgari, dușmanii cei mai temuți ai Imperiului, aliați, a rezistat presiunilor arabe din Orient și chiar a extins granița statului bizantin spre Eufrat și Tigru, punând astfel bazele reluării ofensivei antiarabe în perioada următoare. În două rânduri, a reușit să contracareze atacurile rușilor și a încheiat cu aceștia înțelegeri favorabile Bizanțului. Roman se numără printre primii împărați de după Iustinian care a lăsat Imperiul mai mare și mai puternic decât îl preluase. Succesele acestea le-a obținut și datorită faptului că și-a ales colaboratori capabili, precum Ioan Curcuas și Teofanes, a înlăturat de la palat clica de lingușitori și incapabili, a fost un diplomat abil și pentru faptul că s-a bazat pe clasele (țărănimea și armata) care reprezentau, în mod real, pivotul statului. Ca fost drongar, el a acordat o atenție sporită flotei, pe care a reorganizat-o, putând obține, datorită acesteia, victorii strălucite. Pe de altă parte, Roman a știut să-și facă din Biserica un aliat, iar patriarhul Nicolae Misticul a fost pentru el un prim ministru.

Sfârșitul domniei sale a fost, însă, unul trist. În ziua de 20 decembrie 944, cei doi fii ai săi, Ștefan și Constantin, l-au obligat să părăsească tronul și l-au trimis în exil în Insula Proti. Acolo a fost călugărit și a murit la 15 iunie 948. Anii petrecuți în mănăstire au fost de penitență și rugăciune. În această atmosferă, el a ajuns să reflecteze asupra deșertăciunilor vieții acesteia și chiar să-și renege întreaga sa activitate atât de propice Imperiului.

Cauza detronării sale a constituit-o nesiguranța fiilor săi Ștefan și Constantin că vor fi desemnați succesori la domnie. De altfel, împăratul se gândise să-l lase urmaș pe Christofor, fiul său favorit și cel mai capabil. Murind, însă, acesta în anul 938 și lăsând doar urmași minori, gândul său s-a îndreptat spre Constantin Porfirogenetul, pe care, în testamentul său din anul 944 îl și desemnase ca succesor la tron, înaintea lui Ștefan și Constantin. Rezerva față de proprii copii era justificată de viața ușoară și incapacitatea acestora, fapt pentru care împăratul nu le încredințase nicio misiune importantă. Domnia celor doi fii ai săi a fost, însă, de scurtă durată, deoarece la 27 ianuarie 945, Constantin Porfirogenetul, succesorul legitim la tron, i-a arestat și i-a trimis la mănăstirea în care se afla și tatăl lor, preluând personal conducerea Imperiului.

CONSTANTIN VII PORFIROGENETUL SINGUR ÎMPĂRAT (27 IANUARIE 945 - NOIEMBRIE 959)

Atunci când a preluat conducerea Imperiului, Constantin avea 39 de ani. Până la această vârstă, el fusese ținut departe de conducerea statului, împăratul Roman Lecapenul neîncredințându-i nicio misiune importantă. În această izolare forțată, Constantin s-a dedicat familiei și scrisului. El avea o instrucție școlară frumoasă și, în plus, înclinația spre cercetare, știință și artă.

Asemenea împăratului Teodosie II, Constantin și-a găsit plăcerea studiind, copiind manuscrise, cercetând arhivele și redactând lucrări moral-științifice, care sunt astăzi izvoare prețioase ale istoriei bizantine. La mănăstirea Varlaam de la Meteora se păstrează un

Tetraevanghel copiat de mâna împăratului și semnat de el, la sfârșit, cu cerneală roșie (purpură). Frumusețea scrierii justifică să i se atribuie și lui calificativul de „caligraful”. Activitatea aceasta cultural-științifică a continuat-o și după ce a dobândit tronul imperial. El a încredințat sarcinile politice și militare unor oameni capabili, care au făcut din domnia lui o perioadă de mari realizări. Deși lucrările pe care le-a scris Constantin nu se disting prin prea multă originalitate și unitate, totuși, ele au valoare pentru faptul că se bazează pe documente credibile, găsite de împărat în arhivele imperiale, la care el avea acces ușor.

Unele din documentele care au stat la baza informării lui s-au pierdut în cursul timpului, așa că opera sa capătă valoare și prin transmiterea până la noi a unor izvoare dispărute. Patru lucrări sunt considerate opere personale ale lui Constantin VII, chiar dacă pentru redactarea lor el s-a folosit de ajutoare, care i-au adunat materialul din arhive.

1. *De administrando imperio* (Despre cum trebuie guvernat Imperiul), tradusă și în limba română de Vasile Grecu sub titlul *Sfaturi către fiul său Romanos*, este o lucrare destinată instruirii pentru domnie a fiului său Roman, singurul băiat din cei 6 copii ai lui Constantin. Roman fusese asociat la tron și încoronat la 6 aprilie 945, în ziua de Paști. În lucrare, Constantin i-a dat fiului său sfaturi, arătându-i cum trebuie să domnească. Aici se găsesc informații de natură politică, asupra popoarelor din afara granițelor, cu care Imperiul avea bune legături diplomatice ori era în dușmănie. Se vorbește, astfel, de obiceiurile acestora, de modul de luptă al lor, de teritoriile pe care acestea le ocupau etc. Unele dintre popoarele barbare despre care împăratul a scris, anume pecenegii și cumanii, se aflau și pe teritoriul de astăzi al României. Ca atare, lucrarea este un izvor prețios și pentru istoria țării noastre. Alte sfaturi se referă la eticheta și ținuta împăratului: cum trebuie să se îmbrace, să meargă, când trebuie să zâmbească ori să râdă, să vorbească, să stea în picioare ori să se așeze. Toate acestea erau importante nu numai în raporturile sale cu supușii, ci mai cu seamă cu ambasadorii popoarelor străine. Lucrarea a fost alcătuită între anii 948 și 952 (sau 951), după datarea lui J.B.Bury, acceptată și de Arnold Toynbee.

2. *De ceremoniis aulae byzantinae* (Despre ceremoniile de la curtea bizantină), o lucrare compozită, fără contribuție originală deosebită a împăratului, dar foarte valoroasă prin informațiile pe care le conține. Autorul însuși a declarat că cea mai mare parte este o compilație de scrieri vechi. Se vorbește în ea de ceremoniile religioase, civile și militare, de la Sfânta Sofia și de la Palatul imperial ori din alte părți ale Capitalei, despre modul lor de desfășurare. Din punct de vedere istoric, relatările prezintă interes major.

În afară de ceremoniile propriu-zise, în lucrare se găsesc și numeroase alte date despre împărați, patriarhi, personalități bizantine ori chiar străine. În lucrare este expus, de pildă, modul în care au ajuns la domnie împărații Leon I, Anastasius I, Iustin I, Iustinian I și Nichifor Focas, se dau informații despre mormintele împăraților din biserica Sfinții Apostoli și din alte biserici din Constantinopol, despre cheltuielile făcute pentru expedițiile în Creta în timpul împăratului Leon VI și Constantin VII, despre primirea ambasadorilor etc. Lucrarea a fost începută pe vremea când împărat era Roman I și continuată după ce Constantin a devenit singur împărat. Ea a fost finalizată în anul 959.

După moarte lui Constantin, lucrarea a fost completată cu unele informații, sigure fiind cele privitoare la decesul împăratului. Adaosurile nu scad, însă, cu nimic valoarea ei documentară.

3. *De thematibus* (Despre theme) este, în esență, o expunere a împărțirii administrative în theme a Imperiului Bizantin, dar ea cuprinde și informații istorice, care depășesc cadrul

strict administrativ, indicat în titlu. Ca și în celelalte lucrări menționate mai sus, și aici informațiile istorice nu sunt prezentate în strictă ordine cronologică, ci cele vechi coexistă cu cele mai noi. De pildă, pentru anumite zone, este folosit ca izvor de informare pentru ordinea administrativă a Imperiului lucrarea *Synecdemus* a lui Hierokles, alcătuită la mijlocul secolului al V-lea și reactualizată în secolul al VI-lea, la începutul domniei lui Iustinian. În această situație se află și Dobrogea (fosta provincie romană Scythia), pentru care au fost copiate ca ordine administrativă valabilă în secolul al X-lea, informațiile expuse în *Synecdemus*. În *De thematibus* se păstrează și informația referitoare la faptul că, în ultimul sfert al secolului al VII-lea, teritoriul dintre Dunăre și Mare a devenit parte constitutivă a themei Thracia, întemeiată de Constantin IV, după instalarea bulgarilor în Peninsula Balcanică. În cadrul themei Thracia, Dobrogea constituia o turma, adică o subdiviziune a themei.

De thematibus a fost alcătuită, după H. Ahrweiler, către sfârșitul domniei și n-ar fi fost terminată (cu siguranță în ce privește Occidentul). J.B. Bury și Arnold Toynbee au propus ca perioadă de alcătuire a lucrării anii 934-944.

4. O altă lucrare considerată printre cele mai de seamă realizări ale lui Constantin VII Porfirogenetul este *Istoria vieții și activității lui Vasile, celebru împărat, pe care Constantin nepotul său, prin grația divină, împărat al romanilor a compus-o din diferite povestiri și a dictat-o unui scrib*. Aceasta este o apologie a împăratului Vasile I Macedoneanul, bunicul lui Constantin și întemeietorul dinastiei. Lucrarea a fost alcătuită, după Toynbee, după anul 948, până spre 950. Faptele sunt relatate în așa fel încât Vasile apare ca provenind dintr-o familie nobilă, iar întreaga sa activitate plină de realizări.

CONSTANTIN VII PORFIROGENETUL ȘI SIMEON I AL BULGARIEI SERVIND MASA

În prima parte a lucrării este expusă istoria lui Vasile până la urcarea sa pe tron. În partea a doua este descrisă politica sa internă. În partea a treia sunt menționate războaiele duse în Orient și în Occident. În partea a patra este expusă activitatea edilitară. În fine, în ultima parte a lucrării, a cincea, se vorbește despre istoria personală din ultimii ani de viață ai

împăratului. Planul lucrării este remarcabil. Prin aceasta ea se ridică cu mult deasupra operelor istorice realizate în secolul al X-lea, atât în Răsărit, cât și în Apus.

5. O altă categorie de lucrări a fost realizată cu sprijinul, la inițiativa sau chiar cu contribuția personală a împăratului. Este vorba de *Istoria lui Genesisius*, alcătuită între anii 944 și 948, și de cărțile I-IV ale lui Theofanes Continuatus, redactate în anii 949-950. Mai numeroase sunt, însă, lucrările cu caracter enciclopedic, inspirate și sprijinite de împărat, dar realizate de echipe de specialiști. Numărul lor este mare nu numai în timpul lui Constantin, ci și în întreg secolul al X-lea, care a și fost numit din acest motiv secolul „enciclopedismului”.

Enciclopediile la care Constantin VII a avut un rol direct sunt următoarele:

a. *Enciclopedia istorică*, în 53 de cărți, din care s-au păstrat doar *Extrasele despre ambasade* (*Excerpta*, cărțile 26 – 27), cu materiale culese din arhivele imperiale.

b. *Geoponice* (Γεωποντικά), o enciclopedie agricolă, și *Iatrica* (Ιατρικά), o enciclopedie medicală, *ψονσιδερατε* remanieri ale unor lucrări anterioare.

În cadrul preocupărilor sale cultural-științifice se înscrie și grija pe care Constantin VII a avut-o pentru învățământul superior. El a reorganizat Universitatea din Constantinopol, ale cărei baze le pusese Bardas, la mijlocul secolului al IX-lea, înființând catedre noi și aducând ca profesori și alți reputați învățați din Imperiu. Acestora le-a acordat și ranguri de seamă în ierarhia bizantină. Cedrenus, un autor care nu-i este, în general, prea favorabil lui Constantin, afirmă că împăratul a restabilit științele (aritmetica, muzica, astronomia, geometria, stereometria și filosofia, stăpâna tuturor științelor) prin activitatea sa personală. El a căutat profesorii cei mai de seamă și cei mai distinși pentru fiecare dintre aceste științe, adunând în jurul profesorilor numeroși studenți (Cedrenus II, p.326).

De altfel, împăratul a încurajat înscrierea la Universitate a unui număr mare de studenți, cu scopul de a recruta dintre ei cadre cultural-științifice și pentru diferitele funcții administrative.

Theophanes Continuatus relatează următoarele în legătură, cu atitudinea împăratului Constantin față de studenți: „Autocratorul Constantin VII a manifestat cea mai mare grijă și sprijin pentru studenți. El îi primea zilnic la masă și la palat, le dădea bani, îi încuraja cu cuvinte alese; și nu trecea mult timp până ce, mulțumită dragostei și înțelepciunii împăratului, ei își însușeau științele și artele cele mai înalte. Atunci el alegea din ei judecători, secretari, episcopi” (Theophanes Contin., *Despre Constantin Porphyre*, 14, p. 446).

Astfel, școlile bizantine, cu discipline predominant umaniste, puteau pregăti oameni capabili să devină clerici, judecători, generali, înalți funcționari de stat și savanți. În niciun Imperiu din lume, exceptând pe cel chinez, n-au fost reunite mai frecvent cele două calități de savant și funcționar (Rambaud, p.70).

Aceste preocupări cultural-științifice, care au solicitat mare parte din energiile creatoare ale împăratului, n-au prejudiciat bunul mers al statului, așa cum susțin unii cronicari posteriori domniei lui Constantin (Ioan Skylitzes, Mihail Glykas și Zonaras), care au fost simpatizanți ai împăratului Roman Lecapenul. Mai veridică este relatarea făcută de Theophanes Continuatus, contemporan cu împăratul, care a prezentat domnia lui Constantin într-o lumină foarte favorabilă.

Chiar dacă Constantin a fost un „om de birou”, aplecat mereu asupra cărților (*libris incumbentem*), după cum afirmă Liutprand de Cremona (Antap., 1. V, c. 14), și nu s-a deplasat niciodată din Constantinopol în fruntea armatei pentru a-i înfrunța pe dușmani, totuși, el n-a fost străin de treburile generale ale statului. Mai întâi trebuie relevată grija sa de a asigura

continuitatea dinastiei prin aceea că chiar din 6 aprilie 945 el l-a încoronat ca asociat la tron și, deci, succesor, pe fiul său Roman. După aceea, el a luat măsuri energice de schimbare a garniturii de demnitari legată de fosta conducere a Imperiului, păstrându-l, însă, pe patriarhul Teofilact, cumnatul său, și dându-i o responsabilitate majoră lui Vasile, un fiu bastard al împăratului Roman I, pe care l-a făcut succesiv protovestiar, patricius, parakimomen și chiar confidentul său. Vasile i-a fost fidel și l-a ferit pe împărat de unele comploturi organizate împotriva lui. Și alți colaboratori s-au distins prin capacitate și fidelitate. Unul dintre aceștia a fost Iosif Bringas, căruia Constantin i-a dat răspunderi mari administrative și militare.

În domeniul militar, Constantin, spre deosebire de predecesorul său, s-a bazat pe membrii familiei Focas, anume Bardas Focas și fiii acestuia, Nichifor și Leon Focas, care au înregistrat succese răsunătoare atât pe frontul oriental, cât și în alte părți ale Imperiului. Colaboratorii aceștia în politica internă și externă au dat strălucire domniei lui Constantin Porfirogenitul.

În politica internă, trebuie remarcat faptul că, deși Constantin avea origine imperială, fiind fiul unui mare sprijinitor al celor bogați, el a mers pe linia trasată de Roman I. Legile sale emise în anul 947 și după aceea îi apărau pe cei săraci de oprimarea bogătașilor și protejau bunurile militare. În justiție, el a acordat fonduri pentru judecarea proceselor în tribunalele din theme și i-a obligat pe judecători să scurteze termenele de judecată.

ÎNFRANGEREA BIZANTINILOR DE CATRE ARABI IN CRETA

În relațiile externe, Constantin a întreținut intense relații diplomatice cu mai toate curțile din Europa occidentală, cu arabii din Spania și Africa. Relațiile bune din aceste părți aveau ca scop ținerea lor departe de luptele pe care împăratul le plănuia împotriva emirului din Insula Creta. Ele nu trebuie, însă, înțelese în sensul celor de astăzi, adică prin prezența permanentă a unor ambasadori în țările respective. Ele se limitau doar la delegații care se deplasau în străinătate în vederea captării bunăvoinței conducătorilor politici ori a încheierii unor înțelegeri cu ei. Și la Constantinopol veneau asemenea delegații pe care împărații le primeau, după caz, cu mare fast ori cu răceală, în funcție de interesul care-l prezentau. Printre vizitele desfășurate cu fast în capitala Imperiului, despre s-au păstrat informații asupra modului de desfășurare a lor, se numără și aceea a prințesei Olga de Kiev. Olga era văduva lui Igor și, spre deosebire de acesta, ea era deja creștină. De altfel, în călătoria sa la Constantinopol ea a fost însoțită și de preot. Primirea pompoasă care i-a fost pregătită în capitala bizantină a contribuit la pregătirea încreștinării de mai târziu a rușilor.

În confruntările militare, inamicii cei mai reductabili au rămas în continuare arabii din Orient, din Marea Egee, în special din Creta, și din Mediterana occidentală. În Orient, în fruntea arabilor se afla temutul Sayf al-Dawla, emirul Alepului. Împotriva acestuia, armata bizantină a fost condusă de Bardas Focas. Luptele s-au purtat inițial dincolo de Munții Taurus, în Mesopotamia Superioară, unde armata bizantină, profitând de disensiunile pe care Sayf al-Dawla le avea cu emirul de Egipt și Damasc, al-Ikhshid, aliat al Bizanțului, a cucerit în anii 948-949 orașele Germanicea și Erzerum, obținând și o pace avantajoasă. Bazat pe această pace din Orient, împăratul bizantin a organizat o expediție împotriva Insulei Creta, ocupată de arabi de mai bune de un secol și jumătate și care nu numai că era folosită ca bază de piraterie în Mediterana și în Grecia, dar priva Imperiul de un punct strategic important.

CUCERIREA ALEPULUI DE CĂTRE BIZANTINI

Pentru organizarea acestei expediții, s-au făcut eforturi materiale și diplomatice enorme. Expediția a eșuat, însă, în anul 949, din cauza incompetenței conducătorului ei, Constantin Gongyles.

În anul 950, Sayf al-Dawla a invadat Asia Mică, ajungând până în apropiere de Constantinopol. Iarna grea și contraofensiva armatei bizantine condusă de același Bardas Focas l-au obligat, însă, pe emirul arab să se retragă, după ce a pierdut aproape întreaga sa armată. În anii următori, hărțuirile lui Sayf al-Dawla n-au încetat în Orient, dar ele au fost anihilate de strategii bizantini din Cilicia și Mesopotamia și mai ales de vestiții generali Nichifor Focas și Ioan Tzimiskes.

În timpul acestor lupte, au fost recâștigate de către Imperiu orașele Amida, Alep, Samosata, Theodosiopolis, Hadath, Germanicea, adică toată zona din partea superioară a fluviilor Eufrat și Tigru. Aceste victorii s-au soldat, însă, cu pierderi umane numeroase din partea bizantinilor și chiar cu moartea unor generali de seamă. În luptele pentru Germanicea din anul 953, a fost grav rănit la față și Bardas Focas, care a fost nevoit să cedeze comanda trupelor fiului său Nichifor Focas. În aceleași împrejurări, fiul cel mai mic al lui Bardas Focas, Constantin, a căzut prizonier la arabi, murind, după scurtă vreme, la Alep.

Victoriile arabilor în fața bizantinilor și suferințele provocate celor doi fii ai lui Focas au prilejuit la curtea lui Sayf al-Dawla mare bucurie și au fost immortalizate de poeți cu multe detalii.

SAYF AL-DAWLA ȘI CURTEA SA

Teritoriile recâștigate din mâna arabilor au fost organizate în provincii și theme (Mesopotamia, Iykandos, Khanzit, Samosata, Seleucia, Melitene), iar Armenia și Iberia au intrat în sfera de influență a bizantinilor. De aici au fost recrutați în cursul secolului al X-lea ostași, diplomați și buni administratori. Cuceririle acestea din zona superioară a Eufratului și a Tigrului asigurau baza de pornire pentru acțiuni ofensive spre sud, în direcția Tarsului, a Antiohiei și a Ierusalimului. Victoriile militare bizantine obținute împotriva arabilor se explică nu numai prin reformele care avuseseră loc în cadrul armatei themelor prin legile date de Roman I și Constantin VII în favoarea stratioșilor, ci și prin elanul religios de care erau cuprinși atât soldații, cât și comandanții de a lupta împotriva necredincioșilor, împotriva blasfematorilor lui Hristos. Cu toții se considerau apărători și „salvatori ai creștinătății” și, pentru a înțelege mai bine atmosfera religioasă de la acea vreme, trebuie amintit cu ce fast și evlavie a fost primită la Constantinopol Sfânta Mahramă a Mântuitorului, în anul 944.

Raporturile cu bulgarii

Înțelegerile încheiate de Roman I cu Simeon au durat și în timpul țarului Petru. Acesta, fiind căsătorit cu Maria Lecapena, o bizantină autoritară, demnă reprezentantă a familiei Lecapenilor, a fost dominat de personalitatea soției sale și, astfel, s-a creat cale liberă de

pătrundere în mediul bulgar a obiceiurilor bizantine, a oamenilor de afaceri, a culturii și, mai ales, a credinței creștine. Toate acestea au contribuit mult la schimbarea feței Bulgariei din punct de vedere economic și cultural. Țarul bulgar fusese crescut și el la Constantinopol iar acum, când avea puterea, se simțea foarte mândru de titlul de „fiu spiritual” al împăraților Romei de răsărit. Tributul stabilit în timpul lui Simeon era plătit de bizantini sub eticheta unui ajutor financiar acordat Mariei Lecapena din partea familiei. Toate acestea stabileau un echilibru în raporturile bizantino-bulgare pentru menținerea cărora Roman I fusese foarte grijuliu.

Constantin VII, care era pătruns de grandoarea demnității imperiale și nu privea cu ochi buni căsătoria nepoatei sale cu un prinț barbar, a acceptat în practică aranjamentele făcute de predecesorul său la domnie, deoarece ele aduceau pace Imperiului într-o zonă periculoasă. Se poate spune, deci, că, în timpul lui Constantin, bizantinii au avut liniște din partea bulgarilor. De altfel, după moartea lui Simeon, statul bulgar și-a pierdut mult din putere. Marile campanii militare slăbiseră economic forța sa, iar Petru nu se putea compara în nicio privință cu tatăl său. Slăbirea statului bulgar a afectat și raporturile sale cu populațiile transdanubiene, creând premisele unor tulburări în această zonă, pe care Bizanțul nu le putea ignora. Din acest motiv, diplomația bizantină s-a străduit să întărească legăturile cu pecenegii, care locuiau atunci pe coasta de nord a Mării Negre, între Dunăre și Don. La mijlocul secolului al X-lea, o alianță cu pecenegii era considerată piatra unghiulară a diplomației bizantine. De ea depindea siguranța posesiunilor bizantine din Crimeea și înflorirea comerțului cu Rusia. În plus, vecinii de nord ai Bizanțului, bulgarii, maghiarii și rușii, care aveau mare teamă de pecenegi, întrucât aceștia le provocaseră înfrângeri dure, nu au mai îndrăznit să atace Imperiul. „Eu socot (scria Constantin VII, în *De administrando imperio*) că va fi totdeauna un mare avantaj pentru împăratul romanilor să se străduiască a avea pace cu neamul pecenegilor și să încheie cu ei convenții ori tratate de prietenie, așa cum se cuvine acestui neam”. Împăratul lăsa responsabilitatea pentru negocierile cu pecenegii în seama strategului de Chersin.

În acest context, se înscriu și raporturile cu rușii, care în timpul Olgăi erau bune. Acesta este și motivul pentru care împărăteasa Rusiei a venit la Constantinopol, într-o misiune de pace. În aceeași sferă de interese intrau și regiunile caucaziene, unde trăiau khazarii și alanii. După ce khazarii au trecut la iudaism, raporturile cu ei s-au răcit, deși hanul lor a rămas înscris pe locul al doilea, după califul de Bagdad, în protocolul diplomatic privitor la conducătorii necreștini. În schimb, în acest timp, o atenție specială le-a fost acordată alanilor din aceeași zonă, care s-au și creștinat la începutul secolului al X-lea, primind chiar un arhiepiscop din partea Patriarhiei de la Constantinopol, în timpul păstoriei lui Nicolae Misticul. Constantin VII a accentuat folosul pentru Imperiu al alianței cu alanii, deoarece, în viziunea sa, aceștia împiedicau atacurile khazarilor împotriva Crimeei. Conducătorul lor se mândrea că este unul dintre cei trei sateliți ai bizantinilor și se putea numi „fiu spiritual al împăratului”. O situație asemănătoare o avea și conducătorul Abasgiei, care reprezenta interesele bizantine în zona strategică dintre Alania, Armenia și coasta Mării Negre.

Raporturile cu maghiarii stabiliți în Câmpia Panonică au rămas în prima parte a domniei lui Constantin VII sub influența tratatului încheiat cu ei de Roman, în anul 943. Acest tratat a fost reînnoit în jurul anului 948, când la Constantinopol a sosit o delegație maghiară în frunte cu Bultzus (Βούλτζουζ), care a fost botezat și a primit titlul de *patricius*. Curând după aceasta, în capitala Imperiului a sosit un alt conducător al maghiarilor, Gyula, care a urmat exemplul lui Bultzus și s-a botezat. La întoarcerea sa în țară, patriarhul ecumenic Teofilact I-a

hirotonit pe un anume călugăr, Ierotei, drept episcop al Turciei (Ungariei) (ἐπίσκοπος Τοθρκίας). Botezul celor doi nobili maghiari și trimiterea episcopului Ierotei în Turcia este socotit momentul în care o parte a maghiarilor a primit creștinismul ortodox. Trebuie precizat că Ierotei n-a activat la Alba Iulia, cum au susținut unii cercetători maghiari, ci în Ungaria, unde era Turcia necreștină. Transilvania nu s-a numit niciodată Turcia, iar populația ei era la vremea botezului conducătorilor maghiari de mult creștină. Ipotezele maghiare privitoare la localizarea Turciei în Transilvania se explică prin dorința de a arăta ocuparea pământului românesc chiar din secolul al X-lea, lucru care este neadevărat. Transilvania a căzut sub dominație maghiară treptat și pe o lungă perioadă de timp.

După anul 955, raporturile religioase ale ungarilor cu Bizanțul s-au schimbat. În acel an, ungurii au fost înfrânți de împăratul german Otto I cel Mare pe râul Lech, lângă Augsburg, și puterea lor militară a fost distrusă pentru mai multe decenii. Consecința acestei înfrângerii pe plan religios a fost aceea că ungurii au devenit zonă de misiune catolică, în care au activat misionarii germani care au pregătit botezul regelui Ștefan I de către Biserica Romei.

Sfășitul lui Constantin VII

După numai 14 ani de domnie, în ziua de 10 decembrie 959, la vârsta de 54 de ani, Constantin a închis ochii în palatul imperial. De-a lungul domniei sale, el a adus stabilitate Imperiului, a așezat monarhia bizantină pe principii mai sigure, a consolidat și a lărgit granițele statutului și s-a făcut el însuși centrul unei mișcări literare și științifice, ca autor sau ca Maecena. Cauza morții sale timpurii nu se cunoaște. Unii cronicari o pun pe seama otrăvirii sale de două ori în alimente, făcută de propriul său fiu, Roman II, decăzut moral și cel mai rău împărat din dinastia macedoneană. Alții socotesc că el avea o sănătate șubredă de care s-a plâns adeseori și la care a făcut amintire și în prefața panegiricului scris în memoria bunicului său, împăratul Vasile I: „Dorința mea a fost să scriu istoria minunatelor evenimente ale întregii perioade bizantine din istoria romană, să includ în faptele împăraților și ale subordonaților lor civili și militari, ca și alte întâmplări de seamă. Dar această lucrare necesită mult timp, muncă asiduă, un mare număr de cărți și să fii degajat de treburile publice; dar nici una din aceste ușurințe nu-mi stau la dispoziție. De aceea trebuie să mă mulțumesc să scriu viața unui singur împărat. Dacă mi-ar fi fost hărăzit să mai trăiesc și dacă aș putea să mai am chiar un scurt răgaz de la boală și dacă treburile publice nu mi-ar sta în cale, aș putea, eventual, să continui povestirea mea mai departe. Aș vrea să expun întreaga istorie a dinastiei lui Vasile până la propria mea generație...”.

Simțindu-și sănătatea zdruncinată, ca urmare a otrăvirii ori a bolii, Constantin a voit să facă un pelerinaj la muntele Olymp din Bithynia. Acest munte celebru reprezenta pentru sănătatea trupeză și sufletească o adevărată atracție. Acolo se găseau mănăstirile și chiliile unde trăiau călugări plini de sfințenie, iar în apropierea așezămintelor lor se găseau renumite ape termale. Din păcate, călătoria aceasta n-a contribuit la refacerea forțelor spirituale și morale, ci mai degrabă i-au întărit convingerile legate de unele sentimente rele. După ce galera imperială, frumos împodobită, l-a dus pe coasta Asiei Mici și a vizitat Niceea, locul celor două Sinoade Ecumenice, el a revenit la Muntele Olymp. La poalele lui l-a întâlnit pe egumenul mănăstirii Sf. Athenogene, care i-a arătat un pergament scris cu cerneală roșie chiar de tatăl său, Leon VI. Textul reprezintă o profeție făcută de vechiul stareț potrivit căreia Leon

va avea un fiu, care-i va fi succesori la tron și că, în momentul când va vizita Muntele Olymp, el va fi la sfârșitul vieții. Recunoscând scrisul tatălui său Leon, împăratul Constantin a fost impresionat de profeție, i-a cerut egumenului pergamentul și a zis melancolic că își dă seama de adevărul profeției. A mers mai departe pe Muntele Olymp, urcând până la chiliile de sus și s-a încredințat rugăciunilor schimnicilor. Un eremit bătrân, retras chiar pe culmea muntelui la care împăratul voia să urce, recunoscut pentru evlavie și pentru sfințenia vieții, a coborât la împărat pentru a-i face trista prestire: în curând va muri.

Băile pe care împăratul le-a făcut în apele termale de la Prusa nu i-au folosit și el a revenit bolnav în Capitală. După ce l-a încredințat pe fiul său grijii eunucului Iosif Bringas, *praepositus sacri palatii*, împăratul a murit. Funeraliile s-au desfășurat cu mare fast, după tradiția inaugurată de Constantin cel Mare și pe care Constantin VII însuși o consemnase în *De cerimoniis aulae byzantinae*. Trupul neînsuflețit al împăratului a fost așezat pe un pat de paradă în întregime din aur, fiind acoperit cu o hlamidă de aur, dar având fața descoperită și coroana pe cap. Patul a fost așezat în sala măreață „a celor 19 paturi”, cu cupolă foarte înaltă, unde împăratul prezidase de atâtea ori banchetele date în onoarea marilor demnitari și oaspeți ai Imperiului. Trupul său a rămas aici o vreme, pentru a fi cinstit de membrii casei imperiale și de personalul palatului. Ceremonialul cinstirii a inclus cântări, miros de tămâie și torțe aprinse. După aceea, maestrul de ceremonii, adresându-se împăratului, a rostit cuvintele: „Ieși împărate, Regele regilor și Domnul domnilor te cheamă”.

CONSTANTIN VII PORFIROGENETUL PE PATUL DE MOARTE

La ieșirea din palat, coșciugul a fost oprit în marele vestibul de la intrarea principală (Chalke), prin care împăratul trecuse de atâtea ori, mai ales când mergea la Sfânta Sofia. Aici demnitarii cei mai de seamă ai Imperiului și-au luat rămas bun, sărutându-l pe împărat, fără să-i mai facă închinăciune ca altă dată, căci acum el nu mai era stăpânul lor, ci părinte, iar sărutul era ca de la un fiu, ca din partea membrilor familiei. În ordine ierarhică, s-au perindat

magistri (generalii), patricii, senatorii, militarii, prinții barbari, ambasadorii etc. Procesiunea a continuat pe drumul spre biserica Sfinții Apostoli, unde Constantin își pregătise locul de veci (sarcofagul), alături de cel al tatăl său, Leon, și unde mersese de atâtea ori să tămâieze mormintele predecesorilor.

Continuatorul lui Theophanes, martor ocular, a descris în felul următor ecoul cortegiului în masa populației constantinopolitane: „La ce bun să-mi descriu drumul prin oraș, mulțimea poporului îmbulzindu-se din toate părțile, unii privind de sus, de pe acoperiș și de pe terasele caselor coșciugul imperial, alții aflându-se pe marginea drumului ori la etajele superioare ale locuințelor. Unii plâng pe tăcute, alții își bat pieptul și suspină copleșiți de durere, scoțând țipete ascuțite, fiecare este copleșit de durere generală. Pe coșciugul împodobit cu perle și cu pietre prețioase ei varsă torente de lacrimi. Ultima oprire este la Heroon-ul Sfinților Apostoli, unde împăratul este depus într-un sarcofag de marmoră, imitând culoarea sângărândă a plămânului uman și apoi așezat lângă al tatălui său Leon”.

Unii panegiriști bizantini spun că împăratul Constantin era foarte credincios. După continuatorul lui Theophanes, foarte apropiat împăratului, rugăciunile sale erau atât de mult ascultate de Dumnezeu, încât mulțumită lor, se obțineau victorii pe câmpul de luptă. Așa, de pildă, Pothus Argyr i-ar fi înfrânt pe unguri.

Alți istorici au laudat mărinimia și generozitatea cu care el a ajutat Biserica, dovadă pentru aceasta fiind chrysobulele referitoare la darurile făcute Bisericii din Patras, mănăstirilor Sfântul Ioan Botezătorul de la Thesalonic, Xiropotamou și Iviron de la Athos și multor altora. Este interesat de relevat faptul că în lista de cărți pe care el socotea că trebuie să o conțină „biblioteca ambulantă a împăratului” în campaniile militare, pe primul loc sunt indicate cele de ritual religios. În *Tactika*, lucrare, care i se atribuie, se spune în felul următor despre ceea ce trebuie să facă împăratul înainte de a începe lupta: „Când a sosit ziua luptei, armata trebuie să lase la o parte patimile pământești. Trebuie să se roage. În noaptea care precede lupta, să se cânte psalmi, iar preoții să facă slujbe, întreaga armată să primească împărtășania și numai după aceea să meargă la luptă. Ostașii vor deveni astfel mai sprinteni, pentru că ei au ca ajutor pe Dumnezeu și pe Maica Sa Maria” (*Tactika*, 1307).

Chiar înainte de a deveni singur împărat, Constantin alcătuieste un panegiric în cinstea Sfântului Ioan Gură de Aur, cu prilejul aniversării, la 27 ianuarie 929 sau 938, a aducerii moaștelor sale la Constantinopol, în 438. Acest panegiric este dovada mării admirații pe care împăratul o nutrea față de Sfântul Ioan, „față de alcătuirea și orânduirea gândirii sale, amploarea perioadelor savante”. În secolul al X-lea, Sfântul Ioan s-a bucurat de o însuflețită cinstire, iar în timpul lui Constantin ea a fost prilejuită și de aducerea la Constantinopol în anul 956 a moaștelor mamei sale, de la Antiohia. Teodor Dafnopates, unul dintre celebrii cronicari ai Bizanțului, a ținut cu acest prilej un discurs în fața împăratului.

Constantin a fost un bun soț, iubindu-și soția și dovedindu-i acesteia o fidelitate nedezmințită. I-a acordat, poate, uneori, prea mare libertate, permițându-i să se amestece în treburile publice. În familia sa, el și-a găsit fericirea deplină. Băiatului său Roman și celor cinci fiice le-a arătat o tandrețe și o afecțiune pilduitoare. Fetele, de pildă, erau adesea implicate în treburile publice. Una dintre ele, Aghata, preferata împăratului, îi servea ca secretară, funcționarii cunoscând încrederea de care aceasta se bucura. În special fiului său, destinat să-i urmeze le tron, Constantin i-a arătat o mare dragoste. A scris lucrări speciale menite să-l inițieze în tainele conducerii Imperiului, să-i trezească mândria de a fi autocrator al Bizanțului, de a fi născut în purpură și, astfel, moștenitor de drept divin. „Aceste lucruri

le-am considerat după mintea mea și ți le-am făcut știute, fiul meu iubit, încât să fii în stare să știi ce deosebire este între fiecare dintre aceste popoare și cum să te porți față de ele și să ți le apropii sau să le împresori cu război ca pe niște potrivnici. Căci se vor ascunde de fața ta, ca unul ce ești mai tare, și ca de foc se vor feri de tine. Îngrădire vor face buzelor lor și de cuvintele tale vor fi răniți ca de niște săgeți. Înfricoșător te vei arăta lor și în fața ta mult se vor cutremura. Și Atotțiitorul Dumnezeu cu scut te va întări și El, Creatorul tău, va înmulți anii tăi; pașii tăi îi va cârmui și pe cale bătută te va duce ... și niciun rău nu te va atinge, întrucât El Însuși te-a ales și din pântecul maicii tale te-a menit și ca un bărbat vrednic, ți-a dat domnia peste toți”.

Pentru ca această domnie să fie veșnică, Constantin i-a adresat lui Dumnezeu această rugăciune: „Doamne Dumnezeul meu, a cărui împărăție e veșnică și netrecătoare, să-l duci pe căile cele bune pe cel născut pentru Tine din mine și fața Ta să-i fie scut de ocrotire și urechea Ta să se plece la rugămintile lui. Mâna Ta să-i fie acoperământ și el să domnească pentru adevăr și dreapta Ta să-l ducă pe drumul cel bun. Dușmanii vor cădea dinaintea feței lui și ei vor atinge cu fruntea pământul” (*De admin. imp.*, prefață).

Ce dovadă mai grăitoare poate fi decât această iubire totală, față de fiu, căruia tatăl îi dăruiește totul și-i încredințează viitorul în mâinile Tatălui ceresc!

Din rânduielile de mai sus se desprinde, însă, și conștiința demnității imperiale pentru cel care se află pe tronul Bizanțului și este, în plus, porfirogenet, deci moștenitor de drept divin. Drepturile și responsabilitățile acestuia sunt mai mari. Dar nici rangul lor nu este comparabil cu al cuiva.

Constantin l-a criticat pe predecesorul său Roman I pe motiv că a venit la palatul imperial și a pus mâna pe conducere „nu știu cum”, el nefiind porfirogenet și, de aceea, neavând nici „educație, nici studii” și nici conștiința demnității imperiale. Tocmai din cauza lipsei sale de educație, îi reproșa Constantin VII lui Roman I, el a permis să i se dea în căsătorie țarului bulgar Petru una dintre nepoatele Lecapenilor. În viziunea lui Constantin, această mezalianță încălca legile și cutumele romane (*De adm. imp.* 13, p.88).

Acestea sunt câteva aspecte fundamentale ale personalității lui Constantin VII și ale domniei sale. Reorganizarea învățământului public, impulsul și sprijinul dat mișcării literar-științifice, propriile sale lucrări au contribuit la pregătirea unei generații de intelectuali, care se va manifesta creator în diferite domenii de activitate și va arunca asupra următorilor împărați din dinastia macedoneană aura unei epoci de renaștere spirituală și culturală. Stabilitatea instituțiilor statului, a monarhiei și a granițelor sunt, de asemenea, realizări ale domniei lui Constantin VII.

ROMAN II (959-963)

Dragostea și speranțele pe care Constantin VII și le puse în fiul său Roman s-au năruit lamentabil. Roman nu i-a semănat în nicio privință tatălui său. Pasiunii pentru studiu și creație științifică a tatălui său, el i-a răspuns cu lenea. Cultului pentru viața de familie, i-a opus viața frivolă. Seriozității implicării în treburile statului, el i-a arătat indiferență.

ROMAN II ȘI BERTHA (EUDOXIA)

Deși era bărbat frumos, atrăgător, plin de farmec și de grație, Roman nu s-a ridicat nici pe departe la înălțimea demnității imperiale. Unei prime căsătorii încheiate la o vârstă tânără, în anul 944, cu Bertha (Eudoxia), o bastardă a regelui Hugues de Provence, dar rămasă neconsumată, din cauza morții după 5 ani a acesteia, i-a urmat o a doua, cu o femeie frumoasă, dar care nu era nici de familie și nici de reputație bune. Deși Continuatorul lui Theophanes ne asigură că ea provenea dintr-o familie ilustră și că părinții lui Roman au fost încântați de căsătorie, alți istorici susțin că ea avea origine modestă, părinții ei fiind proprietarii unei cârciumi dintr-o mahala a Constantinopolului. Roman ar fi cunoscut-o pe Anastasia, cum o numește Continuatorul, fie cu ocazia unui concurs de frumusețe la palat, fie

în cursul aventurilor sale. Mihail Glykas, mai puțin binevoitor față de casa lui Constantin, îi spune Anastaso, nume dat, în mod obișnuit, servitoarelor și curtezanelor. Ceea ce l-a atras pe Roman în chip deosebit pare să fi fost frumusețea acestei femei, care va face victime printre trei capete încoronate și „mișcând lumea tot așa, dacă nu mai mult decât Elena” (Voguë).

După căsătoria cu Roman, petrecută în anul 956, ea și-a schimbat numele în Theofano, „pentru a arăta, cum spun apologeții ei, că a fost scoasă în cale și aleasă de Dumnezeu”. Prin acest nume, ea a vrut să arunce uitare peste trecutul ei. Charles Diehl, care a trecut-o pe Teofano în galeria prințeselor și împărăteselor din Bizanț, a admis faptul că Teofano era „de o frumusețe supra-umană”, că „depășea toate femeile prin frumusețe și eleganță” și că, prin aceasta, ea l-ar fi câștigat pe Roman. În ce privește portretul ei psihic, C. Diehl a afirmat următoarele: „Eu o văd mai degrabă ambițioasă, avidă de putere și de influență, capabilă pentru a-și păstra Imperiul, unde se ridicase, de orice, chiar de crimă. O mai văd intrigantă, violentă, uneori și pătimașă, totdeauna fără scrupule. În sfârșit, o mai văd, când interesele sale, ranchiunile ori capriciile sunt în joc, voit prefăcută și perfidă. Când s-a urcat pe tron avea o influență considerabilă asupra lui Roman și nu admitea să o mai împartă cu altcineva”.

ASEDIEREA CETĂȚII CHANDAX

Această dorință de putere totală la palatul imperial a împins-o să-l determine pe Roman să îndepărteteze înaltul personal administrativ legat de Constantin VII și chiar pe membrii familiei. Cele cinci surori ale lui Roman au fost obligate să meargă la mănăstire, în ciuda protestelor energice ale acestora. „Astfel, prin ordinul pe care i l-a smuls slăbiciunii lui Roman, cele cinci surori ale suveranului au fost invitate să intre în mănăstire. În zadar mama lor a intervenit pentru ele, în zadar tinerele fete se țineau strâns îmbrățișate implorând milă și plângând. Totul n-a avut niciun efect. Numai basilissa Elena a fost autorizată să mai rămână la palat, unde ea a murit curând de tristețe. Fiicele ei au trebuit să se supună voinței inflexibile, care le arunca în mănăstire și printr-un rafinament de rigoare au și fost separate una de cealaltă. În zadar prințesele s-au revoltat pentru ultima dată când patriarhul Polyeuct le-a tăiat părul cu foarfecele, când au fost îmbrăcate în haina monahală ele au protestat, și-au rupt hainele de dimie și au zis că vor mânca tot timpul carne. Până la urmă Roman a poruncit să fie lăsate în același loc și să-și ducă viața pe care o aveau altădată la palat. Dar ele erau pentru totdeauna moarte pentru lume și Teofano triumfă”. (*Fig. Biz.*, p. 223, ed. 1948, vol. I).

Cronicarii bizantini Zonaras, Leon Diaconul și Cedrenus susțin că Teofano I-ar fi determinat pe Roman să-și otrăvească tatăl și poate tot ea a făcut același lucru cu soțul ei și apoi s-a implicat în complotul împotriva lui Nichifor Focas.

Cu acest profil moral, ar fi fost de așteptat ca situația Imperiului în timpul lui Roman II să se deterioreze simțitor. N-a fost, însă, deloc așa, deoarece în această perioadă s-au înregistrat succese răsunătoare în politica externă. Teofano s-a implicat direct în politică. Alături de ea, la cârma Imperiului se aflau oameni foarte capabili: Iosif Bringas, frații Leon și Nichifor Focas și generalul Ioan Tzimiskes. Un oarecare merit în succesele militare H. Grégoire (CMH, 147) l-a atribuit și lui Roman II însuși, în sensul că el ar fi împărțit în două comandamentul școlilor, o parte luând-o Leon Focas, ca domestic al Orientului, cealaltă fratele său Nichifor. Această reformă a avut succes, fapt dovedit în expediția din Creta. Tot Roman a acționat după principiul că cei mai buni comandanți militari trebuie să fie antrenați în lupte, acolo unde pot da cele mai bune rezultate, dar să nu rămână prea multă vreme la aceeași comandă.

Cel mai răsunător eveniment din timpul domniei lui Roman I-a constituit recucerirea din mâna arabilor a insulei Creta. De un secol și jumătate această insulă se afla în mana corsarilor arabi. De-a lungul acestei perioade, împărații bizantini au încercat în mai multe rânduri să o recâștige, dar fără succes. Importanța ei strategică pentru comerțul în Marea Mediterană și pentru siguranța locuitorilor Imperiului din Grecia și de pe țărmurile de vest ale Asiei Mici determinaseră numeroase încercări.

În vara anului 960, generalul Nichifor Focas a pornit cu o puternică armată, care cuprindea 2000 de vase de război și 1300 de vase de transport. El a asediat cetatea Chandax, capitala insulei, pe care a ținut-o sub control toată iarna. La 7 martie 961, Chandax a căzut. Zidurile ei au fost distruse și a fost ridicată o alta fortăreață. Intreaga insulă a intrat sub dominația bizantină, iar Sfântul Nicon și ucenicii săi au început munca de convertire a arabilor la creștinism. Populația bizantină a fost întărită prin aducerea de armeni și greci din alte părți.

MOARTEA ÎMPĂRATULUI ROMAN II

Nichifor Focas a fost primit în triumf la Constantinopol de o mare mulțime de oameni,

de împărat și de Curte. Înainte de a sosi în Capitală, el a trecut pe la mănăstirea Cuviosul Luca (Osios Lucas) din Focida, monument istoric extrem de valoros pentru arta bizantină, întrucât mozaicurile în aur care împodobesc biserica se păstrează în stare bună.

În scurt timp Nichifor Focas a părăsit Constantinopolul și plecat în Orient, unde Sayf al-Dawla atacase și chiar luase sub stăpânire unele cetăți din Cilicia și Mesopotamia de Sus. Armata bizantină a recucerit Anazarbus în Cilicia și apoi Germanicea în Armenia, iar în decembrie 962 chiar Alepul, capitala lui Sayf al-Dawla. Deși recucerirea acestor cetăți nu însemna și asigurarea stăpânirii asupra lor pe o perioadă lungă de timp, totuși, victoriile au aratat superioritatea armatei bizantine.

Aceste victorii asupra lui Sayf al-Dawla au fost tot așa de importante ca și cea reputată asupra arabilor din Insula Creta (960-961), întrucât au eliminat pe cel mai periculos dușman din Orient și au deschis calea unor ofensive ulterioare. Alături de victoriile asupra arabilor din timpul împăraților Roman I și Constantin VII, ele au schimbat esențial înfățișarea Imperiului, readucând-o la starea din timpul lui Heraclius, din în anul 630. În felul acesta, ofensiva arabă din secolele VII-IX, soldată cu ocuparea unor întinse teritorii bizantine, era nu numai oprită, ci și anihilată în mare măsură. Acest curs nou al istoriei bizantine i-a făcut pe istorici să denumească domniile împăraților Roman I, Constantin VII și Roman II drept prima fază a *Epopiei bizantine* din secolul al X-lea. Această epopee s-a continuat, apoi, sub împărații succesori și a atins punctul culminant în timpul lui Vasile II Macedoneanul.

Domnia lui Roman al II-lea nu este o cenzură în acest curs ascendant al istoriei bizantine, ci o verigă în lanțul marilor realizări. „Meritelor” slabului împărat Roman și ale păcătoasei sale soții se poate adăuga acela că din căsătoria lor a rezultat cel mai mare împărat al Bizanțului, Vasile II Macedoneanul, și o fiică, Ana. Aceasta din urmă, căsătorindu-se cu prințul Vladimir al Kievului, a determinat creștinarea oficială a rușilor de la Bizanț. Un alt fiu, Constantin, a dus o viață frivolă, ca și tatăl său, iar despre o altă fiică nu se știe să fi jucat un rol important.

Nichifor Focas, împărat al Bizanțului (963-969)

În timp ce Nichifor Focas înregistra pe frontul oriental victorii răsunătoare împotriva arabilor, la Constantinopol se stingea prematur din viață, la numai 24 de ani, împăratul Roman II (15 martie 963). Ca urmași, el a lăsat doi fii, pe Vasile, de 5 ani, pe Constantin, de 3 ani, și o fiică, Ana, toți patronați de împărăteasa Teofano. Victoriile militare ale lui Nichifor Focas îi atrăseseră cea mai mare stimă și admirație la Constantinopol și în întreg Imperiul, iar armata îl iubea ca pe un erou. În vidul de putere creat prin moartea lui Roman, armata din Orient, la Cezareea, l-a proclamat împărat pe Nichifor. În această calitate, acesta din urmă a pornit spre Capitală, unde a întâmpinat rezistența lui Iosif Pringas. În luptele de stradă care au urmat, Nichifor Focas a ieșit biruitor.

La scurt timp, în ziua de 16 august 963, în catedrala Sfânta Sofia, patriarhul Polyeuct I-a pe Nichifor Focas ca împărat asociat al celor doi fii porfirogeneți, Vasile și Constantin. O lună mai târziu, el s-a căsătorit cu Teofano, pentru care, după cum afirmă Leon Diaconul, el făcuse o adevărată pasiune. La acea vreme, Nichifor avea 54 de ani, iar Teofano 24.

Nichifor se trăgea dintr-o mare familie aristocrată din Capadocia, din care s-au ridicat generali iluștri. În urma victoriilor obținute pe câmpul de luptă, el devenise cel mai popular om

din Imperiu. Aspectul său fizic nu era prea atrăgător. El era mic de statură și destul de plin, cu un corp robust pe picioare scurte, un cap mare, ten de culoarea neagră și ars de soare, peste care cădea părul său negru, barbă scurtă înspre albire, sprâncene groase, ochi negri, cu o privire gânditoare și sumbră. Episcopul Liutprand de Cremona, care a venit la împărat într-o solie din partea lui Otto I cel Mare, afirmă că împăratul era de o urâțenie rară, „cu pielea neagră ca a unui negru, că i-ar fi fost frică oricui l-ar fi întâlnit noaptea”. Descrierea dată de Liutprand este, însă, răutăcioasă, explicabilă prin eșecul misiunii sale la împărat.

Nichifor era, în schimb, un om foarte credincios, onest, înclinat spre misticism și care voia chiar să devină monah. El își pierduse soția și un fiu și de atunci devenise cam taciturn, ducând o viață austeră, chiar dură. Trăia în castitate, nu mânca carne, dormea pe un pat tare ca un ascet. Printr-un unchi al său, Mihail Maleinos, starețul mănăstirii Sfântul Mihail de pe Muntele Olymp din Bithynia, el îl cunoscuse pe călugărul ascet Athanasie, cu care legase o strânsă prietenie. Athanasie l-a însoțit în unele campanii și în cea din Creta. Cu sprijinul lui Nichifor Focas el a zidit mănăstirea Marea Lavră de la Athos (961–963), moment de cotitură în evoluția monahismului de la Sfântul Munte, spre viața predominant chinovitică. Sub influența lui Athanasie, lui Nichifor Focas i-a venit în minte gândul de a părăsi lumea și de a se călugării, pregătindu-și chiar o chilie la Marea Lavră de la Athos. Athanasie l-a oprit, însă, să intre în monahism, fiindcă avea o misiune mare ca împărat în lupta pentru apărarea creștinismului. Totuși, părintele athonit n-a fost de acord cu căsătoria lui cu Teofano și a îngăduit-o numai cu condiția să se despartă de ea atunci când treburile politice o vor permite. Tot atunci, el ar fi trebuit să îmbrace și haina monahală.

INTRAREA LUI NICHIFOR FOCAS ÎN CONSTANTINOPOL PRIN POARTA DE AUR
(Vara anului 963)

Întâlnirea cu Teofano i-a schimbat cursul vieții. În cele din urmă, această căsnicie i-a atras moartea. După numai 6 ani de domnie, Nichifor Focas a murit asasinat, în urma unui complot pus la cale de împărăteasă și amantul ei, frumosul și bravul general Ioan Tzimiskes, fostul camarad de arme și prieten al împăratului.

Deși scurtă, domnia lui Nichifor Focas a fost plină de realizări, în special militare. Campaniile din Orient, conduse fie de Ioan Tzimiskes, devenit comandantul suprem al armatei bizantine din acele regiuni, fie de împărat însuși, secondat de fratele său Leon, cinstit cu titlul

de curoplat, se înscriu printre marile victorii împotriva arabilor. Armata lui Sayf al-Dawla a fost înfrântă în Cilicia și principalele orașe din regiune, Mopsuestia și Tars, au fost cucerite în anul 965. De asemenea, în Marea Mediterană a fost eliberată Insula Cipru, cel de-al doilea mare punct strategic bizantin din această zonă. Atât Cilicia, cât și Ciprul erau hotărâtoare pentru campania pe care împăratul o plănuia în Siria. Campania a avut loc în anii 966-968. Rezultatele acesteia au fost bune. Armata bizantină, condusă de generalii Petre Focas și Mihail Burtzes, a cucerit mai multe cetăți și a ajuns până sub zidurile Antiohiei, fără a da, însă, atacul final. Între orașele cucerite dincolo de Alep, spre fluviul Eufrat, s-a numărat și Hierapolis (astăzi Manbij, în Siria), de unde armata bizantină a luat o relicvă importantă creștină, asemănătoare Sfintei Mahrame de la Edessa, anume o cărămidă pe care, potrivit tradiției, fusese impregnat chipul Mântuitorului Hristos.

După moartea lui Sayf al-Dawla în 967, a căzut și Alepul, emirul succesori fiind obligat să accepte o pace umiltoare cu Bizanțul: Antiohia și o parte din Siria au fost anexate Imperiului, iar o altă parte, în care intra și Alepul, i-a recunoscut suzeranitatea. Emirul a devenit, astfel, vasal al Imperiului și se angaja să ajute armata bizantină împotriva oricărui dușman nemusulman. Populația musulmană a Alepului trebuia să plătească împăratului un impozit special, care se ridica la o sumă enormă, de 4.000 monede de aur. În schimb, creștinii din oraș au căpătat privilegii. Tratatul mai prevedea condițiile în care să aibă loc comerțul, apoi asigurări pentru circulația caravelor din și spre Orient.

ÎMPĂRATUL NICHIFOR FOCAS (963-969)

Aceste victorii răsunătoare, care i-au adus Imperiului teritorii atât de întinse și, mai cu seamă, cetatea Antiohiei, fosta capitală a diocezei Orientului și sediu patriarhal, a fost rodul

geniului conducătorilor militari bizantini, a întăririi Imperiului și a elanului de care erau cuprinși soldații creștini în lupta cu musulmanii. Toți ostașii, de la generali până la ultimul soldat, erau animați de credința că, luptând împotriva arabilor, se jertfesc pentru credința în Dumnezeu cel adevărat și, astfel, înfăptuiesc o misiune sacră. Împăratul Nichifor a mers atât de departe încât a cerut ca cei căzuți pe câmpul de luptă să fie considerați martiri. Războiul împotriva Islamului a capăt, astfel, aspectul unui „război sfânt”.

Raporturile cu bulgarii

La conducerea Țaratului bulgar se afla Petru (927-969) și, în timpul lungii sale domnii, raporturile cu Bizanțul au fost bune. Asemenea tatălui său, Simeon, Petru își petrecuse o parte din tinerețe la Constantinopol și era căsătorit chiar cu o bizantină. De aceea, el înțelegea bine valorile culturale și spiritualitatea Bizanțului și a sprijinit pătrunderea lor în mediul bulgar. Între bizantini și bulgari era în vigoare tratatul de pace încheiat de Simeon în anul 927, reînnoit de Petru în anul 963. Potrivit acestui tratat, Bizanțul plătea bulgarilor un tribut.

În iarna anilor 965-966, când trimișii lui Petru au sosit în capitala Imperiului pentru a cere „plata obișnuită”, aceștia nu numai că au fost rău primiți de împărat, dar au și fost bătuți din porunca acestuia în fața întregii curți și apoi expediați. Țarul nu a luat în seamă faptul că Imperiul se afla atunci în culmea puterii sale și că Nichifor era supărat de faptul că bulgarii nu fuseseră în stare să stăvilească unele atacuri barbare de peste Dunăre, care ajunseseră până în teritoriul bizantin și făcuseră mari pagube. Împăratul le reproșa bulgarilor mai ales faptul că „turcii (ungurii) trecuseră Istrul și pustiiseră țara romeilor”.

De altfel, domnia lui Petru a însemnat pentru Țaratul bulgar o perioadă de declin politic și militar, în care s-a accentuat procesul de dezmembrare statală provocat de nobilime. În vestul Bulgariei, de pildă, comitele Sisman, cu fiii săi comitopuli, era aproape independent. Și unitatea religioasă era în pericol din cauza bogomililor, care făcuseră mari progrese. Bogomilii reprezentau o sectă cu o ideologie derivată din pavlicianism, fiind împotriva autorității bisericești și a statului. Patriarhul Teofilact (933-956) a lăsat importante informații asupra acestei secte într-o scrisoare adresată țarului bulgar. Totodată, el a precizat faptul că Petru a rămas „ortodox”, că era „evlavios” și că s-a străduit să distrugă erezia.

În luna iunie a anului 967, împăratul Nichifor a deplasat armata la granița bulgară dinspre Thracia, unde a atacat, distrugând sau ocupând unele fortărețe. Era momentul ca tratatele bizantino-bulgare, dezavantajoase pentru Imperiu, să fie anulate. Dar o acțiune de anvergură, care să cucerească întreg teritoriul bulgar, împăratul n-a socotit-o potrivită, probabil din cauza acțiunilor militare din Orient (la acea dată Antiohia nu era încă reintegrată Imperiului) sau din Italia. De aceea, el s-a adresat pentru rezolvarea problemei bulgare unui popor „prieten”, adică rușilor, de care bizantinii erau legați la acea vreme printr-un tratat de pace. Sviatoslav, fiul Olgăi și cneaz de Kiev, a primit bucuros această propunere și a invadat teritoriul bulgar în același an, 967, înfrângând rezistența țarului Petru și distrugând multe orașe. Dar campania anti-bulgară a trebuit să fie întreruptă în anul următor, 968, de către Sviatoslav, deoarece el a fost nevoit să revină la Kiev pentru a-și apăra capitala de un atac al pecenegilor. Abia la începutul anului 969, el a revenit în Bulgaria pentru a relua ofensiva. Țarul Petru, lovit de durere, a murit la 30 ianuarie 969. Lui i-a urmat la tron fiul său, Boris II (969-972). Profitând de anarhia din Țaratul bulgar, provocată de nobilii naționaliști, în

frunte cu Sisman, Sviatoslav a cucerit capitala țării și o mare parte din Bulgaria. În timpul acestor lupte, au fost luați prizonieri chiar Boris și fratele său. Se relatează că populația orașului Philipopolis a fost supusă unor chinuri inumane. Cronicarul bizantin Ioan Skylitzes afirmă că „rușii nu se mai gândeau deloc să se mai întoarcă în patrie, ci, admirând frumusețea locurilor și găsindu-le mai avantajoase decât ale lor, intenționau să rămână aici ca stăpâni ai țării”. Același lucru reiese și dintr-o scrisoare trimisă de Sviatoslav mamei sale Olga, păstrată în Cronica lui Nestor: „nu-mi mai place să trăiesc la Kiev, ci aș vrea să rămân pe malurile Dunării, la Pereiaslavetz, bun centru al țării mele. Aici se adună toate bogățiile: din Grecia aur, țesături, vinuri și tot felul de fructe; din Boemia și din Ungaria, argint și cai; din Rusia, blănuri, ceară, miere și sclavi”.

Dându-și seama de greșeala făcută, Nichifor a încercat s-o repare susținând statul bulgar împotriva năvălitorilor și încheind pace cu curtea de la Preslav. Căderea capitalei bulgare în mâna lui Sviatoslav și moartea tragică a lui Focas au lăsat, însă, nefinalizate planurile împăratului. Problema ruso-bulgară a rămas o sarcină grea pe care trebuia să o rezolve succesorul său.

Situația din Italia

După recucerirea Insulei Creta de către Nichifor Focas, arabii din Sicilia nu s-au mai simțit legați de tratatul încheiat cu Bizanțul, potrivit căruia unele cetăți își păstrau o oarecare autonomie, dacă plăteau un tribut, și au trecut la asedierea și cucerirea lor. În această situație se aflau, de pildă, Taormina și Rametta, care, deși au opus o aprigă rezistență, au căzut sub jugul arab.

Încurajat de succesele campaniilor din Orient și din Insula Creta, împăratul Nichifor Focas a trimis în Sicilia, în luna octombrie a anului 964, o armată impresionantă de circa 40.000 de oameni, comandată de patriciul Niceta și de nepotul său Manuel Focas. Această armată a reușit să recucerească fără prea mare rezistență orașe importante din insulă, precum Siracuza, Taormina, Leontinoi și Himera, dar succesul nu a fost bine exploatat, mai cu seamă de Manuel, care și-a dispersat prea mult forțele, încât, în final, atât flota, cât și cavaleria au fost distruse. Manuel a căzut în luptă, iar Niceta a fost luat prizonier și dus în Africa de Nord, unde s-a dedicat studierii omiliilor Sfântului Vasile cel Mare. Campania din Sicilia începută în octombrie 964 și continuată în 965 a produs un ecou foarte negativ populației Imperiului. Leon Diaconul afirmă că Nichifor, care se afla atunci la Mopsuestia, a suportat cu stoicism acest eșec. Împăratul a răscumpărat mulți prizonieri, iar în anul 967 a făcut pace cu emirul din Africa de Nord.

Italia avea să-i aducă împăratului Nichifor și alte neazuri. În anul 962, la Roma a fost încoronat ca împărat roman al Apusului Otto I (963-973), care pretindea pentru „Regatul Italiei” întreaga Peninsulă, a cărei parte sudică era în stăpânirea Bizanțului. Principii lombarzi din sud, dependenți de Bizanț, au recunoscut acum suzeranitatea lui Otto. Orașul Bari a opus, însă, o dărză rezistență. Din acest motiv, împăratul Otto a trimis la Constantinopol o delegație, cerând împăratului Nichifor o prințesă porfirogenetă ca soție pentru fiul său Otto II. El dorea ca, în urma încheierii unei astfel de căsătorii, teritoriul bizantin din Italia să fie dăruit ca dotă tinerei bizantine. Prin aceeași delegație, Otto I i-a cerut lui Nichifor să-i recunoască titlul de împărat roman, pe temeiul încoronării sale la Roma la 2 februarie 962, și încheierea

unui tratat de prietenie.

ÎMPĂRATUL OTTO I (962-973)

Șeful delegației apusene a fost Liutprand, episcopul Cremonei. Acesta a sosit în capitala Imperiului la 4 iunie 968 și a rămas aici până la 18 septembrie. De la el s-au păstrat relatări foarte interesante despre vizitele sale la Constantinopol și despre raporturile Imperiului bizantin cu Apusul. În ceea ce privește reușita misiunii sale, se poate spune că a s-a soldat cu un eșec total. Diplomatul occidental a fost primit cu răceală și reproșuri de către Nichifor Focas. Nici nu putea să fie altfel, deoarece bizantinii considerau că titlul de împărat al romanilor este rezervat doar basileului de la Constantinopol. De asemenea, ei nu acceptau ocuparea Romei și a Italiei de către germani și nici amestecul acestora în treburile interne ale principatelor longobarde. În ochii lor, regele german era un „barbar” și, ca atare, nu putea deține titlul de împărat roman și nici să primească în căsătorie o prințesă porfirogenetă. Liutprand a trebuit să părăsească Bizanțul fără să fi obținut ceva. Otto se va răzbuna, însă, invadând themele bizantine din sudul Italiei, unde a întâlnit o dârză rezistență, încât, la moartea lui Nichifor, exista un aprig război între cele două părți.

Orientările economice

Nichifor Focas provenea dintr-una dintre marile familii aristocrate din Asia Mică. Această origine explică, în parte, unele dintre măsurile pe care el le-a în plan economic. El a rupt tradiția împăraților predecesori, care, începând cu Roman Lecapenul, luaseră măsuri de protejare a păturilor țărănești, a stratioților și, în general, a celor săraci, în fața tendințelor de îmbogățire în detrimentul acestora a marilor proprietari de pământ. Dreptul de preemțiune, pe care oamenii de rând îl aveau în fața celor bogați, a fost acum abolit. În *Novela XX* din anul

967, împăratul Nichifor a precizat că prin reglementările predecesorilor săi se făcuse nedreptate unei anumite categorii sociale, or aceasta înseamnă încălcarea unui principiu fundamental de drept, potrivit căruia locuitorii Imperiului trebuiau să fie egali în fața legii. Cei sărmani nu au mai avut, deci, dreptul de a dobândi bunurile celor bogați, ci doar pe cele ale celor din aceeași categorie cu ei. *Novela XX* a stabilit, însă, și un principiu important potrivit căruia nici bogații nu puteau cumpăra bunurile celor săraci. Totodată, Nichifor a introdus principiul prescripției, potrivit căruia, la 40 de ani de la foametea din 927, cererile de redobândire de la bogătași a bunurilor pierdute de țărani, nu mai au valabilitate.

Într-o altă *Novelă, XXII*, emisă în ultima parte a domniei, au fost stipulate dispoziții importante în ceea ce privește proprietatea ostașilor. Valoarea minimă de 4 libre de aur, pe care o aveau până atunci stratioții, a fost ridicată la 12 libre, fiind interzisă scăderea ei sub această limită. Orice pierdere din bunurile considerate minimale pentru un stratiot trebuiau recuperate gratuit. Măsura aceasta a avut ca urmare creșterea sensibilă a puterii economice a stratioților, pe care i-a obligat, însă, să se înarmeze pe cont propriu cu armele grele. Așa a luat naștere cavaleria grea, care a devenit regina bătăliilor în campaniile duse de împărații succesori Ioan Tzimiskes și Vasile II Macedoneanul, și care explică marile succese obținute de aceștia.

Alte măsuri economice au fost luate prin *Novela XIX* și ele priveau bunurile mănăstirești. S-a arătat, mai sus, cât de evlavios și atașat Bisericii era împăratul Nichifor Focas, încât el dorea chiar să devină monah. Totuși reglementările lui din *Novela XIX* atingeau bunurile mănăstirești, în sensul că opreau donațiile de domenii pentru mănăstirile din regiunile de șes, propice agriculturii. Această măsură avea efect inclusiv asupra așezămintelor filantropice (ospiciile pentru străini) și casele de bătrâni. Erau încurajate și susținute doar mănăstirile din regiunile muntoase, retrase și pustii, sau cele care se aflau într-o slabă stare economică, din cauza unei proaste administrări. Atitudinea aceasta a lui a avut o explicație economică și una religio-morală. Din punct de vedere economic statul avea nevoie de pământurile bune pentru a fi bine lucrate în vederea obținerii unor recolte bogate și, prin aceasta, colectarea, prin impozite, a unor sume de bani cât mai mari. Mănăstirile nu aveau posibilitatea exploatarea maximă a terenurilor și, pe de altă parte, beneficiau de privilegii și scutiri de impozite care dezavantajau tezaurul statului. Din punct de vedere religio-moral, împăratul Nichifor socotea că monahii, posesori a unei așa de mari întinderi de pământ nu se mai puteau ocupa de ceea ce trebuia să fie centrul vieții mănăstirești, anume viața spirituală. Ori, înființarea de mănăstiri la șes cu bogății imense, pornea și din vanitate. Cei care aveau totuși domenii în aceste regiuni puteau să le vândă, iar banii să-i dea mănăstirilor sărace aflate în locuri izolate, unde se ducea o viață de rugăciune și duhovnicie. Măsurile acestea nu au fost înțelese de mulți oameni ai Bisericii și l-au făcut pe împărat nepopular, chiar și printre monahi și asceți.

Cu toate acestea, proprietățile bisericesti au crescut în această vreme, în paralel cu cele ale aristocraților laici, favorizați de legislația împăratului Nichifor.

Lui Nichifor i se mai atribuie și o devalorizare a monedei de aur, aflată deja sub greutatea legală. Moneda aceasta este cunoscută sub numele de *tetarteron*. Și această măsură a generat nemulțumirea populației și chiar a armatei. Monede de acest fel au fost descoperite și pe teritoriul țării noastre, la Dinogetia, în cadrul unui tezaur care conținea ultimele piese de la împăratul Vasile II Macedoneanul.

Împăratul Ioan Tzimiskes (969-976). Dobrogea bizantină

Sfârșitul tragic al împăratului Nichifor I-a adus pe tronul Bizanțului pe Ioan Tzimiskes, un general genial, de origine armeană, născut într-un orășel din regiunea Khozan. El descindea dintr-o mare familie, care dădu-se Imperiului oameni de seamă, mai ales generali. Prin bunicul său Teofil, el era înrudit cu generalul Ioan Curcuas, iar prin mama sa cu familia Focas. Ca armean, el era apropiat de parakimomenul Vasile, un fiu bastard al lui Roman Lecapenul, care a jucat un rol hotărâtor în afacerile publice în timpul domniei sale. De asemenea, prima soție a lui Tzimiskes era sora marelui general Bardas Skleros, o personalitate care l-a ajutat să rezolve probleme militare dificile, în special cele privitoare la raporturile cu rușii. După moartea lui Tzimiskes, acesta din urmă s-a autoproclamat chiar împărat.

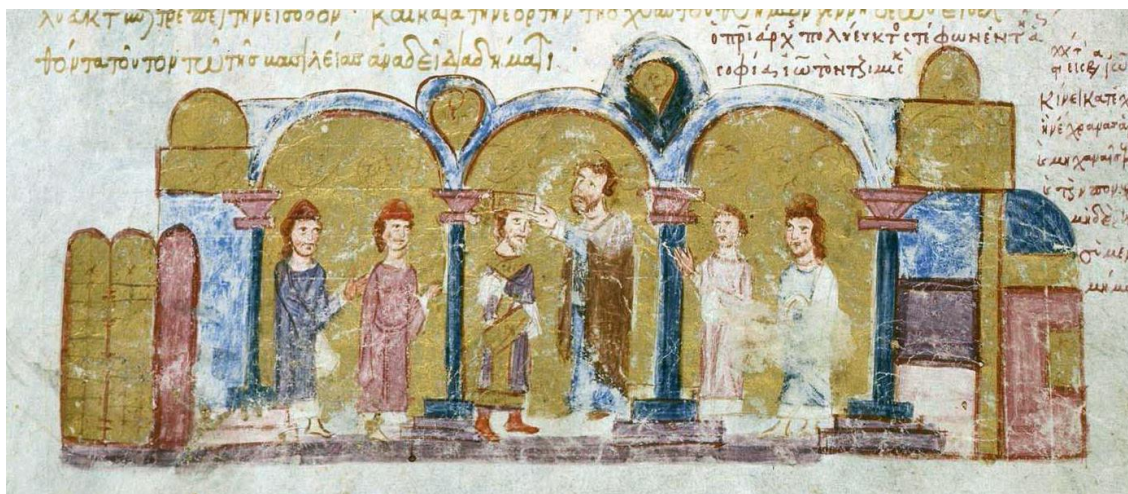
Urcarea pe tron a lui Ioan Tzimiskes nu a fost ușoară, din cauza amestecului său în complotul împotriva lui Nichifor Focas. Patriarhul Polyeuct s-a arătat intransigent și a cerut pedepsirea criminalilor. Tzimiskes pusese mâna pe putere, dar nu era încoronat oficial, singurul act care îl poate desemna ca împărat legitim, ori acest lucru depindea exclusiv de patriarh. I s-au pus de către acesta mai multe condiții: a jurat „că n-a ridicat mâna asupra lui Nichifor Focas”, că vinovații sunt doi patricii care au și fost condamnați la moarte și executați, a exilat-o pe Teofano în insula Proti, deoarece ea era considerată în popor ca instigator real al crimei; a anulat legile date de Nichifor prin care se limita proprietatea bisericească. În afară de acestea, Tzimiskes a făcut importante dării: a dat jumătate din averea sa mobilă și imobilă săracilor de la periferia Capitalei, iar altă jumătate așezămintelor filantropice din Constantinopol.

Fiind împlinite aceste cerințe, încoronarea a avut loc în ziua de Crăciun a anului 969. Totodată, printr-un act sinodal, el a fost absolvit de vinovăția actului criminal. Astfel, raporturile dintre Biserică și stat s-au normalizat, încât împăratul a putut spune: „Două puteri cunosc în această viață: preoția și Imperiul; celei dintâi i-a încredințat Dumnezeu grija sufletelor, celei de a doua, grija pentru corp. Aceste două părți nu trebuie să se opună una alteia, ca, astfel, binele să domnească în lume”.

Devenit împărat legitim, Ioan Tzimiskes i-a acordat încrederea cea mai mare în conducerea treburilor publice eunucului Vasile, care, curând, s-a debarasat de demnitarii vechii administrații și a lua măsuri pentru ameliorarea amenințării venite din partea familiei Focas, foarte puternică și influentă în popor. Ioan Tzimiskes s-a concentrat mai cu seamă asupra problemelor militare și politicii externe.

Cea mai gravă și urgentă problemă era aceea a rușilor, moștenită de la predecesorul său, Nichifor Focas. Sviatoslav pătrunsese în Bulgaria, îl luase prizonier pe Boris II și se făcuse stăpân peste un vast teritoriu din Thracia. Până la strângerea unei armate puternice, capanilă să dea rușilor o replică zdrobitoare, împăratul l-a însărcinat pe cumnatului său Bardas să pornească spre Thracia, să-i supravegheze pe ruși și să facă pregătirile pentru o ofensivă puternică. Generalul bizantin a avut și o confruntare cu rușii și pecenegii, aliații lor, lângă Arcadiopolis, provocându-le acestora o mare înfrângere. În urma acesteia, rușii și pecenegii s-au retras spre nord, stabilindu-și centrul de rezistență la Durostorum. Campania împotriva rușilor, prevăzută să înceapă în anul 970, a trebuit să fie amânată, deoarece în Asia Mică se proclamase împărat Bardas Focas. Din acest motiv, Bardas Skleros a trebuit să părăsească frontul din Europa pentru a elimina pericolul venit din partea uzurpatorului. Printr-o

admirabilă diplomație, Bardas Skleros l-a înfrânt pe Bardas Focas, cruțându-i însă viața, în speranța că acesta va accepta pașnic noua conducere a Imperiului. El l-a exilat, împreună cu familia, în insula Chios.

ÎNCORONAREA ÎMPĂRATULUI IOAN TZIMISKES

În luna noiembrie a anului 970, soția lui Ioan Tzimiskes, sora lui Bardas Skleros, a murit. Împăratul și-a consolidat atunci poziția, căsătorindu-se cu Theodora, o fiică a împăratului Constantin VII, destul de în vârstă și, după cum afirmă Leon Diaconul, „mai mult înțeleaptă, decât frumoasă”. În aceste condiții, împăratul a încercat să rezolve problema rusă pe cale diplomatică. El a inițiat tratative, oferindu-le acestora, în schimbul retragerii la locurile lor de baștină, sumele de bani pe care le promisese Nichifor Focas. Sviatoslav, care visa să-și facă propriul imperiu în aceste părți, a refuzat această propunere. El a răspuns cu aroganță, cerând pentru răscumpărarea prizonierilor și pentru eliberarea teritoriilor ocupate sume enorme de bani. Dacă bizantinii nu pot plăti, atunci „singura cale este să se retragă din Europa, unde ei nu au dreptul să fie, și să se ducă în Asia. O altă cale de stabilire a păcii între romani și ruși nu există”.

În primăvara anului 971, împăratul Ioan Tzimiskes a pornit ofensiva împotriva rușilor. El a pus sub comanda drongarului Leon 300 de corăbii, care aveau misiunea să pătrundă pe Dunăre și să blocheze retragerea din Durostorum, pe Dunăre, a lui Sviatoslav și armatei sale.

În același timp, împăratul a pornit spre Adrianopol în fruntea unei puternice armate de uscat, unde trebuia să facă joncțiunea cu trupele conduse de generalul Ioan Curcuas (altul decât cel din timpul lui Leon Lecapenu și fără geniul militar al aceluia). Munții Balcani au fost trecuți fără greutate, trecătorile nefiind păzite de ruși, și, astfel, armata bizantină a ajuns în câmpia din nord-estul Bulgariei, unde se afla Preslavul Mare, capitala Bulgariei. Deși aceasta fusese transformată de ruși într-un puternic centru de rezistență, ea a putut fi cucerită de armata bizantină la 13 aprilie. Țarul Boris II a fost luat prizonier, dar Tzimiskes l-a tratat bine, spunându-i că n-a venit să-i înrobească țara, ci s-o scoată de sub stăpânirea rușilor. În ziua de 23 aprilie (Sf. Gheorghe), a avut loc o mare bătălie între bizantini și ruși, la aproximativ 12 mile de Durostorum. Victoria a fost oscilant, când pentru o armată, când

pentru cealaltă.

CUCERIREA CETĂȚII PRES LAV ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI IOAN TZIMISKES

Leon Diaconul, martor ocular al acestor evenimente, a lăsat o descriere impresionantă a luptelor îndârjite dintre cele două tabere. Împăratul a participat direct la luptă și, în final, rușii au fost puși pe fugă și obligați să se refugieze între zidurile cetății Durostorum. Așezarea a fost supusă acum blocadei pe apă și pe uscat până în ziua de 20 iulie, când rușii, aflați într-o situație critică, s-au hotărât să iasă și să dea atacul disperării. Și acum lupta a fost dură și multă vreme indecisă. Abia a doua zi, la 21 iulie, după confruntări istovitoare, s-a iscat o furtună violentă cu nori de praf, care i-a orbit pe ostașii ruși. Bizantinii au văzut pe cer un călăreț pe un cal alb, mergând în fruntea lor și care provoca dezordine și groază printre inamici. Era Sfântul Theodor Stratilat, reprezentat pe steagul de luptă al bizantinilor și care i-a ajutat să dobândească victoria. Un rol decisiv în obținerea victoriei l-a avut cavaleria grea, care a trebuit să dea 13 atacuri, ultimul fiind condus chiar de împărat.

Sviatoslav a cerut pacea, care a și fost semnată cu împăratul pe o corabie, în mijlocul Dunării. El s-a recunoscut învins și s-a obligat să părăsească Bulgaria, să nu mai atace teritoriul bizantin și să se reîntoarcă la Kiev cu resturile armatei, pentru care a primit hrană de drum. Mai dorea ca rușii să fie considerați în continuare popor prieten al Bizanțului și să-și mențină drepturile din trecut de a face comerț la Constantinopol. Bizantinii au acceptat aceste cereri, punându-le rușilor condiția să nu mai pătrundă niciodată în Peninsula Balcanică, să nu mai atace posesiunile bizantine din Crimeea, în special Chersonesusul, și să acorde sprijin militar împotriva dușmanilor Imperiului.

Pe drumul de întoarcere spre Kiev, Sviatoslav a murit într-o luptă cu pecenegii. Așa s-au salvat bizantinii de unul dintre cele mai mari pericole, provocate de un „aliat și prieten” care le cerea nici mai mult nici mai puțin decât să renunțe definitiv la Peninsula Balcanică și să se retragă în Asia Mică. Frumusețea și bogăția orașelor de la Dunăre l-au

fascinat pe Sviatoslav și i-au incitau poftetele în așa măsură încât i-a scris mamei sale Olga că nu mai dorește să se întoarcă la Kiev. Ne ușor de închipuit ce miraj reprezenta pentru sufletul acestui barbar gândul că ar putea avea în mână chiar bogățiile și splendorile Constantinopolului.

CUCERIREA CETĂȚII DUROSTORUM (DRISTRA) DE CATRE IMPARATUL IOAN TZIMISKES

După victoria împotriva rușilor și încheierea păcii cu Sviatoslav, Ioan Tzimiskes s-a întors la Constantinopol și a fost primit în triumf. Alungarea rușilor din Peninsula Balcanică, un dușman atât de periculos pentru Imperiu, precum și readucerea Bulgariei sub ascultare bizantină, reprezentau realizări de cea mai mare importanță, întrucât, după încheierea ostilităților cu rușii, Ioan Tzimiskes nu și-a respectat promisiunile făcute lui Boris. Pe țarul bulgar și familia sa el i-a adus prizonieri la Constantinopol, iar Bulgariei nu i-a redat independența, ci a transformat-o în provincie bizantină. Detronarea lui Boris a avut loc în fața unei mari mulțimi adunate în Forul lui Constantin. Conducătorului bulgar i-au fost luate însemnele de țar și i s-a acordat doar titlul de magistru. Drumul până în For, prin Poarta de Aur și pe calea principală obișnuită, a avut loc în felul următor: pe un car tras de patru cai albi se afla, la locul care i s-ar fi convenit în mod obișnuit împăratului, icoana Maicii Domnului, adusă din Bulgaria, ca pradă de război. Tzimiskes călărea cu evlavie în urma ei, iar țarul bulgar mergea pe jos.

Desființarea independenței Bulgariei a atras după sine și retrogradarea Bisericii ei. În locul Patriarhiei, cu sediul la Preslavul Mare sau Durostorum (părerile sunt împărțite), a luat ființă o mitropolie sufragană Patriarhiei de Constantinopol. Numele orașului Durostorum a fost schimbat cu Theodoropolis, după Sfântul Theodor Stratilat, care a intervenit salvator în favoarea armatei bizantine, iar cel al cetății Preslav în Ioannopolis, după cel al împăratului.

După încheierea acțiunilor militare, în teritoriul reocupat de bizantini au fost organizate mai multe unități administrative. În partea de nord-est a Bulgariei a fost înființată o thema cu sediul la Ioannoupolis (fostul Preslav). În partea de sud-vest a teritoriului istro-pontic, a fost înființat catepanatul de Dristra (fostul Durostorum), cu reședința în cetatea omonimă. În fine, un alt catepanat, numit Mesopotamia Occidentală, a fost organizat în partea de nord a Dobrogei, între Dunăre, Marea Neagră și Valea Carasu. Sediul acestuia era la Isaccea-Noviodunum.

Între 986 și 1000, partea de sud a Dobrogei a fost reocupată de bulgari. Doar teritoriul catepanatului Mesopotamia Occidentală a rămas în stăpânirea Imperiului Bizantin.

În cele din urmă, în anul 1000, în urma ofensivei militare inițiate de împăratul Vasile II

(960/76-1025) împotriva Bulgariei, partea de sud a Dobrogei a fost reocupată de bizantini. În teritoriul recucerit a fost organizată thema Dristra. La scurtă vreme după 1002, catepanatul Mesopotamia Occidentală pare a fi fost desființat, iar teritoriul său inclus în thema Dristra. În 1059, numele acesteia din urmă a fost schimbat în thema Paradunavon, cunoscută și sub numele popular de thema Paristrion.

Tot atunci s-a simțit nevoia întăririi capacității de apărare a cetății Durostorum (Dristra). Pentru aceasta a fost zidită cetatea de la Păcuiul lui Soare, aflată pe o insulă, la aproximativ 18 km în aval de Dunăre. Cercetările arheologice au dovedit că începuturile ei au fost stabilite în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes. Măsurile de întărire a securității nu s-au limitat, însă, doar la construirea noii cetăți de la Păcuiul lui Soare. Ele au cuprins și alte regiuni dobrogene și, în general, dunărene, deoarece marele fluviu redevenise granița de nord a Imperiului. Cercetările arheologice efectuate la Rasova, Axiopolis (Cernavodă), Capidava (com. Topalu, jud. Constanța), Carsium (Hârșova, jud. Constanța), Troesmis (Iglița-Turcoaia, jud. Tulcea), Arrubium (Măcin, jud. Tulcea), Berroe (Piatra Frecăței, jud. Tulcea), Dinogeția (Garvăn, jud. Tulcea) și în alte părți, au relevat măsurile de întărire a limesului dunărean întreprinse de bizantini la acea vreme.

INTRAREA TRIUMFALĂ A LUI IOAN TZIMISKES ÎN CONSTANTINOPOL
DUPĂ ÎNFRÂNGEREA RUȘILOR CONDUȘI DE SVIATOSLAV

Ca urmare a acestei înviorări a puterii militare și administrative bizantine, viața bisericească a înregistrat progrese semnificative în regiune. În multe dintre fortărețele restaurate ori aflate în stare de conservare au existat scaune episcopale și bazine. Cele mai concludente dovezi în această privință sunt cele de la Axiopolis și Dinogeția. În cazul cetății Axiopolis există o știre mai târzie, din vremea împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118), potrivit căreia aici exista o episcopie al cărui titular, din cauza atacurile pecenego-cumane, a fost obligat să se refugieze în Imperiu (prin anul 1094), unde a primit mitropolia de Abydos. În mod cert, episcopia sa a fost organizată mult mai devreme, cel mai probabil în urma evenimentelor petrecute la Dunăre după alungarea lui Sviatoslav.

În ceea ce privește cetatea Dinogetia, aici a fost descoperit un sigiliu al mitropolitului Mihail al Kievului (Σφραγ[ις] Μιχ[αήλ] π[ο]υμηνάρχου Ῥωσίας = Sigiliu al lui Mihail, arhipăstorul Rosiei), care a pecetluit o scrisoare adresată de acest ierarh episcopului dobrogean, precum și o cruce de aur cu lanț de aur, despre care se presupune că a aparținut unuia dintre ierarhii de aici din secolul al X-lea. Foarte probabil, tot unuia dintre ierarhii de la Dinogetia a aparținut și un inel de aur din secolele X-XI, descoperit între ruinele așezării. Deasupra verigii acestuia este fixată miniatura unei construcții cu etaj de plan circular acoperită cu o cupolă. Este posibil ca acest edificiu să fie miniatura construcției care exista la acea vreme deasupra Sfântului Mormânt de la Ierusalim.

SIGILIUL LUI MIHAIL AL ROSIEI

Se presupune că un scaun episcopal a existat, în secolul al XII-lea, și la Isaccea-Noviodunum. În sprijinul acestei ipoteze sunt invocate numeroasele cruci relicvar de mari dimensiuni descoperite între ruinele așezării. De altfel, pe temeiul descoperirilor arheologice, cercetătorii au susținut că Isaccea a fost cel mai important centru militar bizantin din nordul Dobrogei în a doua jumătate a secolului al XII-lea. În mod firesc, și această episcopie trebuie să fi fost reactivată imediat după războiul ruso-bulgaro-bizantin din anul 971.

Unii cercetători au avut în vedere posibilitatea ca alte două centre episcopale să fi existat la Capidava și Troesmis. Ca argument în sprijinul acestei ipoteze sunt invocate vestigiile arheologice creștine descoperite în aceste așezări.

Deosebit de importantă este și descoperirea sigilografică care atestă existența a doi mitropoliți tomitani din secolele X-XI, anume Anicet și Vasile. Cronica lui Skylitzes-Cedrenus (II, p. 401, Ed. Bonn) relatează în legătură cu situația de la Dunăre, de după victoria bizantină de la Durostorum, că au venit la împărat delegații „din Constanția și din celelalte cetăți așezate dincolo de Dunăre”, care au cerut iertare pentru faptul că se aliașeră în timpul ostilităților cu Sviatoslav. Împăratul i-a primit pe soli cu bunăvoință și i-a trimis pe reprezentanții săi și armata să ia în primire și să păzească aceste fortărețe, numind totodată, acolo, și conducători.

Știrea este importantă întrucât atestă existența la acea vreme, atât în stânga, cât și în dreapta Dunării, a unor așezări întărite, în care locuiau autohtoni. În această știre a fost văzută

și o dovadă a prezenței aici a unor formațiuni politice românești. Una dintre acestea trebuie să-și fi avut centrul politico-administrativ la Slon, nu departe de Ploiești, unde s-au făcut descoperiri arheologice din această vreme. Constantia este, probabil, Constanța de astăzi, vechiul Tomis.

SIGILIUL MITROPOLITULUI ANICET DE TOMIS (sec. X-XI)

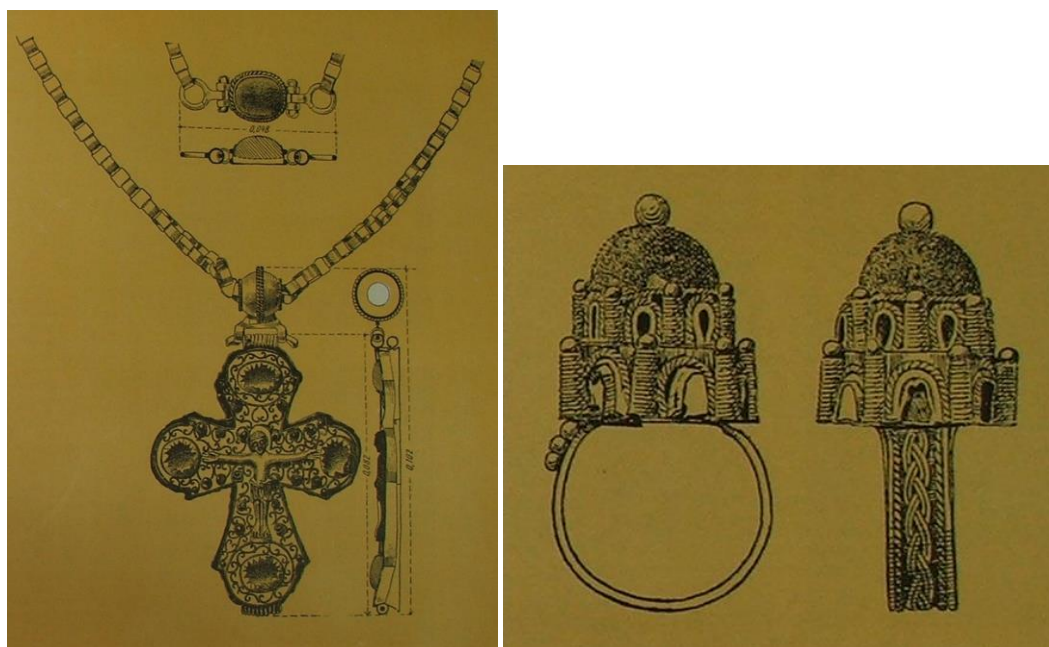
SIGILIUL MITROPOLITULUI VASILE DE TOMIS (sec. XI)

În anul 971, scaunul de la Dristra a fost retrogradat la rangul de simplă episcopie. Tot atunci, el a fost trecut sub jurisdicția Mitropoliei de Ioannoupolis, înființată atunci. După desființarea acesteia din urmă, odată cu recuparea orașului Ioannoupolis de către bulgari, în ultimele decenii ale secolului al X-lea, Dristra a fost trecută, se pare, sub jurisdicția Mitropoliei de la Tomis. În anul 1020, împăratul bizantin Vasile II (976-1025) a transferat Episcopia de la Dristra sub jurisdicția Arhiepiscopiei bulgare de la Ohrida. Ulterior, între 1055 și 1071, posibil, în prima parte a acestui interval, scaunul de la Dristra fost ridicat la rangul de mitropolie. În *Rânduiala scaunelor patriarhale*, un document redactat de Nil Doxopatrîs în anii 1142-1143, se precizează faptul că Mitropolia de Durostorum sau Dristra avea sub jurisdicție cinci centre

episcopale. Numele acestora nu sunt menționate în respectivul document. Însă, foarte probabil, unele dintre ele se aflau pe teritoriul Dobrogei, precum Axiopolis, Dinogetia-Garvăn sau Noviodunum. Inițial, la momentul înființării lor în anul 971, acestea fuseseră sufragane ale Mitropoliei de la Tomis.

Scaunul de la Dristra și-a continuat existența și după integrarea acestui oraș în granițele Țaratului Vlaho-Bulgar al Asăneștilor, la cumpăna secolelor XII-XIII.

În raporturile cu Occidentul, Tzimiskes s-a arătat mai maleabil decât predecesorul său și a acceptat să-i dea în căsătorie lui Otto II nu o prințesă porfirogenetă, cum i se ceruse prin intermediul lui Liutprand de Cremona, ci pe o nepoată de-a sa, Theophana. Faptul că Tzimiskes avea de soție o porfirogenetă, i-a făcut pe împărații germani Otto I și Otto II să accepte căsătoria, creând impresia că sunt înrudiți cu un împărat bizantin. Căsătoria s-a oficiat la Roma, la 14 aprilie 972, și ea a pus cap crizei care izbucnise între cele două imperii.

CRUCEA ȘI INELUL DE AUR DE LA DINOGETIA-GARVAN
(sec. XI, respectiv, sec. X-XI)

Eliberat de problemele din Peninsula Balcanică și Italia, moștenite de la Nichifor Focas, Ioan Tzimiskes a reluat campaniile din Orient, pentru extinderea și întărirea dominației bizantine în această parte. Mai întâi, prin generalii săi, el a recâștigat Antiohia, căzută sub stăpânirea arabă în 970-971, după care s-a îndreaptă spre Mesopotamia, țelul său final fiind Bagdadul.

În toamna anului 972, el a reușit să cucerească orașul Nisibis. Acest succes l-a determinat pe emirul de Mosul să accepte statutul de vasal al Imperiului bizantin și plata unui tribut anual. Încărcat cu o imensă pradă, Ioan Tzimiskes s-a întors la Constantinopol, unde a fost primit în triumf. Pe câmpul de luptă, el a lăsat soarta cuceririlor în mâinile lui Mleh, un comandant de origine armeană.

În iulie 973, Mleh a fost înfrânt aproape de Amida. Au fost luați mulți prizonieri, o

bogată pradă de război, iar Mleh a fost rănit și luat prizonier. Mulți prizonieri au fost decapitați sau trimiși captivi la Bagdad, pentru a liniști populația nemulțumită de inactivitatea califului. În februarie ori martie 974, Mleh a murit în captivitate din cauza rănilor, nu înainte de a fi trimis o scrisoare împăratului, în care și-a recunoscut vina pentru înfrângere și pentru soarta atât de tragică a celor căzuți în luptă ori decapitați după aceea. În același timp, el i-a cerut împăratului să răzbune moartea ostașilor, afirmând că altfel va da socoteală în fața lui Dumnezeu la judecata din urmă.

Cea de-a doua campanie pe care o a întreprins-o Tzimiskes în Orient a fost îndelung pregătită. El a făcut alianță cu regele Armeniei, Ashot III (953-977), care reușise să treacă sub sceptrul său toate forțele armenie disidente și să aibă o armată impresionantă, de 80.000 de oameni. Tzimiskes a primit din partea lui Ashot promisiunea de liberă trecere prin teritoriile sale, un sprijin militar de 10.000 de oameni, precum și hrană pentru armată. Deși rivale până atunci, cele două puteri creștine, Bizanțul și Armenia, au reușit să se unească în fața dușmanului păgân comun, permițându-i astfel lui Tzimiskes să întreprindă o campanie pe scară largă.

Armata bizantină a pornit din provincia Taron spre Mesopotamia de Sus, a cruțat orașele Amida și Martyropolis în schimbul unei imense cantități de aur și alte lucruri prețioase, îndreptându-se spre Nisibis, pe care a găsit-o părăsită. Locuitorii acesteia, înfricoșați de ceea ce pățiseră în anul 972, fugiseră. Nici în alte părți ale câmpiei mesopotamiene împăratul nu a întâlnit vreo rezistență. Peste tot puterea arabă se clătina. În cele din urmă, Tzimiskes a oprit ofensiva, petrecând iarna dintre anii 974 și 975 la Constantinopol.

Din primăvara și până în toamna lui 975, el a condus o cruciadă, așa cum caracterizează unii istorici, această campanie împotriva arabilor. El a pornit din Antiohia spre Damasc, țelul său final, după ce cucerise anterior orașele Apameia, Heliopolis (astăzi Baalbek, în Liban) și Emesa (astăzi Homs, în Siria). În cel din urmă oraș, el a fost bine primit de populație ca urmare a tratatului încheiat în anii 967-970. Și Damascul a acceptat să devină vasal al Imperiului și să plătească tribut, motiv pentru care împăratul l-a cruțat. De acolo, Tzimiskes s-a îndreptat spre Palestina, dorind să ajungă la Ierusalim și să se închine la Locurile Sfinte. El a trebuit, însă, să renunțe la acest plan pentru a merge mai întâi împotriva arabilor fatimizi, care dețineau orașe importante pe coasta Mediteranei. Au fost astfel cucerite Cezareea Palestinei, Ptolemias, Beyrutul, Sidonul și altele. De la Beyrut, bizantinii au luat o icoană celebră, iar de la Gabala, sandalele Mântuitorului. În toate locurile cucerite, împăratul a instalat garnizoane bizantine. Într-o scrisoare pe care Ioan Tzimiskes i-a adresat-o regelui Ashot III, acesta se lauda cu ocuparea în cinci luni de zile a Siriei, a Feniciei și a Palestinei, despre care afirma că au fost eliberate de tirania musulmană și supuse „ascultării romanilor”. Afirmarea aceasta are o doză de exagerare și ea conține mai degrabă un program, decât o realizare concretă. Totuși, campania a fost încununată de mari succese, lărgind considerabil hegemonia bizantină în Orient și consolidând-o pentru succesele viitoare înregistrate în vremea împăratului Vasile II. Partea întunecată a acestei cruciade rezidă în faptul că împăratul s-a molipsit de o boală gravă, probabil de tifos, care i-a provocat după scurtă vreme moartea, la Constantinopol, în ziua de 10 ianuarie 976. Unii istorici susțin, însă, că el ar fi fost otrăvit pe drumul de întoarcere spre Constantinopol, nu departe de Capitală, de oamenii parakimomenului Vasile, care s-ar fi temut că împăratul va lua măsuri împotriva lui din cauza imensei averi, pe care o acumulase.

Domnia lui de numai 7 ani, dar atât de glorioasă a lui Ioan Tzimiskes, a fost întreruptă

brusc, ca și cea a lui Nichifor Focas. Astfel, împăratul nu s-a putut bucura de roadele victoriilor sale.

DOMNIA LUI VASILE II MACEDONEANUL (BULGAROCTONUL) (976-1025), MOMENT CULMINANT AL ISTORIEI BIZANTINE

Odată cu sfârșitul domniei lui Ioan Tzimiskes s-a încheiat și perioada glorioasă a „uzurpatorilor legitimi”, cum o numesc cu o expresie antinomică unii istorici moderni. Ea a adus pe tronul Bizanțului mari generali, diplomați și buni administratori, precum Roman Lecapenul, Nichifor Focas și Ioan Tzimiskes, care au asigurat, în același timp, continuitatea dinastiei macedonene. Ultimii doi împărați nu au avut copii și nu au încercat, la fel ca Roman Lecapenul, să instaureze o dinastie familială. Ei au fost doar patroni ai copiilor porfirogeneti – Vasile și Constantin –, deși încercări de păstrare a domniei au fost întreprinse de rudele lor.

ÎNCORONAREA LUI VASILE II MACEDONEANUL (976-1025)

La moartea lui Ioan Tzimiskes, cel mai mare porfirogenet, Vasile, avea 18 ani, iar Constantin 16. Versatul parakimomen Vasile, și el de origine domnească, dar eunuc, neputând lua personal domnia din acest din urmă motiv, a întreprins tot ceea ce i-a stat în putință ca să-i îndepărteze pe cei care puteau fi periculoși în această privință. De aceea, el l-a retrogradat din funcție pe Bardas Skleros, cumnatul lui Tzimiskes după prima căsătorie, făcându-l doar comandant al îndepărtatei theme Mesopotamia. O măsură similară a luat-o și în privința adjunctului acestuia, Mihail Burtzes, căruia i-a dat comanda ducatului de Antiohia. Însă, în ciuda acestor măsuri, eunucul nu a putut îndepărta decât pentru o vreme pericolele care deja mijeau la orizont.

Până la urcarea pe tron, Vasile, asemenea fratelui său Constantin, nu fusese pregătit pentru treburile politice, ci lăsat să-și petreacă viața în plăceri, fără griji. Unii cronicari bizantini, precum Psellos și Zonaras, care nu l-au cunoscut personal pe Vasile, ci și-au desfășurat activitatea după moartea acestuia, afirmă despre el că „a trăit în păcat, în desfrâu și în legături cu femei de proastă calitate”. Câtă greutate trebuie să li se acorde acestor afirmații este greu de spus și nici nu putem ști, cum susțin unii istorici moderni, dacă parakimomenul Vasile încuraja un astfel de comportament pentru a păstra pentru sine întreaga putere. Cert este că, după ce s-a urcat pe tronul imperial, Vasile s-a schimbat radical. El a devenit, după fericita expresie a lui L. Brehier, „un ascet încoronat”. Luxul și petrecerile de la palatul imperial au fost eliminate, iar îmbrăcămintea lui a devenit simplă, fără podoabe. Femeile au ieșit din preocupările sale în așa măsură încât nici nu s-a căsătorit. În vorbire și comportare se arata mai degrabă ca un țăran și soldat. Nu-i plăceau discursurile pompoase, vorba lui fiind scurtă și la obiect. Cuvânta militărește iar supușilor le cerea în primul rând ascultarea.

ÎMPĂRATUL VASILE II MACEDONEANUL
(Reprezentare din *Psaltireai* păstrată în biblioteca Marciană din Veneția)

Același stil abrupt se remarcă și în scrisorile sale, care sunt simple și fără înflorituri. Lui Psellos, un om la polul opus atât în privința instrucției, cât și a exprimării, aceste lucruri i

se păreau neobișnuite pentru un bizantin. Dar Vasile a fost un militar prin excelență, care și-a petrecut aproape toată viața pe câmpul de luptă, alături de soldați, împărțind alături de ei greutățile campaniilor, dar și bucuriile victoriilor. Viața aceasta a avut urmări asupra lui Vasile, care a fost iubit de contemporani și a rămas în memoria posterității ca „soldatul prin excelență”, „omul de fier”, „generalul genial”. Într-o frumoasă miniatură de pe *Psaltirea* care i-a aparținut împăratului și păstrată astăzi la biblioteca Marciană din Veneția, el apare ca militar roman, cu *paludamentum*, în loc de togă, stând în picioare, cu sulita în mâna dreaptă și cu sabia în stânga, în postura de victorios. La picioarele sale sunt prosternați boieri bulgari, care cer îndurare după victoria obținută asupra țarului Samuel și a rudelor acestuia. Miniatura a fost realizată după anul 1018. Împăratul apare aici ca un bărbat de talie mijlocie, bine clădit și proporționat, cu ochii albaștri, care îi luminează și înviorează fața. Barba este scurtă și deasă. După Psellos, împăratul avea obiceiul de a o mângâia cu egețele atunci când stătea pe gânduri ori când se mânia.

Dintre toate reprezentările miniaturale ori picturale cunoscute, Vasile este singurul împărat care apare în costumație și postură militară, ceea ce este sugestiv pentru profilul său. În aceeași miniatură de la Veneția, el este înconjurat de figurile a șase sfinți militari: Theodor Tiron, Dumitru, Theodor Stratilat, Gheorghe, Procopie și Mercurie. În partea dreaptă a împăratului, Sfântul Arhanghel Mihail îi pune în mână sulita, iar în partea stângă, Sfântul Arhanghel Gavriil îi ține coroana pe cap. Toată scena este dominată de Mântuitorul Iisus Hristos, care ține deasupra capului împăratului o altă coroană.

Cu toate că luptele continue cu dușmanii interni și externi ai Imperiului i-au marcat caracterul, făcându-l pe Vasile un om taciturn și retras, totuși, în momentele de bucurie, el era un om deschis și, după cum afirmă Psellos, își punea mâinile în șolduri și râdea cu hohote, ținându-și tot trupul.

Acest om, care a avut o tinerețe liberă, a ajuns împărat și, odată cu el, s-a schimbat și fața Imperiului. Domnia sa de 49 de ani este cea mai lungă și mai glorioasă din istoria Imperiului bizantin. O comparație se poate face numai cu domnia lui Iustinian, când Imperiul a atins iarăși o culme înfloritoare. Totuși, Iustinian era diferit și superior în privința instruirii, a culturii și a gustului său pentru artă, literatură și teologie. Totodată, trebuie subliniat că dificultățile interne și externe cărora a trebuit să le facă față Vasile au fost incomparabil mai mari decât cele din timpul lui Iustinian.

Politica internă

Chiar în anul urcării sale pe tron, 976, Bardas Skleros, nemulțumit de situația pe care i-o crease parakimomenul Vasile, s-a ridicat împotriva împăratului, fiind ajutat de marii feudali din Asia și de o importantă parte a armatei. El s-a autoproclamat împărat și, timp de 4 ani, între 976 și 979, a luat în stăpânire aproape toată Asia Mică, amenințând Constantinopolul. Salvarea nu a putut veni decât din partea lui Bardas Focas, care fusese altădată înfrânt de Skleros și exilat pe Insula Chios. Bardas Focas a lăsat haina monahală, pe care fusese obligat s-o îmbrace, și-a reluat funcția de general și, după lupte grele și îndelungate, l-a înfrânt pe Skleros, la 24 martie 979, la Pankaleia, în thema Charsianon, aproape de râul Halys. Skleros s-a refugiat la arabi, unde a rămas timp de 7 ani. În felul acesta, pericolul venit din Asia Mică a fost înlăturat pentru o vreme.

La Constantinopol, însă, împăratul suporta din ce în ce mai greu tutela autoritară a parakimomenului Vasile, care cumulate în mâna sa o mare putere. Pe de altă parte, el își făcuse o mare avere și intrase în tagma marilor aristocrați, pe care Vasile o ura, mai cu seamă după dificultățile create de Bardas Skleros în Asia Mică.

CONFRUNTAREA DINTRE TRUPELE LUI BARDAS SKLEROS ȘI BARDAS FOCAS

Simțindu-se amenințat, eunucul Vasile s-a înțeles cu Bardas Focas și alți generali și a organizat un complot împotriva tânărului împărat. Vasile le-a luat-o, însă, înainte și astfel eunucul Vasile a fost deposedat de funcție și de imensa avere acumulată, care i-a fost confiscată în folosul statului. El a fost exilat în Crimeea, la Cherson, unde a și murit. Bardas Focas a fost destituit din demnitatea de domestic al școlilor și trimis ca simplu duce la Antiohia. Toate aceste evenimente au avut loc în anul 985, motiv pentru care acest an este considerat momentul când împăratul a preluat efectiv toată conducerea Imperiului în mâinile sale.

Evenimentele din Asia Mică și tulburările de la Constantinopol au contribuit la slăbirea politică a Imperiului, dându-le bulgarilor posibilitatea de a se reorganiza, mai cu seamă în partea de vest a Peninsulei Balcanice și de a-și mări teritoriul în dauna Bizanțului. Chiar în timpul țarului Petru, în această regiune avuseseră loc mișcări naționaliste inițiate de boierii bulgari, nemulțumiți de legăturile prea strânse cu Bizanțul, care favorizau, în concepția lor, o prea mare influență bizantină în mediul bulgar, periclitând tradițiile proprii. Pacea îndelungată bizantino-bulgară din timpul lui Petru determinase și slăbirea armatei bulgare, cu consecințe negative pentru țară, întrucât barbarii treceau mai ușor Dunărea, iar în confruntarea cu Sviatoslav rezistența acesteia fusese mică. La toate acestea se adaugă și detronarea țarului Boris și alipirea părții de răsărit a Bulgariei la Imperiul bizantin de către Ioan Tzimiskes.

Protagonistul lucrării de renaștere națională bulgară în vestul Peninsulei Balcanice a fost țarul Samuel. Împotriva lui, Vasile II a organizat o campanie militară în anul 986, cu scopul de a ocupa Sofia (Serdica). Campania s-a terminat, însă, cu un dezastru pentru armata bizantină, care a fost distrusă la Porta Traiană, unde împăratul a scăpat cu greu cu viață.

Înfrângerea s-a datorat trădării unor generali bizantini, reprezentanți ai mării aristocrații.

Ecourile acestei înfrângeri au ajuns până la urechile lui Bardas Skleros, care a plecat din captivitatea de la Bagdad și a venit la Melitene, unde s-a autoproclamat din nou împărat. A început un nou război civil, care a fost agravat și de faptul că Bardas Focas, nemulțumit și el de exilarea sa, s-a aliat cu Skleros, fostul său dușman. Însă, înțelegerea dintre cei doi nu a durat decât scurtă vreme, deoarece Focas, neîncrezător în fidelitatea lui Skleros, l-a arestat la 14 septembrie 987 și l-a închis într-un castel de pe moșia sa. În aceeași zi, el s-a autoproclamat împărat, primind și sprijinul armatei lui Skleros.

La începutul anului 988, o parte a armatei lui Focas a ajuns până la Chrysopolis (lângă Calcedon), iar o altă parte mai spre sud, până la Abydos, cu scopul de a bloca drumul spre Constantinopol. Situația era dramatică, întrucât împăratul Vasile nu avea suficientă armată ca să poată înfrânge forțele trupelor din Asia și din Caucaz, experimentate în lupte. Pentru a-și asigura sprijinul Bisericii, el i-a făcut acesteia importante concesii, dar acest lucru nu era de ajuns. De aceea, Vasile a apelat la ajutorul cneazului Vladimir al Kievului, care i-a trimis o oaste de 6000 de varegi și ruși. Neîntrecutul geniu militar și vitejia corpului rusesc au dus la înfrângerea lui Bardas Focas, mai întâi la Chrysopolis, în vara anului 988), și apoi la Abydos, la 13 aprilie 989, unde acesta din urmă a și murit.

Împăratul a ieșit, astfel, dintr-o gravă criză, dar pericolul nu se sfârșise, întrucât Bardas Skleros, pus în libertate de soția lui Focas, a preluat campania împotriva Constantinopolului, împiedicând mai întâi aprovizionarea cetății. Măsurând pericolul și voind să pună capăt luptelor interne, Vasile i-a promis lui Skleros iertarea și libertatea, în cazul în care i se va supune. În urma unei întâlniri între cei doi, Skleros a acceptat propunerea împăratului, primind, cu acea ocazie, titlul de curopalat și dreptul de a se retrage la Didymoteicho, în Thracia, unde a și murit, la 6 martie 991.

Mihail Psellos afirmă că la întâlnirea cu Skleros, împăratul i-a cerut acestuia sfaturi. Acesta i-ar fi zis „să nu lase funcționari prea puternici, generalii să nu aibă bogății mari, ci să-i împovăreze cu impozite, fapt care îi va obliga să se ocupe cu treburi personale; de asemenea, să nu se încreadă în nimeni și să nu aibă pentru planurile sale decât foarte puțini oameni de încredere” (Psellos, p. 12). Vasile nu a uitat aceste sfaturi și a luat împotriva celor bogați măsuri foarte aspre.

Politica externă:

a) Orientul și Italia

Deși țelul împăratului era înlăturarea pericolului bulgar din Peninsula Balcanică, el nu a trecut cu vederea și celelalte teritorii unde predecesorii săi înregistraseră succese militare, lărgind teritoriul Imperiului. În Siria, Palestina, regiunile caucaziene și Armenia, Vasile a mers în fruntea armatei, ajutându-i pe generalii săi în confruntările cu arabii, dușmanii tradiționali ai Imperiului.

În anul 995, Vasile II a întreprins o campanie în Siria, unde a scos de sub dominația arabilor fatimizi orașe precum Alep, Emesa (Homs) și Shaizar, și ajungând până la Tripoli. Armenia, Iberia și Georgia, amenințate de turcii selgiucizi, au preferat să intre sub protecția bizantină. Toate acestea au lărgit teritoriul Imperiului și au contribuit la creșterea prestigiului său. Noile teritorii cucerite au fost organizate de împărat în ducate și catepanate.

În Italia de sud, a fost consolidată autoritatea și influența bizantină, ca urmare a înfrângerii lui Otto II în luptele cu arabii, în anul 983, și mai ales sub Otto III, care era fiul bizantinei Theophana. Posesiunile bizantine de aici au fost organizate în catepanate, conduse de Vasile Boioannes, un general viteaz.

Împăratul plănuia să profite de succesele militare ale lui Vasile Boioannes pentru a-i izgoni pe arabii din Sicilia. A și pregătit o mare armată, cu care vroia să plece, dar o bruscă boală l-a oprit și, după scurtă vreme, i-a generat chiar moartea, la 15 decembrie 1025.

b) Bulgarii

Țarul Samuel, un om capabil și energic, despre care se spune că avea „oroare de odihnă” (Cedrenus, II, 435), a profitat de pe urma tulburărilor generate în Imperiul bizantin de luptele interne. El a reușit să refacă teritoriul bulgar din perioada de maximă înflorire, atinsă în timpul lui Simeon, și chiar s-o depășească. Samuel a invadat Thessalia, cucerindu-i capitala Larissa, o parte din Macedonia occidentală, ajungând în Grecia continentală la frontierele Peloponesului. Centrul imensului său Țarat îl stabilise în orașul Ohrida. Prin acțiunile sale s-a lichidat rapid tot ceea ce realizase Ioan Tzimiskes cu eforturi atât de mari. Vasile a înțeles pericolul pe care îl reprezenta Bulgaria, un sta vecin întins și puternic, neputând îngădui subjugarea de către Samuel a teritoriilor bizantine.

În anul 986, Vasile II a declanșat o campanie militară împotriva Țaratului bulgar, care a marcat începutul unui lung și greu război, derulat pe parcursul a 32 de ani (986-1018), cu întreruperi mai lungi sau mai scurte, cauzate fie de campaniile din Orient, fie de uzurpările celor doi Bardas. Prima mare înfrângere suferită de Samuel a avut loc în 996, pe malul râului Sperchios, în timp de țarul bulgar se întorcea din campania sa din Attica. Înfrângerea i-a fost cauzată de generalul bizantin Nichifor Ouranos. Mulți dintre soldații bulgari au fost măcelăriți, iar Samuel a scăpat cu greu cu viață, ascunzându-se printre mormanele de cadavre.

Primit la Constantinopol în triumf, generalul bizantin a adus cu sine, ca trofee, capetele tăiate a mai mult de o mie de bulgari. De acum înainte, victoriile bizantine s-au ținut lanț, fiind redobândită cetatea Dyrrhachium, un important punct strategic la Marea Adriatică, și, apoi, Bulgaria de răsărit dintre Dunăre și Balcani.

În anul 1001, împăratul și-a stabilit cartierul general la Thessalonic, prelunând personal conducerea operațiilor militare, pe care le-a purtat neîntrerupt, indiferent de anotimp, chiar și iarna, lucru mai puțin obișnuit în vremea aceea (Psellos, *Chron.* I, 20-27, 32-33). Ofensiva s-a desfășurat după un plan strategic bine conceput, care avea în vedere lichidarea întregului Țarat bulgar, atât de la nord, cât și de la sud de Balcani, în așa fel încât centrul puterii bulgare de la Ohrida și Presca să fie prins ca într-un clește. Bulgarii au opus o rezistență dâră în cetatea Vidin, care era bine fortificată. A fost necesar un asediu lung, iar armata bizantină nu a cedat nici atunci când Samuel a întreprins o diversiune, atacând și devastând orașul Adrianopol. Vidinul a căzut în anul 1003. În felul acesta, bulgarii au pierdut un important centru de rezistență.

Înfrânt și pe râul Vardar, Samuel a pierdut în anul 1007 întreaga Macedonia. Împăratul Vasile a întreprins campanii anuale, depopulând și devastând totul în calea sa. Neîndrăznind să mai dea o luptă deschisă, Samuel a încercat să oprească intrarea în Bulgaria a bizantinilor construind, cu mari eforturi, timp de 5 ani, șanțuri și valuri de pământ. Confruntarea finală a

avut loc la Kleidion, o trecătoare pe drumul dintre Serres și Melnik, în ziua de 29 iulie 1014. Armata bulgară a fost zdrobită iar Samuel abia a scăpat cu viață, fugind. Circa 15.000 de prizonieri căzuți în mâna bizantinilor au fost tratați cu o cruzime ieșită din comun, fiind orbiți. Doar unuia din 100 i-a fost lăsat un ochi pentru a-i putea conduce la reședința lui Samuel pe ceilalți nefericiți. Când a văzut acest cortegiu sinistru, Samuel, deja bolnav, a avut un atac de cord și, după două zile, la 15 septembrie 1014, a murit.

VICOTIRA ARMATEI BIZANTINE LA KLEIDION (29 iulie 1014)

Deși luptele cu bulgarii au mai continuat timp de 4 ani, până în 1018, când împăratul a înfrânt rezistența rudelor apropiate ale lui Samuel, sfârșitul statului bulgar a fost decis în 1014. Vasile II a primit capitularea oficială a bulgarilor de la soția lui Samuel, țarina Maria, odată cu intrarea în capitala Ohrida. Cruzimea arătată de Vasile II față de bulgari i-a atras și denumirea de Bulgaroctonul (omorătorul de bulgari).

După Ohrida, Vasile a trecut și prin Prespa și alte orașe din Macedonia, Tesalia, Beotia și Attica, eliberându-le de sub jugul bulgarilor. Ajuns la Athena, el a urcat pe Parthenon, unde templul zeiței Pallas fusese transformat în biserică „Sfânta Maria”. Acolo el i-a adus mulțumire lui Dumnezeu pentru ajutorul primit în lupte. Sărbătorirea oficială a triumfului a avut loc la Constantinopol.

Prin aceste victorii, Vasile II a readus Imperiului vaste teritorii, pe care Bizanțul nu le mai avusese în stăpânire din timpul lui Iustinian I. În același timp, a fost lichidat cel mai periculos dușman din Peninsula Balcanică.

După supunerea Bulgariei, împăratul, deși arătase în timpul luptelor o mare cruzime față de dușmani, a dat dovadă de îngăduință, prudență și clarviziune. Teritoriul fostului Țarat bulgar a fost transformat în provincie bizantină și atașat Imperiului. Populația locală nu a fost supusă, însă, exploatării economice. Ei i s-a permis să plătească impozitul în natură, așa cum se proceda în Bizanț cu păturile sărace. Fiecare proprietar al unei perechi de boi dădea câte o măsură de grâu și un urciur de vin.

Din punct de vedere administrativ, teritoriul bulgar a fost împărțit în trei mari theme. Una dintre acestea era thema Bulgariei, al cărui centru era Skopie. Datorită importanței sale, aceasta a devenit katepanat și, apoi, chiar ducat. A doua themă a fost Sirmium, care cuprindea

regiunile dunărene vestice, centrate pe orașul Sirmium. A treia themă a fost Paradounavon (Paristrion), care cuprindea regiunile dunărene și Dobrogea. Capitala acesteia a fost Durostorum (Dorostolon). Datorită rolului important pe care îl avea în apărarea Imperiului, și această themă a fost transformată în katepanat și, apoi, în ducat.

INTRAREA TRIUMFALA A LUI VASILE II PRIN FORUL LUI CONSTANTIN

Se pare că o bună parte din thema Paristrion nu a avut de suferit în perioada tulbură, care a urmat morții lui Ioan Tzimiskes din partea țarului Samuel. Descoperirile sigilografice atestă nume de conducători ai themei precum Tzitzikios și Simeon. Cel de al doilea purta titulatura de vestis și catepan al Paradounavei.

În Dobrogea, Vasile II a continuat cu mai multă intensitate opera de întărire militară, fapt care a determinat creșterea puterii economice a regiunii. Valul mare de pământ care traversează Dobrogea între Cernavodă (Axiopolis) și Constanța (Tomis) a fost desăvârșit în timpul lui Vasile, iar cel de piatră, zidit complet. Aceste valuri aveau rolul de a întări puterea de apărare bizantină împotriva dușmanilor veniți dinspre nord. La construirea acestor valuri au lucrat atât bizantini și bulgari, cât și unii barbari (pecenegi). O bună parte din piatra utilizată a fost luată din muntele de cretă de la Murfatlar (Basarabi). Lucrătorii acestor valuri au lăsat în muntele de cretă de acolo amintirea prezenței lor, concretizată în bisericuțele rupestre, galeriile cu inscripții, desene și semne, uneori imposibil de descifrat și interpretat. Aceste bisericuțe și simbolurile creștine de pe pereții lor și ai galeriilor atestă îndubitabil că aici a trăit și a lucrat o populație creștină, care a avut rolul proeminent în realizarea celor două valuri.

De altfel, după cum s-a arătat deja atunci când s-a vorbit despre împăratul Ioan Tzimiskes, viața creștină în Dobrogea fusese reorganizată la adăpostul stăpânirii bizantine, iar la Tomis și Axiopolis, centre apropiate de Murfatlar, sunt atestați ierarhi (în primul caz, mitropoliți, în cel de al doilea, episcopi), care nu puteau sta pasivi în fața miilor de lucrători. Reflectarea pe plan arheologic a acestei stări noi din Dobrogea se găsește, mai cu seamă, în cetățile de pe Dunăre, cărora li s-a acordat o atenție specială. Așa se și explică de ce un important tezaur compus din 120 monede de aur cu efigiile împăraților Vasile II și Constantin, fratele său, a fost descoperit la Dinogetia.

Regiunea de pe lângă Marea Adriatică, dintre Zadar la nord și Dubrovnic la sud, forma

thema Dalmației. Unele regiuni au fost transformate în țări vasale conduse de șefi locali. În această situație se aflau Croația, Bosnia, regiunea limitrofă a orașului Diocleea și altele.

Dyrrhachium, însă, cu teritoriul său rural, a fost organizat în ducat ca și Thessalonicul, aceste două formațiuni administrativ-militare devenind punctele de sprijin bizantine cele mai puternice la Marea Adriatică și Marea Egee.

La sfârșitul războiului cu bulgarii, Vasile a încercat mai întâi să câștige bunăvoința șefilor lor, acordându-le funcții și onoruri, dar, când s-a văzut trădat de aceștia, a replicat cu mare cruzime, înăbușind orice încercare de rezistență. Mai apoi, când pentru bulgari nu mai era nicio speranță de refacere a statului, conducătorii lor au putut fi atrași prin favoruri, demnități și chiar posturi în administrația imperială, mai ales prin căsătorii. Familia țarului a primit un rang în nobilimea bizantină, iar o fiică a lui Samuel, Ecaterina, s-a căsătorit cu un protejat al împăratului, Isaac Comnenul, care a devenit chiar împărat al Bizanțului între anii 1057 și 1059.

Numeroșii vlahi din Peninsula Balcanică s-au aflat și ei în atenția împăratului. Celor din Thessalia și Epir, unde se aflau cei mai mulți, le-a acordat autonomia, sub conducerea unor guvernatori locali, cum a fost de pildă, Niculiță. De asemenea, după cum se va arăta, ei au fost favorizați de împărat și în planul organizației bisericești.

Politica religioasă

Și în atitudinea față de Biserica bulgară, Vasile a dovedit aceeași îngăduință. Patriarhatul de Ohrida nu a fost cu totul desființat, ci transformat într-o arhiepiscopie autocefală, cu rang înalt, înaintea tuturor celorlalte arhiepiscopii din Imperiu. De asemenea, patriarhul bulgar de la acea vreme a fost păstrat în scaun. Urmașul său a fost, însă, un grec, trimis de Marea Biserică din Constantinopol. De asemenea, conducătorul Bisericii bulgare nu era ales de sinodul local, ci numit de împărat. În schimb, jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida a fost mărită, ea corespunzând teritoriului statutului bulgar din vremea lui Simeon și Petru.

Un decret al împăratului din anul 1020 a stabilit ca vlahii din toată Bulgaria să fie scoși de sub autoritatea episcopilor locali și trecuți sub directa ascultare a arhiepiscopului de Ohrida, căruia trebuiau să-i plătească dajdia canonică. Această măsură a fost motivată de faptul că vlahii erau în număr mare.

În același decret al lui Vasile II, sunt menționate și cele 31 de episcopii supuse Arhiepiscopiei de Ohrida. Între ele apar Drasta (Dorostolon) și Bodinis (Bononia-Vidin). În schimb, cetatea Dibiskos (Tibiscum), localizată la Jupa, lângă Caransebeș (jud. Caraș Severin), menționată în același document, nu era sediu episcopal, așa cum au crezut unii cercetători, ci se afla sub jurisdicția episcopului de Branitza (astăzi Braničevo, în Serbia).

Organizarea bisericească fixată de Vasile II s-a menținut multă vreme. În timpul lui Alexios I Comnenul într-o Notitia episcopatum apare o episcopie a vlahilor, dependentă de Ohrida. Într-o altă Notitia episcopatum, din vremea lui Vasile, este menționat și locul unde episcopia vlahilor își avea sediul, anume Vreanoti. Această localitate a fost identificată de cercetători cu Vrania, situată pe Morava de sud. Numele unui preot al acestei episcopii, Ioan, este cunoscut în secolul al XI-lea, după o însemnare pe un manuscris din Biblioteca bisericii Sfântului Clement din Ohrida. Nu se cunoaște, însă, numele niciunui episcop al vlahilor.

Creștinarea rușilor

Evenimentul major petrecut în timpul domniei lui Vasile II a fost creștinarea rușilor, cel mai mare popor slav. Prin acest act, rușii au intrat în sfera de cultură și spiritualitate bizantină. După cum s-a arătat deja, atunci când împăratul a luptat împotriva uzurpatorului Bardas Focas în anul 988 și nu dispunea de suficiente forțe militare, el a apelat la cneazul Vladimir pentru ajutor. Cererea sa se întemeia pe tratatul încheiat de Ioan Tzimiskes cu Sviatoslav, potrivit căruia rușii se obligau să îi ajute pe bizantini în astfel de împrejurări. Vladimir (972-1015) a acceptat cererea împăratului, dar a pretins în schimb mâna prințesei porfirogenete Ana, sora lui Vasile. Promisiunea i-a fost satisfăcută în acele împrejurări grele, dar după înfrângerea lui Focas, Vasile, ținând seama de mentalitatea vremii, potrivit căreia o prințesă porfirogenetă nu poate lua în căsătorie un barbar (iar barbari erau considerați toți cei care nu aparțineau Imperiului și civilizației lui), a refuzat să o dea de soție pe sora sa lui Vladimir. Drept represalii, acesta a atacat Chersonul, posesiune bizantină în Crimeea. Sub această presiune, împăratul a trebuit să cedeze. Totuși Vasile a pus drept condiție ca Vladimir să se boteze și, împreună cu el, tot poporul său.

Prințesa Ana a pornit spre Cherson însoțită de demnitari bizantini și mai ales de clerici. Se pare că botezul lui Vladimir a avut loc la Cherson, în catedrala orașului, în toamna anului 988, după care, în anul următor, cortegiul de clerici și demnitari bizantini, împreună cu Vladimir și cu Ana, au mers la Kiev, unde a avut loc botezarea întregului popor în Nipru. După aceste evenimente, mulți clerici bizantini au rămas în Kiev, unde au ridicat biserici și au slujit poporul, atât în limba greacă, cât și în cea slavă. Trebuie reamintit faptul că Bizanțul fusese inițiatorul introducerii limbii naționale în Biserică, drept pentru care slavona era deja utilizată în Moravia, Serbia și Bulgaria.

În ce privește data la care a avut loc botezul și căsătoria lui Vladimir, există păreri diferite. Biserica rusă a adoptat în mod oficial anul 988, luând în considerare relatările din *Cronica lui Nestor*. De aceea, în anul 1988, s-a sărbătorit cu mare fast mileniul botezului rușilor.

Mulți istorici moderni de renume nu sunt de acord, însă, cu această dată și pledează pentru anul 989 (printre aceștia se numără și Dimitrie Obolensky). Acest an pare mai probabil, întrucât misiunea varego-rușilor trimiși de Vladimir s-a terminat abia după înfrângerea lui Bardas Focas, la Abydos, eveniment care a avut loc în acest an. Abia după această victorie cneazul rus ar fi putut cere o recompensă. De asemenea, și Vasile putea să se ocupe de căsătoria surorii sale tot după înlăturarea crizei.

Nelămurită este și problema dacă Vladimir a fost inițiat în creștinism cu un an sau doi înainte de a se boteza la Cherson, în vederea căsătoriei sale cu Ana, sau au făcut acest pas doar obligat de acest eveniment (după se afirmă în *Cronica lui Nestor*). Izvoarele nu sunt prea clare în această privință. Potrivit opiniei lui D. Obolensky, creștinarea lui Vladimir s-ar fi făcut în două etape, și anume: el ar fi fost timp de un an sau doi catehizat la Kiev, iar apoi, la Cherson, a avut loc botezul propriu-zis. Așa procedase și prințesa Olga, care fusese inițiată în credința creștină la Kiev dar a primit botezul cu mare fast, în anul 957, la Constantinopol, nașă fiindu-i chiar împărăteasa Elena, soția lui Constantin Porfirogenetul. Un rol în inițierea lui Vladimir în credința creștină trebuie să fi avut și bunica sa, Olga. Totuși, Kievul a rămas un puternic centru păgân din cauza varegilor și rușilor legați de cultele tradiționale păgâne. Așa s-ar putea explica de ce unele izvoare pomenesc de cinstirea de către Vladimir a divinităților păgâne, în frunte cu Perun.

Nu trebuie uitat că Vladimir era fiul lui Sviatoslav, un păgân și anti-bizantin feroce.

Schimbarea de atitudine a lui Vladimir în favoarea creștinismului trebuie pusă pe seama legăturilor cu Bizanțul, mai ales că, în acea vreme, exista o propagandă puternică în favoarea câștigării rușilor la islamism, din partea bulgarilor de pe Volga, ori la iudaism, venită de la kazari. La rândul său, papa făcea demersuri să-l atragă pe Vladimir la credința Romei. Se spune că Vladimir i-a ascultat pe toți și i-a refuzat. Când a auzit de la bulgari că islamul interzice credincioșilor să bea vin, Vladimir le-a răspuns: „Băutura este bucuria rușilor, noi nu putem exista fără ea”, și i-a expedit. Propunerea misionarilor bizantini l-a atras și a trimis la Constantinopol delegați pentru a se informa asupra doctrinei și cultului. Aceștia au fost cucerți de frumusețea liturghiei la care au asistat în biserica Sfânta Sofia, unde li s-a părut că văd coborându-se din cer îngerii care slujesc împreună cu preoții. Fastul slujbelor bizantine și măreția locașului de cult i-au cucerit.

PRINȚUL VLADIMIR DISCUTAND CU UN INVAȚAT BIZANTIN

Concurența cea mai mare pentru câștigarea rușilor o reprezenta, însă, papa, prin Imperiul german, restaurat și organizat de regii saxoni. În a doua jumătate a secolului al X-lea, Biserica Romei a înregistrat succese răsunătoare în procesul de creștinare, prin convertirea slavilor de la Marea Baltică și a polonezilor. Luase ființă episcopatul de Praga, iar misiunea Bisericii romane se extinsese până în Scandinavia. Demersurile făcute pe lângă ruși nu au fost, însă, încununate de succes. Prestigiul Bizanțului era mai mare și diplomația lui mai fină.

Administrația și politica economică

Vasile II a fost un geniu militar, petrecând 39 de ani pe câmpul de luptă. Dar, în același timp, el s-a dovedit și un bun administrator al Imperiului. După înlăturarea parakimomenului Vasile, el n-a mai avut nevoie de un alt prim-ministru, de sarcina aceasta ocupându-se personal.

Vasile s-a înconjurat, însă, de oameni capabili nu numai pentru război, ci și pentru administrarea Imperiului. Toate hotărârile importante el le lua, însă, în mod personal. Țelul său era nu numai să mărească teritoriile Imperiului pentru a atinge extinderea și prestigiul de altă dată, ci să-i dea și o ordine interioară care să-i garanteze prosperitatea și continuitatea. Deși mai toată domnia lui a fost plină de confruntări cu dușmanii externi și interni, iar economia a avut mult de suferit, la moartea sa, petrecută la 15 decembrie 1025, Vasile a lăsat, totuși, tezaurul statului plin cu 200.000 livre de aur (cca. 65.000 kg), la care se adăugau mari cantități de bijuterii ascunse din ordinul împăratului în galerii subterane săpate în formă de labirint.

Împăratul a trebuit să facă mari cheltuieli și pentru refacerea daunelor provocate de un puternic cutremur, care a avut loc la 25 octombrie 989. Numeroase turnuri de la zidul de apărare al Capitalei au fost distruse, cupola Sfintei Sofia s-a prăbușit, trebuind să fie refăcută de arhitectul armean Tiridates, alte cupole de la cca. 40 de biserici din Constantinopol au avut aceeași soartă.

Sarcina cea mai grea în refacerea vieții economice Vasile a avut-o în lupta cu aristocrația funciară. Marii feudali posedau întinse domenii pe care le dobândiseră pe seama țăranilor, dispunând de mii de sclavi și de servitori, cu care se putea organiza o armată. Ei dețineau și importante funcții politice administrative și militare și exercitau o mare influență în societatea bizantină. Din rândurile acestor aristocrați s-au ridicat uzurpatori precum Skleros și Focas, iar pe domeniile lui Eustatie Maleinos, generalii îl proclamaseră ca împărat pe Focas, în 987. Tot acești aristocrați îl trădaseră pe Vasile în prima sa campanie anti-bulgară, care s-a soldat cu înfrângerea de la Porta Traiana. Toate acestea Vasile nu le-a putut uita și, de asemenea, nu a putut trece cu vederea plângerile țăranilor, care fuseseră nedreptățiți.

Slăbirea păturii țărănești avea grave consecințe asupra puterii armatei și a tezaurului public. De aceea, împăratul a reluat politica anti-feudală inaugurată de Roman Lecapenul în anul 922 și, în ianuarie 996, a emis o Novella prin care a anulat prevederea de prescripție după 40 de ani pentru bunurile dobândite de la oamenii săraci în chip ilegal. Toate aceste bunuri trebuiau restituite imediat și fără compensații. Legea menționa în mod expres familiile Focas și Skleros, care se îmbogățiseră peste măsură. Prin aceeași lege, se interzicea extinderea bunurilor funciare ale Bisericii pe seama proprietăților țărănești. De aceea, mănăstirile fondate pe pământurile țăranilor, cu un număr mic de monahi, erau considerate doar case de rugăciune și supuse acestui statut. Ele nu se aflau sub ascultarea episcopului și nu trebuiau să-i plătească acestuia dajdia canonică. Doar mănăstirile cu un număr mai mare de 8 călugări intrau sub ascultarea episcopului, dar nu aveau voie să-și lărgească proprietatea funciară.

La câțiva ani după emiterea acestei Novellette, împăratul a luat și alte măsuri împotriva feudalilor. Aceștia au fost obligați să plătească impozitele pentru țăranii care nu erau în stare să și le achite. Până atunci, această obligativitate intra în seama vecinilor și a obștii țărănești, iar sistemul este cunoscut sub numele de allelengyon (ἀλλήλεγγυον). Obligativitatea impusă celor bogăți reprezenta o grea sarcină pentru aceștia, de aceea a provocat vii proteste, la care s-a asociat și patriarhul Serghie. Împăratul nu a cedat și a rămas ferm în hotărârile sale. Uneori, aversiunea sa

împotriva bogătaşilor a mers atât de departe încât a depășit chiar legile. Un astfel de caz este atitudinea sa față de Eustatie Maleinos, un magnat din Cappadocia care l-a găzduit pe împărat în jurul anului 1001, pe când acesta se întorcea dintr-o expediție militară în nordul Siriei. Vasile s-a bucurat de o ospitalitate extraordinară, pentru care a și adus mulțumiri gazdei sale, dar a fost intrigat de bogăția imensă a lui Eustatie și, mai ales, de mulțimea de oameni care îl servea. De aceea, el l-a luat cu sine la Constantinopol, unde l-a ținut pentru totdeauna într-o captivitate îndestulată, iar imensa avere a acestuia a fost confiscată în folosul statului.

Totuși, lupta împotriva feudalilor nu a lichidat forța acestora, căci, după moartea împăratului la 15 decembrie 1025, ei au fost cei care au decis destinul Imperiului, contribuind la năruirea imensei bogății lăsate de împărat și la destrămarea lui teritorială. Nici când Imperiul nu a mai putut atinge extinderea teritorială și unitatea geografică realizate de împărat cu atâta trudă: Peninsula Balcanică, sudul Italiei, Asia Mică, nordul Siriei, Mesopotamia superioară, Armenia și Trans-Caucazia. De aceea, domnia lui Vasile II rămâne cea mai glorioasă după cea a lui Iustinian I, depășindu-o pe aceasta prin durată.

Epigonii dinastiei macedonene. Trecerea puterii în mâinile aristocrației civile. Declinul Imperiului. Anii 1025-1057

Moartea lui Vasile II Macedoneanul a reprezentat o răscruce în istoria Bizanțului. Atunci când s-a vorbit despre periodizarea istoriei bizantine, s-a arătat faptul că prima fază (etapă) a Evului Mediu bizantin se încheie la anul 1025, anul morții acestui mare împărat. Cursul pe care îl vor lua evenimentele sub succesorii lui Vasile II până la ultimul reprezentant, împărăteasa Teodora, a cărei moarte a avut loc la 1057, arată că, într-adevăr, istoria bizantină a urmat o altă cale. Împărații care s-au succedat la tron au fost slabi, cheltuitori, plini de vicii și fără calități de militari. Cu excepția lui Constantin, fratele mai mic al lui Vasile, care i-a succedat imediat la tron, pentru o perioadă scurtă, dinastia macedoniană a fost reprezentată de femei. Dintre acestea, cea mai lungă domnie a avut-o Zoe, care s-a căsătorit cu trei împărați.

În secolul al X-lea, când dinastia macedoneană nu aputut fi asigurată prin proprii dinaști, ea a fost reprezentată de distinși generali și buni oameni politici. Acum situația a fost cu totul alta. Cei care au dominat treburile politice au fost membri ai aristocrației civile, adică înalții funcționari din Capitală și senatorii, mari proprietari de pământuri și rivali ai aristocrației militare. Față de acești aristocrați civili, Vasile II arătase un mare dispreț, pe unii deposedându-i de bunuri sau păgubindu-i prin legile pe care le promulgase.

Acum, aceștia au găsit prilejul să-și ia revanșa și să se răzbune. Legile nefavorabile lor au fost anulate și, ca urmare, țăraniii liberi, din rândurile cărora se recruta armata și se primea un impozit, au rămas neprotejați. Ostașii legați de glie s-au împușinat și au fost înlocuiți cu mercenari, care erau luptători mai slabi și, în același timp, mai costisitori. Acest proces a determinat subminarea bunurilor militare și a finanțelor statului. Structura economică și socială a statului, ca și situația politică au suferit o schimbare fundamentală.

Toate acestea s-au petrecut într-o vreme în care la frontierele Imperiului și-au făcut apariția noi popoare barbare. La Dunăre s-au așezat pecenegii, în Italia normanzii, iar în Asia Mică turcii selgiucizi. Fiecare dintre aceste popoare a profitat, la rândul său, de slăbiciunea militară și economică a Imperiului, făcând incursiuni de pradă ori cucerind teritorii bizantine.

În plan științific și cultural, către mijlocul secolului al XI-lea a avut loc o învioreare a

științei și a culturii, prin reorganizarea Universității din Constantinopol, grație unor personalități de primă mână. În schimb, în domeniul religios, s-a înregistrat cea mai dureroasă criză în relațiile dintre cele două Biserici, cea a Răsăritului și cea a Apusului, care a condus la Schisma cea Mare de la 1054.

Constantin VIII (1025-1028)

Vasile II a murit în mod neașteptat, tocmai când se pregătea să plece spre Italia, unde voia să-și unească armata cu cea a lui Vasile Boioannes, în vederea alungării arabilor din teritoriile bizantine. El avea 68 de ani. Neavând copii și nici un succesori la tron, în locul său a venit fratele său Constantin, care îi fusese asociat la domnie încă din copilărie. Acesta trăise până atunci în umbra lui Vasile, fiind străin de problemele publice, neluând din putere decât avantajele și plăcerile, după cum se exprimă Charles Diehl. În rest, Constantin a fost un „mare prieten al plăcerii și al mesei”, pasionat de întrecerile din hypodrom și de circ, de spectacole și cheltuiitor. Îi plăceau foarte mult jocurile cu zarul, încât atunci uita totul chiar și de masă, plăcerea sa favorită. Se spune că ambasadorii pe care trebuia să-i primească pentru a trata afaceri publice erau neglijați. Absorbit de plăceri el nu a observat cum i-a trecut viața fără să se îngrijească măcar de căsătoria celor trei fiice ale sale. Cea mai mare dintre acestea, Evdochia, a intrat în mănăstire, fiindcă o boală din copilărie (variolă) îi desfigurase fața. Celelalte două surori, Zoe și Teodora, se maturizaseră încet în obscuritatea gineceului și nici unchiul lor Vasile, care le iubea, dar mult prea ocupat, nu a observat cum ele deveniseră destul de coapte. Zoe avea 50 de ani, iar Teodora nu cu mult mai puțin.

Îmbolnăvindu-se și simțindu-și sfârșitul aproape, Constantin s-a trezit din lunga sa nepăsare și a hotărât să-și asigure succesiunea la tron prin căsătoria uneia dintre fiicele sale, Zoe și Teodora, care să dea soțului legitimitatea domniei. A fost ales, în acest scop, Roman Argyr, care îndeplinea atunci funcția de prefect al orașului Constantinopol. Acesta era de origine nobilă și cu înfățișare frumoasă, deși avea peste 60 de ani. Din nefericire, el era însurat, își iubea soția, iar aceasta îl adora. Această dificultate nu l-a oprit, însă, pe Constantin VIII. Când voia ceva, el avea procedee expeditiv și argumente fără replică. Constantin l-a pus pe Roman în situația de a alege între divorț și pierderea ochilor și, pentru a înfrânge mai repede orice rezistență, mai ales pe cea a soției sale, el a ordonat, simulând o mânie violentă, să-l aresteze imediat pe prefect.

La această veste, soția lui Roman, foarte emoționată, a înțeles că trebuie să dispară și, pentru a-și salva soțul, s-a închis într-o mănăstire. În felul acesta, Roman s-a căsătorit cu Zoe (Fig. Biz., p. 300), chiar dacă între ei erau relații de rudenie, peste care, însă, patriarhul Alexie a trebuit să treacă „în interesul statului”.

Trei zile mai târziu, la 11 noiembrie 1028, Constantin VIII a murit, având sufletul liniștit. În felul acesta, cele două fiice ale sale, împreună cu ginerele său, au pus stăpânire pe Imperiu.

În scurta sa domnie, de mai puțin de trei ani (1025-1028), Constantin a luat măsuri în administrația imperială care au schimbat ordinea lăsată de celebrul său frate. Conducerea guvernului a revenit în mâinile eunucilor, pe care Vasile II îi izgonise, iar cei mai buni militari și funcționari au fost înlocuiți cu indivizi mediocri și incapabili. Constantin s-a arătat sever și chiar dur în pedepsirea celor slabi, care mergeau până la orbire. De multe ori acuzele erau nejustificate, ele avându-și rădăcina în calomniile sau în lipsa de discernământ.

Roman III Argyr (1028-1034)

Cu toate că Psellos îl prezintă ca un om mediocru, de necomparat cu marii oameni din trecut, Roman III a fost, totuși, cel mai însemnat dintre cei cinci împărați ajunși pe tronul Bizanțului după moartea lui Vasile. El este considerat singurul căruia trecutul familial și personal i-a dat un oarecare prestigiu și, în același timp, capacitatea de a conduce o armată.

Ca reprezentant al aristocrației civile, politica sa economică s-a deosebit de cea a lui Vasile II. El a desființat impozitul allelengyon, pe care îl fixase Vasile ca opreliște în calea îmbogățirii marilor proprietari de domenii în dauna micii proprietăți țărănești. Prin aceasta, el le-a lăsat celor bogăți calea liberă de a acapara bunurile țăranilor liberi, periclitând, astfel, baza recrutării armate și plata unui important impozit.

Căsătorit cu Zoe, Roman socotea că este dator față de el, față de Zoe, față de răposatul împărat, socrul său, și față de rațiunea de stat să dea cât mai curând un moștenitor Imperiului. Mihail Psellos, care avea un rol important la palat, relatează că prin mijloace magice, fiziologice și de amulete, Roman și Zoe au încercat să-și împlinească dorința. Însă, vârsta împăratului, de 60 de ani, și mai ales cea a împărătesei, de peste 50 de ani, i-a împiedicat să-și realizeze dorința. De aceea, descurajat, împăratul Roman a lăsat deoparte rațiunea de stat și pe soția sa și s-a mulțumit să guverneze bine monarhia.

ÎMPĂRĂTEASA ZOE
(Mozaic din biserica Sf. Sofia din Constantinopol)

Zoe nu a fost, însă, mulțumită cu indiferența în care o lăsase soțul ei și s-a simțit jignită în

amorul propriu. Ceea ce a deranjat-o cel mai mult a fost faptul că împăratul a pus capăt cheltuielilor ei imense și fără rost. „Furioasă și simțind în ea mai mult decât oricând dorința de aventură, Zoe și-a cautat o consolare, pe care a găsit-o fără greutate”. Cu talentul său neîntrecut de portretist și povestitor, Charles Diehl prezintă cu farmec, în Figuri Bizantine, vol. I, p. 378, această împărăteasă „care timp de aproape un sfert de secol avea să umple palatul imperial cu aventurile ei scandaloase”.

Amănunte despre ea a lăsat, cu prisosință, Psellos, unul din oamenii cei mai inteligenți și remarcabili pe care i-a produs Bizanțul, iar Ch. Diehl a știut să le folosească. Psellos a fost, prin funcțiile sale importante de la palat, unul dintre cei mai apropiați oameni ai împărătesei, fapt pentru care el a cunoscut-o bine. Relatările lui atât de bogate au făcut ca, în istoria bizantină, Zoe să fie una dintre cele mai bine cunoscute împărătese. Ea trecea ca o femeie frumoasă și unii istorici văd dovada acestei frumuseți în portretul în mozaic din galeria dreaptă a Sfintei Sofia, unde, alături de unul dintre soții ei, este reprezentată făcând o importantă danie Marii Biserici.

Mie (Em. Popescu) mi se pare acest portret destul de schematizat, nu cu mult deosebit de cel al altor împărătese din tablourile votive de la Sfânta Sofia ori din alte părți. De aceea, pentru a sugera cititorului o imagine mai apropiată de portretul fizic și psihic al împărătesei Zoe, îl sfătuiesc să citească paginile scrise despre ea de către Charles Diehl, din care spicuiesc aici câteva rânduri: „Se pare că semăna cu unchiul ei Vasile, avea ochi mari, umbriți de sprâncene dese, nasul puțin încovoiat, admirabil păr blond. Tenul și trupul ei erau de o albeață strălucitoare. Toată ființa ei era de o grație și o armonie incomparabile. Cine nu ar fi știut câți ani are, spune Psellos, ar fi crezut că vede o fată tânără. De statură mijlocie, dar zveltă și bine făcută, avea o ținută cu totul elegantă. Și deși mai târziu s-a îngrășat puțin, până la sfârșit, fața i-a rămas minunat de tânără. La 72 de ani, atunci când mâinile tremurânde și spatele încovoiat îi trădau bătrânețea, fața ei, declara în continuare Psellos, strălucea de o frumusețe proaspătă.” În sfârșit, avea o înfățișare cu adevărat imperială. Totuși nu-i plăcea peste măsură ceremonialul. Foarte preocupată de frumusețea ei, se simțea mai bine în toalete simple decât în rochiile grele, tivite cu aur, pe care le impunea eticheta, și sub găteala grea a diademei și a bijuteriilor somptuoase, după expresia biografului ei: „ea își înfășura trupul frumos într-o rochie ușoară”. În schimb, Zoe adora parfumurile și cosmeticele. Ea trimitea să i le aducă din Etiopia și din India, iar apartamentul ei în care ardeau tot anul focuri mari pentru pregătirea cremelor și aromatelor, pe care i le fabricau cameristele, semăna cu un laborator.

De altfel, ea trăia acolo mai bucuroasă decât oriunde. Îi plăceau foarte puțin aerul de afară, plimbările prin grădini, tot ceea ce putea întuneca strălucirea falsă a unei figuri și strica o frumusețe silită de aici înainte să se păstreze. Un compliment o încânta, când i se vorbea de vechimea familiei și de gloria unchiului ei Vasile, mai încântată decât atunci când i se vorbea de ea însăși. Și devenise o distracție printre curteni să o facă să creadă că nu puteau să o vadă fără să se îndrăgostească de ea. Cheltuitoare pentru ea însăși, generoasă prostește pentru alții, ea risipea nebunește. Dar în unele împrejurări știa să fie neînduplecată și crudă. În sfârșit, ca o bună bizantină, ea era credincioasă. „Foarte mândră de frumusețea ei, convinsă că era irezistibilă, furioasă că-și pierduse în gineceu cei mai frumoși ani ai tinereții, plină de dorințe nesatisfăcute și sedusă de atracția necunoscutului, la peste 50 de ani trecuți, avea să umple orașul și curtea de zgomotul aventurilor sale, cu atâta înfocare și așa de puțină discreție, încât contemporanii s-au îndoit câteodată de echilibrul judecății ei”.

Această împărăteasă neglijată de Roman își va găsi consolarea în prietenia unui tânăr,

Mihail din Paflagonia, de origine modestă, dar frate al eunucului Ioan Orphanotrophul, unul dintre intimii împăratului și cu mare trecere la palat. Cu acesta s-a și căsătorit, după ce Roman a fost omorât într-un complot pus la cale de împărăteasă. După spusele lui Psellos, împăratul pare a fi fost lent otrăvit și apoi înneecat de unul din servitorii lui în baie, în seara zilei de 11 aprilie 1034.

ASASINAREA LUI ROMAN III ARGHYR

Timp de șase ani, cât a fost în fruntea Imperiului, Roman a beneficiat de prestigiul pe care statul bizantin și-l dobândise în exterior, datorită lui Vasile II. De aceea, nici problemele externe nu au fost deosebit de grele pentru Roman. La granița cea mai mobilă, în Orient, sunt înregistrate unele încercări ale arabilor de a-și extinde dominația spre Apus, cu care prilej au și înregistrat unele victorii asupra armatei bizantine. Numirea bravului general George Maniakes și tratativele duse la fața locului și la Constantinopol au contribuit, însă, la menținerea păcii și la păstrarea unei situații favorabile Imperiului.

În cadrul acestor ostilități, chiar împăratul Roman s-a pus în fruntea armatei bizantine de două ori, în anii 1030 și 1032. Cu excepția unor incursiuni ale pecenegilor la Dunăre, despre care se va vorbi mai departe, bilanțul politicii externe a lui Roman poate fi apreciat ca pozitiv.

Mihail IV (12 aprilie 1034 - 10 decembrie 1041)

Mihail IV era fratele puternicului eunuc Ioan Orphanotrophul, care avea în mână sa conducerea administrației Imperiului. În afară de Ioan, mai erau încă trei frați și o soră, toți cu funcții modeste. Mihail fusese zaraf, la fel ca și fratele lui, Niceta, iar alți doi frați, Constantin și George, erau vraci vindecători, de fapt înșelători, după mentalitatea timpului. Sora sa era căsătorită cu Ștefan, un muncitor în arsenalul armatei din Constantinopol.

Familia lui provenea din Paflagonia, iar venirea ei la putere a însemnat o degradare a demnității imperiale. Ioan Orphanotrophul a încercat, totuși, ca, prin intermediul fratelui său Mihail, să creeze o dinastie proprie. De aceea, el i-a înlocuit pe toți care i-ar fi stat în cale și a

numit în locul lor pe frații săi sau alte persoane apropiate. De pildă, Niceta a fost avansat la funcția de guvernator al Antiohiei, iar cumnatul său Ștefan, la cea de comandant al unei importante flote trimise în Sicilia împotriva arabilor. Incapacitatea de conducător al acestuia din urmă a determinat, însă, insuccesul expediției.

Lacom de avere și de putere, Ioan Orfanotroful a înlăturat din funcțiile importante, confiscându-le și averea, mulți generali și demnitari care fuseseră colaboratori de seamă ai lui Vasile II. Mai mult decât atât, Ioan a râvnit gradul suprem, acela de patriarh, dar nu l-a putut înlătura pe Alexios.

În aceste condiții, aria de acțiune a împăratului Mihail era în multe privințe limitată și aceasta cu atât mai regretabil cu cât, se pare, potrivit relatărilor tuturor cronicarilor și a marelui contemporan al său, Mihail Psellos, el era un om ponderat și serios, în ciuda lipsei de instrucție. El s-a achitat conștiincios de obligațiile imperiale și, pe cât a putut, a păstrat în funcții oamenii capabili, iar pe prieteni nu i-a avansat atât de repede pe cât ar fi dorit frații săi.

Cu toate că economia a scăzut și acest lucru s-a reflectat în devalorizarea monedei, iar la Dunăre au avut loc, în anii 1033 și 1036, incursiuni prădalnice ale pecenegilor, totuși, împăratul Mihail s-a pus în fruntea armatei în 1040 și a potolit răscoala bulgarilor și a altor populații din vestul Peninsulei Balkanice, conduse de Petre Delianu, un nepot al țarului Samuel. Răscoala avea la bază nemulțumirile populației create de obligativitatea plătirii impozitului în bani, nu în natură, așa cum fusese el fixat de Vasile II. Tot în vestul Peninsulei Balkanice, bizantinii au fost mai puțin norocoși în lupta lor de a-l aduce la ascultare pe prințul de Zeta, Ștefan Voislav.

În Sicilia, după s-a arătat deja, încercările bizantine de a-i alunga pe arabi au eșuat, din cauza incompetenței lui Ștefan, cumnatul lui Ioan Orfanotroful, care a aruncat vina pentru eșec pe bravul general George Maniakes. El a uneltit chiar chemarea acestuia la Constantinopol, urmată de arestarea generalului.

Și în Italia de sud, bizantinii au pierdut o parte din teritoriile stăpânite de ei în favoarea normanzilor. Au fost păstrate, însă, cu mare greutate, cetățile Tarent și Brundisium.

Pe frontul oriental, în Mesopotamia și Siria, au continuat fricțiunile bizantino-arabe, din cauza reținerii populației de a plăti impozitele datorate Bizanțului și a pretențiilor ridicate ale califul Egiptului de a controla Alepul. Unele dificultăți au apărut și în Armenia, Georgia și Caucaz, unde familiile aristocraților militari nu voiau să colaboreze cu împăratul paflagonian, creându-și feude ori chiar organizând revolte.

În Armenia, după moartea regelui Ioan Sempad și a fratelui său Ashod în anul 1040, împăratul Mihail a pretins orașul Ani, care fusese promis Bizanțului în timpul lui Vasile II (prin tratatul de la 1021), dar tânărul rege Kakig IIa, fiul lui Ashod, s-a opus. Armata bizantină trimisă în regiune a fost înfrântă în 1042.

Per total, se poate aprecia, însă, că Mihail IV a reușit să mențină teritoriul Imperiului pe care-l moștenise.

Viața sa particulară a fost, însă, plină de suferință. Conviețuirea cu Zoe n-a mers după cum aceasta visase. La scurtă vreme după încoronare, împăratul, simulând pasiune și gelozie pentru împărăteasă, a obligat-o să se retragă în gineceu și i-a limitat libertatea de mișcare și de acțiune. El era și foarte bolnav, suferind de epilepsie, iar boala i se agrava. Dar atitudinea adoptată față de Zoe se pare că avea la bază, în realitate, teama de a nu-l otrăvi ca pe Roman III, precum și remușcările crimei la care îl împinsese. Aceste remușcări par să-l fi determinat ca, în clipa morții, să nu dorească s-o vadă pe Zoe.

Toate acestea l-au făcut să caute iertarea și să dobândească vindecarea de boală, prin pelerinajul la moaștele Sfântului Dumitru de la Thessalonic și aducerea la palatul imperial a unor călugări înduhovniciți, care se rugau pentru el. Se spune că pe unii dintre aceștia i-a invitat să doarmă chiar în patul imperial, în speranța că se va sfinți și el în acest mod.

Mihail prefera să doarmă pe jos. El a zidit și o mănăstire la Constantinopol, închinată Sfinților Cosma și Damian, doctori fără de argint. În această mănăstire i-a fost dat să se și retragă cu câteva zile înainte de moarte și să îmbrace haina monahală. Retragerea în mănăstire și îmbrăcarea hainei monahale au fost grăbite de nepotul său de soră, Mihail, și de Ioan Orfanotroful, care voiau să asigure continuitatea dinastiei în sânul familiei. Așa s-a și întâmplat, căci Ioan a determinat-o pe Zoe, împărăteasa legitimă, să-l adopte ca fiu pe Mihail, în biserica Sfânta Maria din Vlaherne.

Acest eveniment s-a desfășurat, după obiceiul străvechi, în cadrul unei ceremonii religioase. Potrivit tradiției, Mihail IV a fost așezat pe genunchii împărătesei, moment în care i s-a acordat titlul de Caesar. Toată această solemnitate s-a petrecut în fața demnitarilor de la curtea imperială și a poporului.

Mihail V (1041-1042)

După moartea lui Mihail IV, petrecută la 10 decembrie, în mănăstirea Sfinții Cosma și Damian, succesori la tron a devenit Mihail V. Domnia sa a fost de doar 132 de zile, de la 10 decembrie 1041 la 21 aprilie 1042.

La început, Mihail a fost prudent, arătând cel mai mare respect împărătesei Zoe și unchiului său Ioan Orfanotroful. Curând, însă, omul de încredere al împăratului a devenit celălalt unchi al său, Constantin, căruia împărăteasa Zoe, la cererea lui Mihail, i-a acordat titlul de *nobilissimus*. Cu sprijinul acestuia, împăratul a exilat-o pe împărăteasa Zoe la o mănăstire din insula Prinkipo din Marea Marmara, chiar în prima zi de Paște din anul 1042, ordonând ca această să fie îmbrăcată cu haina monahală și să-și taie părul. El a cerut chiar ca părul tuns să-i fie adus pentru a se convinge că ordinul i-a fost îndeplinit. Cronicarii vremii afirmă că lui Mihail i-a fost adus părul înălbit al împărătesei.

Pretextul exilului, comunicat poporului, a fost tentativa împărătesei de a-l otrăvi. În realitate, gestul a fost motivat de dorința de putere nelimitată a lui Mihail și gelozia sa pentru simpatia de care Zoe se bucura în popor.

Tot spre exil îl sortise și pe patriarhul Alexis, dar acesta nu s-a lăsat intimidat. El a poruncit să se tragă clopotele bisericii și populația s-a revoltat, năpustindu-se asupra palatului imperial. Înfricoșat, împăratul a trimis să fie adusă împărăteasa, care a fost arătată poporului din balconul imperial al hypodromului.

Se spune că, în graba sa de a potoli mulțimea, împăratul nu a lăsat-o pe Zoe să-și schimbe îmbrăcămintea monahală, ci doar i-a pus pe deasupra o mantie roșie imperială. Mulțimea nu s-a liniștit, ci s-a revoltat și mai mult. Palatul imperial a fost din nou asaltat, iar în biserica Sfânta Sofia a fost adusă, din mănăstirea Petriion din Constantinopol, Teodora, sora lui Zoe. Aceasta a fost proclamată, fără voia ei, împărăteasă. Imperiul avea acum două femei împărătese, pe Zoe și pe Teodora. Când porțile palatului au fost sparte, împăratul Mihail și unchiul său Constantin n-au avut timp decât să fugă cu barca la mănăstirea Studios, unde au căutat azil, în altarul bisericii. Ei au fost prinși, orbiți în piața publică și apoi exilați în câte o

mănăstire separată fiecare.

Așa s-a încheiat aventura împăratului Mihail V, povestită cu amănunte și talent de un martor ocular și înalt funcționar, Mihail Psellos.

Evenimentul acesta este caracteristic pentru modul în care se declanșau nemulțumiri populare în capitala Imperiului și pentru daunele materiale pe care acestea le provocau, căci mulțimea pătrunsă în palatul imperial a distrus valori de seamă, a furat bani și bijuterii și alte lucruri de mare preț. Pe de altă parte, cele întâmplate sunt o dovadă a atașamentului popular față de reprezentanții legitimi ai unei dinastii, în cazul de față, cea macedoneană.

Perioada în care monarhia bizantină s-a aflat în mâna a două femei bătrâne a fost scurtă, de la 21 aprilie la 12 iunie 1042, întrucât Teodora, ieșită din mănăstire, a renunțat la conducere, iar Zoe s-a căsătorit pentru a treia oară, la vârsta de 64 de ani, cu Constantin Monomahul. Guvernarea Imperiului de către cele două împărătese a fost echilibrată și înțeleaptă. Ele nu au luat măsuri care să tulbure administrația imperială, ci, dimpotrivă, au înlăturat funcționarii corupți numiți de Mihail V și de *nobilissimul* Constantin, încercând, astfel, să stârpească venalitatea, care era împotriva legilor.

Constantin IX Monomahul (12 iunie 1042 - 11 ianuarie 1055)

După înlăturarea lui Mihail V, Zoe s-a hotărât să-l ia în căsătorie pe Constantin Monomahul, un reprezentant al aristocrației civile, pentru care, se pare, împărăteasa nutrise o simpatie atunci când ea era soția lui Mihail IV. Constantin fusese chiar exilat politic în insula Lesbos, la Mytilene, unde a stat aproximativ 12 ani. Cronicarii timpului îl descriu ca fiind un barbat athletic, „frumos ca un Ahile” (Psellos, VI, 12, 126) și, în același timp, elegant, preocupat de înfățișarea exterioară, cu succes la femei, glumeț, zâmbitor și totdeauna binevoitor cu cei din jur. Toate acestea îl făceau simpatic și iubit de popor, căci era și darnic.

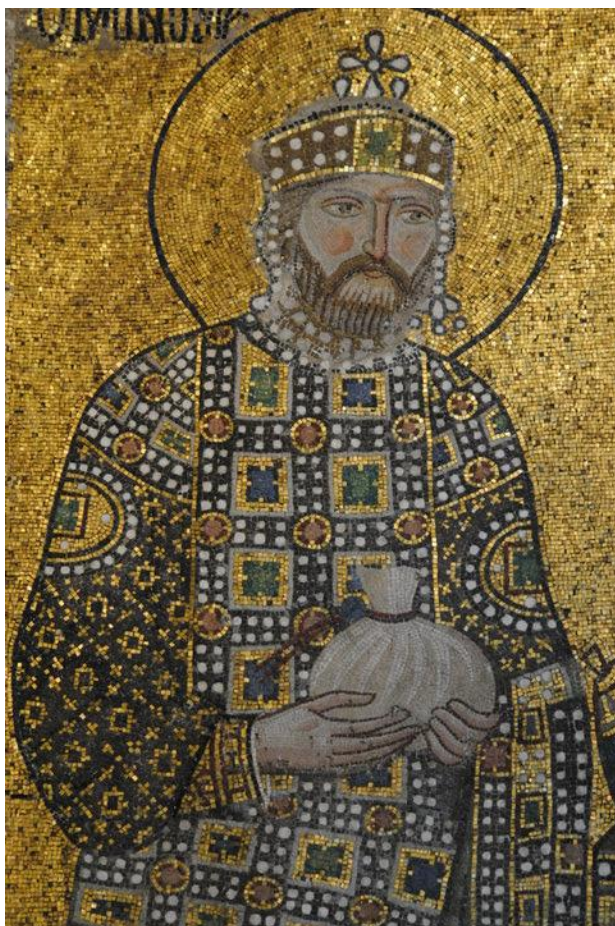
ÎNCORONAREA LUI CONSTANTIN IX MONOMAHUL

Ca împărat, Constantin s-a dovedit, însă, un om inactiv, iar domnia lui este considerată perioada când se pune capăt politicii ofensive de cuceriri. Psellos spune despre el că a privit domnia ca pe „un repaus de oboseli și prilej de a-și satisface plăcerile” (VI, 47). A fost, de aceea, un suveran mediocru, căci, după cum afirmă același cronicar, „investit cu puterea regală, acest om nu a guvernat bine treburile statului, nici cu vigoare, nici cu prudență. El nu a înțeles demnitatea

regalității, care cere întotdeauna un suflet prezent, bun administrator al treburilor publice.” Inactivitatea aceasta ar putea fi explicată și prin aceea că, în momentul preluării funcției, el era destul de bolnav, abia se putea mișca, aproape paralytic. Detenția în insula Lesbos, în orașul Mytilene, lăsase, probabil, urme asupra sănătății lui. Cu toată această incapacitate de mișcare, el a făcut față cu eroism obligațiilor de protocol.

Constantin a fost, însă, un mare cheltuitor, secătând tezaurul statului prin daniile exagerate făcute favoriților și favoritelor sale ori prin ctitorii fastuoase, ca de pildă biserica Sfântul Gheorghe din cartierul Mangan, ori Noua Mănăstire din insula Chios.

Altfel, Constantin era un om inteligent și cultivat, încât el se va înconjura de o echipă de oameni de știință și cultură, contribuind, astfel, la renașterea învățământului.

CONSTANTIN IX MONOMAHUL (1042-1055)

Înainte de căsătoria cu Zoe, Constantin mai fusese însurat de două ori și voia să facă și o a treia, cu Sklerena, o iubită a lui din familia Skleros, dar i se opuneau canoanele. Sklerena îi arătase o mare afecțiune și fidelitate în detenția de la Mytilene, fiind alături de el. Era o femeie frumoasă și distinsă, încât se spune că un curtean i-a făcut o dată un compliment care le-a plăcut tuturor. Trecând cortegiul imperial, acest curtean a strigat de pe margine, salutându-o pe Sklerena cu vorbele preluate din Homer, puse de acesta în gurile bătrânilor troieni care au salutat-o pe Elena: „Nu, nu este un lucru blamabil că troienii fac război pentru o femeie atât de frumoasă”.

După încoronare, Constantin IX a obținut asentimentul împărătesei Zoe de a o aduce pe Sklerena la palat, în baza unui „contract de prietenie”, și chiar să-i acorde titlul de Augusta (Sebaste), ceea ce atrăgea, după sine, participarea acesteia la festivitățile de protocol și chiar la consiliile de coroană. Poporul suporta cu greu prezența Sklerenei la palat și vedea în aceasta lezarea drepturilor împărătesei legitime. Rezolvarea a adus-o moartea timpurie a Sklerenei, spre marea durere a împăratului. Ea a fost înmormântată în mănăstirea Sfântul Gheorghe din cartierul Mangan, fondată de împărat.

Locul Sklerenei l-a luat, în curând, o frumoasă prințesă alană, care era ostatecă la palat. Și aceasta a fost cinstită cu titlul de Augusta, luându-i, în toate privințele, locul Sklerenei.

În această vreme, Zoe trăia retrasă în gineceu, ocupându-se mai mult de prepararea parfumurilor și de rugăciune. Uneori picta icoane, ei fiindu-i atribuită o icoană a Mântuitorului pentru care a zidit o biserică în care a așezat-o cu mare cinste. Împăratul i-a lăsat lui Zoe libertatea de a lua bani din tezaurul public, permisiune care a determinat și ea secătuirea finanțelor statului prin cheltuieli fără rost.

În anul 1050, Zoe a murit, la vârsta de 72 de ani.

Situația internă

Mijlocul secolului al XI-lea și, în speță, domnia împăratului Constantin IX, reprezintă o etapă decisivă în cursul pe care Imperiul l-a urmat după moartea lui Vasile II, în sensul orientării sale spre o politică pacifistă, condusă de birocrațism. Au fost arătate mai sus, măsurile luate de împărații anteriori pentru limitarea puterii aristocrației militare. Acum s-a făcut un pas hotărâtor înainte în această direcție, conturându-se în mod pregnant clasa aristocrației civile, formată din senatori, birocrați și burghezia orășenească. În mâinile acestei clase a intrat întreaga putere politică a statului, fapt care a determinat chiar alegerea împăraților, cu precădere, din cadrul ei. Ea și-a consolidat puterea și prin faptul că Universitatea din Constantinopol, reorganizată sub conducerea unor mari învățați ai timpului avea printre principalele ei meniri formarea de funcționari capabili, în stare să se ocupe de serviciile de bază ale statului. Aristocrația birocratică a devenit o clasă privilegiată prin faptul că mulți înalți demnitari au fost, în același timp, și senatori, iar onoarea aceasta atât de râvnită a făcut să se înmulțească numărul lor. Pe de altă parte, unii dintre demnitari au primit din partea împăratului, ca răsplată pentru serviciile aduse, mari domenii, spre administrare, bucurându-se pe timpul vieții de întregul uzufruct.

Beneficiarii acestor dării, pronariii, nu aveau, însă, dreptul de a vinde domeniile încredințate și nici să le lase moștenire. Veniturile scoase și scutirile de impozite de care beneficiau contribuiau la mărirea bogăției lor și la grăbirea procesului de feudalizare a Imperiului. Un sistem asemănător de gratificații a fost instituit și pentru mănăstiri, el fiind cunoscut sub numele de *charistikion*. O persoană primea pe timpul vieții dreptul de a administra o mănăstire, proprietăți ale ei sau chiar anumite așezăminte de binefacere. Dania (*χαριστικὴ δωρεά*) era făcută de către împărat, patriarh, înalți demnitari bisericești, ctitori ori chiar de monahi. Cel cărui i se făcea dania, charisticarul, beneficia de întregul venit oferit de bunurile respective. Din acest motiv, el era interesat să le administreze bine.

Deși instituția charistikariatului își are originea în secolul anterior, ea s-a extins acum. Între primii charistikari se numără marele învățat Mihail Psellos. Cu toate că sistemul acesta a

după la unele abuzuri economice și morale, criticate de Ioan Oxites, viitorul patriarh al Antiohiei, totuși, în general, se apreciază că el a contribuit la o mai bună administrare a pământurilor mănăstirilor. Tot în vremea lui Constantin IX, sunt cunoscute unele privilegii (solemnia) acordate de data aceasta bisericilor și mănăstirilor. Prin acestea era acordat dreptul de a încasa impozitele din anumite circumscripții fiscale.

Existența proniarilor și a atâtor privilegii acordate lor și mănăstirilor a avut ca urmare crearea unor și mai mari dificultăți administrației centrale. Cel mai mult de suferit a avut fiscul, care nu-și putea strânge impozitele, deoarece funcționarii acestuia nu aveau permisiunea de a pătrunde în teritoriile controlate de proniari și de Biserică. Pentru și asigura, totuși, strângerea impozitelor, statul a recurs la arendași, care se puteau impune în zonele amintite. Aceștia plăteau în avans administrației centrale impozitele apreciate, iar apoi realizau sume și mai mari prin încasări suplimentare de la populație. Arendașii și-au creat un aparat administrativ propriu pentru strângerea impozitelor, asemănător aceluia al statului. O bună parte din impozitele strânse nu mai intrau, însă, în tezaurul central, ci în buzunarele lor.

Aceste schimbări economice și politice s-au repercutat, în modul cel mai grav, asupra armatei și al aristocrației militare. Concesiile făcute de Roman Argyr bogătașilor civili prin scutirea de impozitul *allelengyon* nu au fost considerate suficiente. Forța lor politică și economică trebuia să crească și mai mult și aceasta prin diminuarea puterii rivalilor lor militari.

În acest scop, s-a procedat la o deplasare masivă a trupelor din Europa spre Asia și invers, cu scopul de a rupe legătura dintre conducătorii militari locali și ostașii recrutați de pe domeniile lor. O măsură și mai gravă a fost anularea obligativității prestării serviciului militar, în schimbul plății unei sume de bani. Aceasta le-a dat prilejul bizantinilor să se eschiveze de la prestarea serviciului militar și, pe de altă parte, a făcut necesară încadrarea în armată a mercenarilor străini (ruși, varegi, franci, englezi, bulgari, uzi, alani, germani, turci etc.). Aceștia nu erau legați de glie și nici de conducătorii militari bizantini, ci de cel care îi plătea, adică de împărat și de burocrății săi. În felul acesta, armata a devenit mai puțin eficientă și mai costisitoare. Impozitul pe care militarii autohtoni îl plăteau până atunci, și care contribuia la întărirea bugetului statului, a dispărut și, o dată cu acesta, s-a apărut necesitatea plății mercenarilor, care, în general, erau infideli și luptători mai slabi. Mai mult decât atât, și acest buget militar a fost diminuat în numele unei politici pacifiste.

Este evident că urmarea nu putea fi decât micșorarea efectivelor militare. Dar împăratul era liniștit deoarece socotea că atât la granițe, cât și în interior, domnea liniștea și nu era nevoie de o armată numeroasă: „Dușmanul stă acum în liniște, iar supusul trăiește în pace. Un mare calm domnește la romei și nu există nimic care să ne îndrepte grijile în direcția opusă” (*Jus Graeco-romanum* I, 621).

Cât de greșită era această apreciere au arătat-o evenimentele externe care au urmat. Oricum, prin aceste măsuri, sistemul temelor, întemeiat de Heraclius și care fusese păstrat ca bază administrativă și militară de toți împărații succesori, a slăbit și mai mult și, o dată cu el, și puterea statului. Chiar forța strategului a scăzut în favoarea aceleia a praetorului, care era reprezentant al puterii civile.

Unii istorici au văzut, totuși, în reformele care au avut loc la mijlocul secolului al XI-lea în societatea bizantină o revenire la un sistem mai democratic decât cel monarhic al împăraților militari. Ei au relevat, în acest sens, rolul crescut al Senatului și Poporului, cele două instituții de bază ale democrației grecești. Poporul (*Demos*) participa acum la viața politică, exprimându-și alături de Senat voința sa. Au avut loc adunări publice organizate pe

baza corporațiilor (breslelor profesionale, care au preluat funcțiile politice ale demelor de altă dată sau ale partidelor din hipodrom). Dar această participare a poporului la conducere a vulgarizat, așa cum observa Psellos, unul dintre contemporani, nivelul deliberărilor politice și a permis intrarea în demnități superioare a vulgului, stricând astfel ordinea tradițională de avansare. Dacă pentru unii istorici moderni această pătrundere a oamenilor de jos în demnități înalte avea menirea să înlocuiască nobilemea de sânge cu o alta, a capacității, pentru alții, politica aceasta a împăraților avea ca scop formarea unor partide politice favorabile lor.

O reacție la politica antimilitară a lui Constantin IX a reprezentat-o revoltele armate a doi generali, George Maniakes, în 1043, și Leon Tornikios, în 1047.

CUCERIREA EDESSEI DE CATRE TRUPELE BIZANTINE CONDUSE DE GEORGE MANIAKES
(Anul 1032)

George Maniakes era considerat unul dintre cei mai buni conducători militari. El își început ascensiunea pe frontul oriental, unde recucerise Edessa, în 1032. Succesele sale răsunătoare le-a avut, însă, în Sicilia, începând cu anul 1038, unde a recucerit de la arabi partea orientală a insulei, cu orașele Siracuză și Messina. În 1042, Maniakes a devenit comandant suprem al armatei bizantine din Italia. Văzând în el un posibil rival, împăratul Constantin I-a destituit de la comanda trupelor din Italia. Maniakes nu a executat ordinul dat de împărat și a fost proclamat de către ostașii săi împărat, pornind cu armata prin Tarent, Dyrrhachium, apoi pe via Egnatia, spre Constantinopol. Aproape de orașul Amphipolis, el a înfrânt armata imperială condusă de sebastoforul Ștefan, dar o săgeată rătăcită l-a lovit mortal, căzând de pe cal. Așa a luat sfârșit revolta acestui mare general, care i-a oferit împăratului Constantin prilejul de a-și serba triumful în hipodrom.

Acțiunea lui George Maniakes nu a rămas fără ecou în lumea bizantină, mai ales că el era privit ca model ideal de conducător militar. Îl favoriza înfățișarea sa maiestuos, athletică (cca. 2,30 m înălțime), vocea tunătoare și mâini puternice, menite, cum spunea Psellos, „să sfărâme porți de fier și să dărâme ziduri”. Persoana sa a intrat în legendă, s-au scris despre el poezii și glorificări, faima sa ajungând până în țările scandinave.

Revolta lui Leon Tornikios a avut un caracter mult mai amplu, la pregătirea ei participând mai mulți șefi militari, nemulțumiți de politica antimilitară a împăratului. Centrul de organizare a revoltei a fost orașul Adrianopolis. Leon se trăgea dintr-o familie de domnitori armeană și purtase titlul de patricius și vestiarius. El a îndeplinit chiar funcția de strateg al

Iberiei, dar, acuzat de tiranie, a fost destituit și obligat să intre în monahism. Pământurile lui trecuseră în proprietatea statului.

Lepădând haina de monah, el a îmbrăcat-o pe cea de general și, ridicat pe scut, a fost proclamat împărat de armată. Timp de 4 zile, de la 25 la 28 septembrie 1047, el a asediat Capitala. Împăratul Constantin, deși bolnav de gută, a condus cu curaj apărarea și, în final, profitând de lipsa de decizie a lui Leon Tornikios de a da atacul hotărâtor, a avut timp să aducă trupe de sprijin din Asia Mică, care au anihilat acțiunea uzurpatorului.

ATACUL LUI LEON TORNIKIOS ASUPRA CONSTANTINOPOLULUI

Leon a fost prins și orbit. În felul acesta a luat sfârșit și cea de-a doua încercare a reprezentanților aristocrației militare de a stopa politica dusă de împărat împotriva lor.

Renașterea învățământului și culturii

Se pare că, după moartea lui Ioan Tzimiskes, Universitatea din Constantinopol, ca învățământ public de stat, nu a mai fost sprijinită, în mod deosebit, de niciun împărat. Vasile II a fost prea ocupat cu problemele militare ca să poată acorda Universității o atenție specială. Cu toate acestea, se cunosc în vremea lui și după aceea retori și oameni de cultură de seamă, formați mai ales în școli particulare. Împărații succesori lui Vasile nu au acordat nici ei o atenție deosebită acestei instituții de învățământ superior. Doar Constantin IX a fost cel care a schimbat acest curs. Lui îi plăcea literatura, avea gust pentru cultură și știință și vedea în Universitate un fel de pepinieră în care putea să crească viitorii oameni de care avea nevoie administrația publică. Aceasta întrucât, neavând încredere în militari, Constantin voia să-i înlocuiască peste tot.

Prima măsură a lui Constantin a fost întemeierea unei facultăți de drept, cu sediul în mănăstirea Sfântul Gheorghe din cartierul Mangan. Acest eveniment a avut loc în jurul anului 1045 sau poate chiar mai devreme cu 3 ani, prin promulgarea unei *novella* (*Jus Graeco-*

Romanum I, 618): „despre hotărârea și propunerea profesorului de legi”. Responsabil al acestei facultăți a fost numit Ioan Xifilinos, originar din Trapezunt și de familie umilă. El a devenit membru al Senatului și a primit multe privilegii și onoruri. Sarcina sa era aceea de a expune studenților legile într-un mod cât mai clar cu putință și mai exact, dedicându-și tot timpul, ziua și noaptea, studierii și interpretării lor. În același timp, Ioan Xifilinos a primit și titlul de „păzitor al legilor” (*nomofilax*), pe cel de *illustris* și un salariu mare, de 4 livre de aur pe an. Toate acestea îl situau înaintea tuturor celorlalți juriști din Imperiu. Cursurile erau gratuite pentru toți studenții, dar cei bogați erau îndemnați să ofere cadouri profesorilor, fără să pretindă pentru acestea nicio recompensă.

Facultatea de Filozofie

Facultatea de Filozofie a fost întemeiată tot în aceeași vreme. Nu se cunoaște, însă, actul prin care ea a fost constituită. Șeful acestei facultăți a fost numit Mihail Psellos, care a primit în același timp și titlul de „consul al filosofilor”, ceea ce îl situa pe un loc foarte înalt în ierarhia bizantină, asemănător aceluia de *nomophylax*. Și Psellos a fost, după modelul colegiului de drept, șeful tuturor filosofilor (erudiților) din Imperiu. Această poziție i se părea lui Psellos la fel de înaltă ca și cea a patriarhului de la acea vreme, Mihail Cerularie. Aceasta reiese din scrisoarea pe care Psellos i-a adresat-o celui din urmă: „La fel și eu ocup un scaun nu mai puțin important ca al tău”.

Facultatea de Filozofie, denumită de Psellos gimnaziu (*γυμνάσιον*), își avea sediul la biserica Sfântului Petru. În cadrul ei funcționau două catedre, cea de filozofie, deținută de Psellos, și cea de gramatică, condusă de Nicetas Byzantios (Bizantinul). Programul de învățământ urmărea să dea studenților o cultură filosofică și literară complexă, pentru a face din ei oameni de stat și, în același timp, umaniști, capabili să cunoască filosofia, cultura și literatura greacă și să le acorde cu creștinismul. Psellos nu a separat în cursurile sale filosofia de retorică, de cosmografie, geografie, de logică, de muzică și chiar de astrologie. Nici Nicetas nu a limita gramatica la noțiunile ei elementare sau la ortografie, ci a cuprins studierea capodoperilor literaturii antice, a problemelor de vocabular și semantică. Colaborarea lui Psellos cu Nicetas a fost bună, căci aceasta îi fusese chiar profesor. Același lucru este valabil și pentru Ioan Bizantinul, numit de adversarii săi Mavropus, adică omul cu picioare negre, care, la rândul său, îi fusese profesor lui Psellos.

Ioan Mavropus a predat filosofia și retorică din anul 1053. Mai înainte, el avusese o școală proprie la Constantinopol, la care studiasse și Psellos. Opera lui literară și teologică este importantă. În ea se găsesc și informații privitoare la teritoriul românesc.

Aceluiași grup de învățați i se adaugă Constantin Lihudis, un jurist vestit, ales prim-ministru de Mihail V și păstrat în această funcție de Constantin IX. Mai târziu, el a devenit chiar patriarh.

Avântul învățământului inițiat de această pleiadă de învățați nu a durat multă vreme din cauza inconsecvenței și a irascibilității împăratului Constantin IX. El a fost criticat cu curaj de Constantin Lihudis pentru delapidările din tezaurul statului, motiv pentru care a fost destituit de împărat în anul 1050. Ulterior, în disgrația lui Constantin IX a intrat și Ioan Mavropus, care a devenit episcop de Euhaita. Simțind pericolul, Psellos și Xifilinos s-au retras la mănăstirile de pe Muntele Olymp. Locul lor a fost luat un favorit incapabil, logothetul Ioan.

Sub Constantin Monomahul s-a petrecut și un eveniment de o deosebită importanță pentru viața Bisericii, cu urmări care mai durează și în ziua de astăzi. Este vorba de Marea Schismă din anul 1054, care a sfâșiat în două „cămașa fără cusătură” a Mântuitorului, adică Biserica „una, sfântă” a Lui. Schisma a avut rădăcini adânci în trecut, dar se datorează și împrejurărilor vremii și caracterului protagoniștilor acestei drame. Prin schismă s-a consumat oficial o despărțire care se anunțase de foarte multă vreme și luase proporții grave în secolul al IX-lea, sub patriarhul Photie. De data aceasta, Schisma nu a mai fost trecătoare, ca atunci, ci a devenit definitivă.

MIHAIL PSELLOS CU UNUL DINTRE ELEVII SĂI, VIITORUL ÎMPĂRAT MIHAIL VII DUKAS

Temperamentul lui Mihail Cerularie (1043-1059), ambițios patriarh ecumenic, și al cardinalului Humbert, om arogant și autoritar, au contribuit la această dureroasă ruptură. Una dintre cauzele majore ale acestui act, despre care nimeni nu a crezut că va dura atât de mult, a fost pretenția de universalitate. Papa pretindea universalitatea ecleziastică sub tutela sa, iar împăratul bizantin pe cea politică. Constantin IX nu a supraviețuit decât puțină vreme acestui eveniment.

La 11 ianuarie 1055, împăratul, care era bolnav de mult timp de gută și uzat de viața plină de plăceri pe care o dusesese, s-a stins din viață. Soția sa, Zoe Porfirogeneta, murise încă din anul 1050. Mai era în viață doar Teodora, care a rămas singură la conducerea Imperiului până în luna septembrie a anului 1056, când a trecut și ea la cele veșnice, fără ca domnia ei să se fi deosebit prin vreo înfăptuire de seamă. Cu Teodora s-a stins, pe linie feminină, dinastia macedoneană (867-1056), după ce linia masculină se încheiase odată cu moartea tatălui ei, în 1028. Cea mai strălucită dinastie din întreaga istorie a Bizanțului a dispărut, astfel, după o existență de aproape o sută

nouăzeci de ani. În acest răstimp, Imperiul de Răsărit, după ce a depășit tristele urmări ale decadenței, s-a anunțat pe drumul Renașterii.

Bizanțul în perioada dintre Macedoneni și Comneni (1056-1081)

La moartea Teodorei, cea din urmă reprezentantă a dinastiei macedonene, tronul a fost ocupat de un bătrân dregător, Mihail VI Stratioticos sau „cel bătrân”. Apelativul de *stratioticos* provine de la faptul că, anterior, el fusese un fel de ministru al armatei.

Mihail VI era tipic reprezentant al aristocrației civile, gata să facă concesii Senatului și înalților funcționari, trecând cu vederea, în același timp, interesele armatei.

După scurtă vreme, militarii l-au proclamat în Asia Mică ca împărat pe generalul Isaac Comneanul. Ajutat de patriarhul Mihail Cerularie, acesta a izbutit să îl înlăture pe Mihail VI și să ocupe pentru doi ani tronul imperial, între 1057 și 1059. De data aceasta, puterea a trecut în mâinile aristocrației militare al cărui reprezentant era Isac, originar din Anatolia (Asia Mică). Politica pe care a dus-o noul suveran s-a opus aceleia a Senatului. Pentru că tezaurul statului, atât de îndestulat pe vremea lui Vasile II Macedoneanul, fusese secătuit de urmașii acestuia, Isac I Comneanul a recurs la o nouă politică fiscală, lovind atât în interesele aristocrației civile, cât și în cele ale Bisericii, pornind chiar la confiscări. Luând astfel de măsuri, el și-a înstrăinat multe simpatii din rândul Bisericii, intrând într-un conflict deschis chiar și cu patriarhul Mihail Cerularie. Acesta din urmă, pe lângă interesele Bisericii pe care le apăra, avea și ambiții de ordin personal, dorind promovarea sa într-o situație care ar fi echivalat, pe linie ecleziastică, cu demnitatea imperială. Din cauza acestei atitudini opresive, dar și a cerbiei împăratului, s-a ajuns la o înveninare a raporturilor dintre basileu și patriarh, care a dus, în toamna anului 1058, exilarea și trimiterea la judecata sinodală a lui Cerularie. Acesta a rămas dârz până la capăt, murind în timpul procesului. Aceste triste împrejurări au lovit în autoritatea și popularitatea suveranului care, în decembrie 1059, s-a hotărât să abdice și să se retragă la mănăstire.

Noul împărat a fost Constantin X Dukas (1059-1067). Locul patriarhului Mihail Cerularie a fost luat de Constantin III Lichudia (1059-1063). Tot în acea vreme, Mihail Psellos a devenit prim sfetnic al împăratului și atotputernic dregător, o funcție similară celei de prim ministru din ziua de astăzi. Prin urcarea pe tron a lui Constantin X, partidul aristocrației civile a revenit la cârma statului, după o scurtă pauză.

Acum au ieșit la iveală toate vechile păcate ale regimului aristocrației civile: numărul senatorilor s-a înmulțit peste măsură; interesele armatei au fost neglijate; în finanțe și fiscalitate corupția și delăsarea sau extins în mod alarmant. În plan extern, primejdiile cele mai mari au venit din partea pecenegilor și uzilor, o seminție turanică înrudită cu cumanii, care au năvit și pustiit ținuturile din sudul Dunării, până departe, pe teritoriul Greciei de astăzi. În Italia, normanzii, care erau conduși atunci de vestitul principe Robert Guiscard, și-au făurit un stat puternic amenințător, smulgând din mâinile bizantinilor orașul Bari, cel mai mare centru din sudul Italiei. Ungurii au ocupat Belgradul în anul 1064. Asia Mică a cunoscut înaintarea spectaculoasă a turcilor selgiucizi, care reușiseră să îi înfrângă pe arabi. În anul 1067, aceștia au ocupat Cezareea Capadociei.

La moartea lui Constantin X, petrecută în anul 1067, văduva sa, Eudoxia Macrembolitissa, o nepoată a lui Mihail Cerularie, a rămas regentă, în numele fiilor ei. Ea a fost îndemnată de oamenii politici de vază și de noul patriarh Ioan VIII Xifilinos (1064-1075)

să se recăsătorească cu un general energic, care să poată face față situației. Sorții au căzut pe Romanos Diogene, fost strateg al armatei din Paristrion, un militar destoinic, originar din Capadocia.

Noul basileu, Roman IV (1068-1071), a trebuit să poarte războaie decisive cu turcii selgiucizi. El dispunea de o armată relativ numeroasă, alcătuită din mercenari străini, în cea mai mare parte. După unele succese inițiale, în august 1071, la Mantzikert, lângă lacul Van, în Armenia, Roman Diogene a fost înfrânt de trupele sultanului selgiucid Alp Arslan și făcut prizonier. La această înfrângere a bravului oștean bizantin a contribuit și trădarea unui membru al familiei Ducas, care îi era ostilă. Alp Arslan a încheiat cu împăratul captiv o înțelegere care prevedea plata de către Bizanț a unui tribut anual și a unei sume de garanție pentru eliberarea lui Roman și înapoierea turcilor selgiucizi luați prizonieri de bizantini, precum și ajutoare militare. Roman s-a întors, astfel, în patrie, unde fusese înlocuit, timp de 3 luni, de către Mihail VII Dukas. Familia Dukas i-a rămas vrăjmașă lui Roman, care, cu toate asigurările solemne primite, a fost prins și orbit cu fierul roșu, din ordinul lui Ioan Dukas. În anul 1072, el a murit din cauza suferințelor îndurate.

Mihail VII Dukas (1071-1078)

Pe tron a revenit Mihail VII Dukas (1071-1078), fiul lui Constantin X Dukas. Acesta era un tânăr cultivat, fost învățăcel al lui Psellos, dar lipsit de energie și de personalitate. Sub el, Imperiul a cunoscut o perioadă de grave tulburări și nemulțumiri, cărora Mihail VII nu le-a putut face față. Psellos a fost tot mai mult înlăturat de un parvenit, logofătul Nikeforișes, un om fără scrupule, care, prin măsurile sale, precum monopolul grâului, a contribuit la scumpirea vieții și la sporirea nemulțumirilor. Nikeforișes a ajuns tot mai puternic în stat. Fiind tot mai disprețuit de populație, el și-a pierdut viața după câțiva ani, în urma unei răskoale.

În timpul domniei lui Mihail VII Dukas au avut loc numeroase insurecții militare. La un moment dat, împotriva împăratului s-a răscolat chiar și comandantul mercenarilor, Roussel de Bailleul, care pretindea că un alt membru al familiei Dukas este împotriva basileului. Pentru înfrângerea răskoalei declanșată de acesta, Mihail VII a trebuit să recurgă, în chip neașteptat, la ajutorul selgiucizilor. La rândul ei, aristocrația militară, nemulțumită de faptul că era neglijată, a ridicat uzurpatori care năzuiau să ocupe tronul. De la Dyrrhachium (astăzi Durrës, în Albania), pe coasta Mării Adriatice, s-a ridicat un duce bizantin pe nume Nichifor Bryennios, care a reușit chiar să asedieze Capitala. Împotriva lui a pornit strategul anatolicilor din Asia Mică, Nichifor III Botaniates (Botaniatul). În cele din urmă, și acesta s-a răscolat, însă, împotriva împăratului, intrând biruitor în Constantinopol.

Împăratul a fost detronat și trimis la mănăstire, iar uzurpatorul a devenit basileu sub numele de Nichifor III. El s-a căsătorit cu soția fostului suveran, Maria, și a cârmuit Imperiul de la 1078 până în 1081.

Nichifor Botaniates era în vârstă și fără calități deosebite. În timpul scurtei sale domnii, s-au răscolat alți strategii, Nichifor Basilakes și Nichifor Melissenos. Acesta din urmă s-a proclamat împărat în Asia Mică, la Niceea. Din luptele care au urmat, biruitor a ieșit un tânăr și iscusit general, Alexios Comnenul, care îl slujise pe împărat o bucată de vreme. Acesta a reușit să câștige confruntarea nu numai datorită vredniciei sale militare, ci, mai ales, diplomației de care a dat

dovadă. El să atragă simpatiile familiei Dukas, pe cele ale lui Nichifor Melissenos și pe cele ale puternicei familii a Comnenilor, din care se trăgea.

În primăvara anului 1081, Alexios Comnenul a intrat în Constantinopol, devenind împărat și întemeitor al unei strălucite dinastii, care a ocupat tronul Bizanțului între 1081 și 1185.

MIHAIL VII DUKAS (1071-1078) [în stânga] și
NICHIFOR III BOTANIATES (1078-1081)

Trebuie amintim că epoca descrisă mai sus a fost plină de frământări și evidente tendințe de destrămarea a statului feudal. Răscoale au avut loc și la Dunărea românească, menționate în scrierile lor de cronicarii bizantini. Din relatările acestora reiese existența unor mici formațiuni politice pe teritoriul bizantin, în regiunea Paristrion. Foarte probabil, ele erau conduse de pecenegi. Este posibil, însă, ca în cuprinsul lor să se fi aflat și elemente românești.

Dinastia Comnenilor. Relațiile cu vecinii. Cruciadele

După înlăturarea lui Nichifor Botaniates, conducerea supremă a revenit unui general tânăr, reprezentant al feudalității militare, cu întinse posesiuni în Asia Mică. În mod abil, acesta reușise să câștige simpatia familiei Dukas. Din rândurile acestei familii, el și-a ales și soția (Irina Dukas).

Cu Alexios I Comnenul (1081-1118), tronul imperial a fost ocupat de o nouă dinastie – poate ultima cu adevărat strălucită –, care a dăinuit timp de 104 ani. 99 dintre acești ani sunt aparțin domniilor a doar trei cărmuitori, Alexios I, Ioan II (1118-1143) și Manuil I (1143-1180). Personalitățile acestora, precum și durata și rezultatele conducerii lor, impun o scurtă caracterizare.

Alexios, întemeitorul dinastiei, era un bun militar și un iscusit diplomat. El a acordat o

însemnătate deosebită problemelor religioase și bisericești, socotind că unitatea și tăria Bisericii contribuie esențial la consolidarea statului feudal. Alexios a fost un iubitor de cultură, el însuși creator literar. Atașamentul față de mama sa, o femeie întru totul superioară, Ana Dalassena, pe care la un anumit moment a făcut-o regentă a Imperiului, îl face simpatic. La fel admirația nemărginită pe care a știut să o inspire fiicei sale, Ana, cea mai strălucită figură feminină din istoria culturii bizantine.

ALEXIOS I COMNENUL (1081-1118)

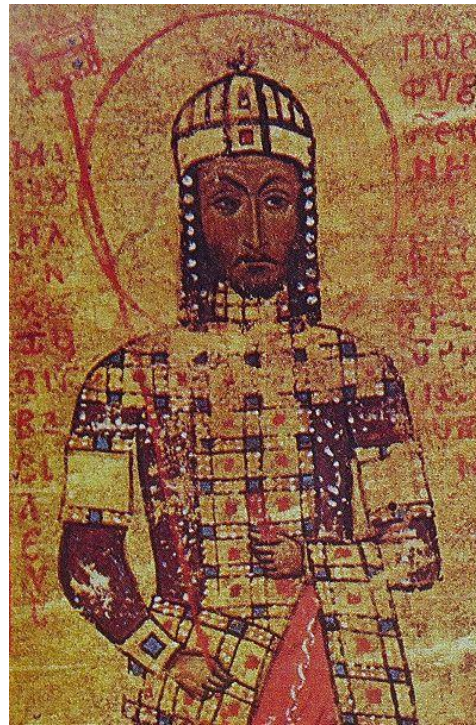
Fiul său **Ioan II**, cel mai ilustru dintre cei trei Comneni pomeniți, a fost, cu precădere, un bun militar, un om echilibrat și având un caracter integru. Ctitoria sa de la Constantinopol, mănăstirea Hristos Pantocratorul, cu așezăminte spitalicești și de asistență socială, organizate până în cele mai mici amănunte de către el, dovedește gândirea largă a acestui om care a anticipat realizările veacurilor viitoare.

Manuil I, fiul precedentului, pare un cavaler occidental suit pe tronul din Constantinopol. Niciodată până atunci înrâurirea apuseană în civilizația bizantină nu s-a dovedit atât de puternică. Plin de proiecte, dornic să refacă Imperiul lui Iustinian I, interesat de probleme religioase, dar și de astrologie, relativ nestatornic și neprevăzător, dar plin de farmec, Manuil a vestit și el vremuri noi. El întruchipează ceea ce N. Iorga a numit *Imperiul de penetrație latină* (occidentală), care a cunoscut, însă, și catastrofa de la 1204, la mai puțin de un sfert de veac după moartea lui Manuil.

Relațiile cu vecinii în „veacul Comnenilor” a fost dominate de câteva realități politice și geografice în același timp. Normanzii au rămas, pe întreaga durată a dinastiei, o primejdie permanentă. Amenințând puternic Bizanțul imediat după suirea pe tron al lui Alexios I, acesta din urmă a fost silit să încheie un tratat cu venețienii, care a avut consecințe nefaste pentru Imperiu. Mai târziu, în timpul cruciadei a doua, normanzii s-au folosit de confuzia apărută în Imperiu și au năvălit în Grecia, răpindu-i pe lucrătorii din manufacturile de mătase

din Corint și din Teba. În anul 1185, sub ultimul Comnen, Andronic I, normanzii au năvălit asupra Thesalonicului și au pricinuit, indirect, prăbușirea de pe tron a suveranului.

Datorită tratatului din 1082, venețienii și-au sporit influența asupra Imperiului, intervenind mereu, într-un fel sau altul, în treburile acestuia. În cadrul cruciadei a 4-a, ei au fost un factor determinant în prăbușirea Imperiului de Răsărit. O zăgăzuire a amestecului lor a încercat, în zadar, împăratul Ioan II, în anul 1126.

IOAN II COMNENUL (1118-1143) [în stânga] și MANUIL I COMNENUL (1143-1180)

În nord, popoarele migratoare au continuat să amenințe Bizanțul. Alexios I i-a zdrobit pe pecenegi în anul 1091, iar Ioan II i-a desființat ca popor în anul 1122. Alături de pecenegi, uzii și cumanii au stat la pândă la frontiera dunăreană.

Primejdia cea mai mare au constituit-o, însă, turcii selgiucizi. Aceștia zdrobiseră oștile bizantine în anul 1071, la Mantzikert. Din cauza imprudențelor lui Manuil I, ei i-au înfrânt pe bizantini a doua oară, hotărâtor, în anul 1176, la Myriokephalon, în Frigia. Cu aceasta, soarta Asiei Mici bizantine a fost pecetluită pentru totdeauna.

Epoca Comnenilor a adus, însă, Bizanțului și un neașteptat contact masiv cu lumea apuseană, prin cruciade. Acestea au generat ample mișcări de oști și populații din Europa occidentală spre Răsărit. Scopul cruciaților a fost dezrobirea Locurilor Sfinte din mâinile necredincioșilor.

În timpul primei cruciade, propovăduite de papa Urban II și desfășurate la finele secolului al XI-lea, s-a reușit cucerirea de orașe și de întinse teritorii în Siria și Palestina, inclusiv Ierusalimul. Pretutindeni au fost organizate formațiuni politice occidentale de tip feudal. Bizanțul voia să păstreze suveranitatea sa asupra acestor noi state. Astfel, s-au produs expedițiile prestigioase ale lui Ioan II și Manuil I în Siria. Trecerea cruciaților prin Bizanț a

produs ea însuși diferende și învrăjbiri. Normanzii cruciadei întâi s-au purtat cu mare aroganță față de Alexios I. În cruciada a III-a, Frederic I Barbarossa, străbătând Serbia și Bulgaria, a ajuns la un adevărat conflict cu populațiile locale.

Orizontul politic al Imperului s-a lărgit spre Europa. Ioan Comnenul, căsătorit cu o principesă maghiară (Irina), s-a amestecat autoritar în afacerile dinastice ale ungarilor. Manuil I a pornit expediții împotriva acestora, străbătând teritoriul românesc actual. Acest din urmă împărat s-a amestecat și în treburile cnezatului rus de la Kiev. În plan bisericesc, au existat nenumărate contactele între Constantinopol și Roma, în vederea unirii Bisericilor. Pretutindeni s-a constatat, deci, prezența politici europene, o politică de prestigiu, nu întotdeauna izbutită, dar care a contribuit, în felul ei, la asigurarea celei din urmă străluciri a Imperiului de Răsărit.

Înlăuntrul hotarelor, feudalizarea tot mai accentuată a avut înrâuriri însemnate asupra vieții poporului și a dezvoltării instituțiilor, după cum se va observa și în lecțiile viitoare.

Pentru noi, românii, epoca Comnenilor își are importanța ei. Dacă românii din stânga Dunării nu sunt amintiți în izvoarele istorice bizantine, cei din dreapta Dunării – vlahii balcanici – sunt menționați. Mai mult, istoricul bizantin Ioan Kinnamos, care l-a însoțit pe Manuil I în expedițiile sale, este primul dintre cronicarii bizantini care vorbește despre acești vlahi, ca fiind coborâtorii vechilor coloniști romani. Este o recunoaștere, străveche, a latinității poporului nostru, care are o valoare deosebită pentru poporul nostru.

Expediția lui Ioan II, care a străbătut Banatul, a lui Manuil I, care a trecut pe teritoriul viitoarei Țari Românești, dacă nu și pe cel al Moldovei, fuga lui Andronic I la principele Galiiției, după ce a străbătut un teritoriu românesc, au făcut ca regiunile noastre și, desigur, și poporul nostru, să fie mai bine cunoscute de bizantini.

Dobrogea era stăpânire bizantină încă de pe vremea lui Tzimiskes, și, încă și mai statornic, după cuceririle lui Vasile II. Însă, civilizația bizantină s-a consolidat aici mai ales sub Comneni. Monumente, sigilii și nenumărate monede dau mărturie despre prezența binefăcătoare a bizantinilor în regiuni în care trăiau și străbuni de-ai noștri. Bazele unei ierarhii eccleziastice, dependente de Constantinopol, cu scaune ierarhice în această regiune (precum cel de la Vicina), s-a înfiripat pe vremea Comnenilor. Legăturile se vor rupe din nou abia odată cu răscoala Asăneștilor din 1185, care a cuprins și Dobrogea.

Chiar dacă nu este vorba răsădit de români, relatări precum cea a Anei Comnena, care a scris opera sa istorică *Alexiada* după anul 1130, sunt de o deosebită valoare atunci când vorbesc de începuturile unei vieți de stat în regiunile Dunării de Jos pe vremea domniei tatălui său, împăratul Alexios I.

Din aceste date sumare se poate deduce cât de însemnată este epoca Comnenilor – veacul al XII-lea –, nu numai în ea însăși și pentru slava Bizanțului împărătesc, ci și pentru popoarele care încep să-și capete conștiința de sine și să se ridice la o viață de stat proprie, în orbita strălucitei civilizații a Bizanțului. Și printre aceste neamuri s-a numărat și poporul român.

Politica internă a Comnenilor. Feudalismul, pronie și charistikion

Politica internă a Comnenilor se poate înțelege pe deplin numai dacă se ține seama de dezvoltarea feudalismului în Bizanț în secolul al XII-lea. Feudalismul apăruse mai de mult, însă acum a el a cunoscut deplina sa înflorire, iar instituțiile sale au capătat caracteristicile cele mai pronunțate. Multă vreme, s-a crezut că feudalismul reprezintă o orânduire politico-

socială proprie Occidentului european, și anume Evului Mediu european. Astăzi se știe că această orânduire a aparținut unor numeroase societăți din Asia și din Africa, precum și Răsăritului european, inclusiv Țărilor Române. Această orânduire a urmat celei sclavagiste, proprii antichității, și a fost caracteristică prin raporturile dintre suveran și vasalii săi. Firește, feudalismul bizantin nu are aceleași trăsături cu cel apusean. În esența sa, însă, el a răspuns aceluiași moment din evoluția societății.

În Bizanțul din vremea Comnenilor, pot fi observa, astfel, unele instituții foarte apropiate de cele apusene. Cea mai evidentă dintre ele pare a fi *pronia*. Aceasta consta dintr-o întindere mai mare de pământ, în general, un număr de sate, cu ogoarele, pădurile, heleșteele lor etc., care erau date în îngrijirea unui om de încredere al stăpânirii, care purta numele de *proniar*. Acesta primea ținutul ca pe o posesiune, nu ca o proprietate, în înțelesul modern al cuvântului. Această posesiune se făcea cu titlu personal și revocabil, adică se acorda personal beneficiarului, fără ca acesta să o poată înstrăina prin vânzare, donație sau testament.

În cazul în care proniarul se dovedea infidel față de împărat, acesta avea dreptul să-i retragă pronia. În cadrul acesteia, beneficiarul (proniarul) îi avea ca șerbi sau iobagi pe locuitorii satelor respective. El le încasa impozitele și alcătuia din rândurile lor o mică unitate militară, înarmată de el, capabilă să lupte atunci când era chemată la arme. Alexios Comnenul a încurajat această instituție feudală tocmai pentru a avea la îndemână un număr tot mai mare de oșteni echipați în caz de război. Din nefericire, numărul acestora rămânea relativ mic și statul era obligat, ca și în epoca anterioară, să recurgă la armate de mercenari, recrutați din rândul altor neamuri, mai ales din nordul și apusul Europei, iar uneori și din rândurile turcilor selgiucizi.

O a doua instituție care interesează îndeaproape este *charistikariatul*. Împăratul acorda unui favorit al său din clasa conducătoare „privegherea” unor mănăstiri, cu toate bunurile mișcătoare și nemișcătoare ale acestora. Unitatea astfel „priveghiată” purta numele de *charistikion*, iar beneficiarul pe cel de *charistikas*. Acesta strângea veniturile mănăstirii, având îndatorirea de a purta de grijă locașului respectiv, cu acareturile și de călugări lui. Este ușor de înțeles câte abuzuri se puteau produce, charistikarul având grijă să strângă cât mai mulți bani și produse, și să lase mănăstirii cât mai puțin. În afară de acest aspect economic, instituția păcătuia și prin faptul că acești favoriți ai stăpânului se instalau deseori în incinta mănăstirii (uneori chiar cu familiile lor), între ei și călugări sau călugărițe apărând situații nefirești din punct de vedere moral și al demnității umane.

Împotriva acestei stări de lucruri a protestat, într-un vestit memoriu al său, patriarhul Antiohiei, Ioan Oxites, cerând respectarea adevăratei vieți monahale în cuprinsul mănăstirilor.

Proprii feudalismului au fost și unele așezăminte și practici care țineau de fiscalitate. În tradiția anterioară, impozitele erau încasate de slujbași ai fiscului (ai statului). Pentru că aceștia nu mai aveau autoritatea necesară de a acționa pe domeniile marilor proprietari sau ale proniarilor, s-a recurs la „închirierea” perceperii impozitelor. În baza acestui procedeu, un cetățean cu stare materială bună și agreat de autorități, se îndatora să plătească tezaurului statului o sumă fixă anual. În schimbul acesteia, el, prin agenții lui, percepea dările convenite statului direct de la locuitori. Bineînțeles, exista o diferență care îi revenea lui. Fiscul era totuși mulțumit că se putea baza pe o sumă dinainte cunoscută, care intra în tezaurul statului.

De altfel, marii proprietari și, pentru proprietățile ei, Biserica se bucurau și de un număr variabil de scutiri de impozite, care se acordau, firește, după cum socotea stăpânirea. În acest proces, anumite persoane erau favorizate în dauna altora. Aceste scutiri dar nu imunități, nu aveau un caracter fiscal. Uneori, ele erau și de natură juridică. Justiția nu avea voie să se amestece (nici

măcar pentru unele încălcări ale legii) pe pământurile marilor proprietari, care exercitau și funcțiile justiției pe posesiunile lor.

Firește că aceste măsuri nu aveau un caracter general și permanent. Fiscul continua să-și exercite atribuțiile sale alături de cei care „închiriau” (pentru anumite provincii) perceperea dărilor. Alexios I a procedat chiar la o nouă așezare a impozitelor, „bazată și pe o revizuire a titlurilor de proprietate” ale posesorilor de pământ. Impozitele erau grele, dar lumea le plătea. Lor li se adăugau, în cazul țăranilor, și numeroase corvezi și îndatoriri de găzduire pentru slujbași, armată etc. Și aceste trăsături sunt proprii epocii feudale, fiind întâlnite și în Țările Române în timpul feudalismului.

Alexios a mai fost obligat să recurgă și la o devalorizare a monedei, ceea ce a produs multe nemulțumiri și perturbări în societatea bizantină. O trăsătură care merită amintită este ridicarea unei noi pături în sânul aristocrației, formată mai ales din membrii familiei imperiale și din cei devotați acesteia. Titlurile care desemnau înalte ranguri au devenit din ce în ce mai pompoase, ajungându-se până la exagerări care astăzi provoacă zâmbete. Din cauza acestei „inflații” nobiliare, vechile titluri nu mai erau îndestulătoare și unele se demonetizaseră. Era nevoie, deci, de apariția altora, tot mai răsunătoare. Este evident că posesorii acestor titluri trăgeau foloase de pe urma lor, alcătuiind o pătură de profitori devotați împăratului și familiei sale.

Sub succesorii lui Alexios I (Ioan II și Manuil), aceste trăsături ale feudalismului s-au menținut. Nevoia de a avea o armată mai puternică și mai bine echipată i-a silit pe suverani să continue aspra lor politică fiscală și monetară. Războaiele erau costisitoare, din cauza răsplătirii financiare a unora dintre militari. De asemenea, luxul exagerat de la Curtea imperială, mai ales din timpul domniei lui Manuil I, a creat o mare presiune asupra bugetului de stat. Acest din urmă împărta a încercat, în schimb, să stăvilească creșterea averilor mănăstirești și chiar pe cele ale laicilor. Fiscalitatea a rămas necruțătoare, dar a determinat și sporirea corupției în rândurile slujbașilor din funcțiile de stat.

Atât timp cât Imperiul a fost condus de basileii cu un prestigiu deosebit, precum primii trei Comneni, s-a putut menține o unitatea statului și ținerea în frâu a marilor feudali. Însă, pe măsură ce autoritatea centrală a slăbit, tendințele centrifugale ale feudalismului au ieșit la iveală. Pe acest fond, marii feudali – mai ales cei de la hotarele Imperiului – au avut tendința de a-și constitui propriul principat, știind că suveranul din Constantinopol este prea slab ca să ia măsuri eficiente împotriva lor. Acest fenomen, cunoscut și sub numele de „fărămițarea feudală” s-a întâlnit și în Bizanț, odată cu progresele feudalismului, și a reprezentat un factor de dezagregare a statului, cu grave consecințe pentru bunăstarea materială și culturală a societății bizantine.

Politica religioasă a Comnenilor

Grija deosebită pe care suveranii din dinastia Comnenilor au arătat-o Bisericii se poate explica atât prin pietatea lor personală, cât și prin interesul ca această instituție, care era principala susținătoare a statului în timpul orânduirii feudale, să fie puternică, neprimejdută de erezii, care să o dezbine, și de secte, care să o submineze.

Această prioritate a împăraților era sprijinită și de atenția mănăstirilor și a monahilor, precum și a clerului de mir. Alexios I Comnenul, întemeitorul dinastiei, s-a arătat în tot timpul

domniei lui un suveran cucernic, preocupat de probleme teologice (a și scris unele lucrări cu caracter dogmatic). Autoritatea pe care a dorit să o aibă asupra Bisericii a fost permanentă și aproape absolută.

Este drept că, la începutul stăpânirii sale, pentru a finanța cheltuielile foarte mari implicate de războiul purtat împotriva normanzilor, el a recurs la bunurile mișcătoare ale Bisericii (bani lichizi, dar și vase din metal prețios și chiar podoabele din aur și din argint ale unora dintre icoane). Aceste măsuri ale împăratului au fost criticate de cler, unele voci văzând în acțiunile basileului un comportament iconoclast. Această criză în raporturile dintre Biserică și Stat a fost, însă, una trecătoare.

În lupta împotriva eterodocșilor, măsurile cele mai aspre au fost luate împotriva pavlicienilor din Tracia și a bogomililor. Această din urmă erezie se răspândiseră în întreaga Bulgaria în cursul secolului al X-lea, centrul ei fiind la Philippopolis (astăzi Plovdiv, în Bulgaria).

Căpetenia ereticilor bogomili, Vasile, un așa zis medic, care umbla înconjurat de doisprezece învățăcei, după modelul Mântuitorului, a fost chemat la Constantinopol. Acolo a avut loc o dezbatere teologică, din dorința de a-l întoarce pe Vasile de la credința sa rătăcită. Văzând că nu-l poate câștiga, Alexios a poruncit ca Vasile să fie ars pe rug în mijlocul hipodromului.

Tot la acea vreme, în Bizanț, influența filosofiei lui Platon era tot mai răspândită în rândurile învățaților laici. Ea fusese cultivată de ceva vreme în Bizanț, mai ales Mihail Psellos, marele învățat din secolul al XI-lea. Un ucenic al acestuia, Ioan Italos, care îi luase locul ca principe al filosofilor la Universitatea din Constantinopol, răspândea de la catedră idei care nu concordau întotdeauna cu învățăturile Bisericii. El vorbea despre eternitatea materiei, despre preexistența sufletului și despre întruparea acestuia în alte vieți la moartea omului.

Din inițiativa lui Alexios I, acest filosof a fost trimis la judecata sinodului. Deși acesta s-a apărât demn, trezind chiar simpatia unora dintre ierarhi, împăratul a determinat condamnarea lui și alungarea din Universitatea din Constantinopol.

Alexios I a luat măsuri și pentru îmbunătățirea nivelului intelectual, iar pentru stârpirea comportamentului imoral i-a silit chiar pe doi arhipăstori să părăsească scaunul patriarhal. Prin privilegiile extraordinare pe care le-a acordat Sfântului Hristodulos, care întemeiasă o mănăstire în insula Patras (unde a viețuit Sfântul Ioan Evanghelistul), Alexios a dorit să reformeze viața mănăstirească. Se pare că Alexios a intenționat și determinarea caracteristicilor să sprijine buna administrare a sfintelor locașuri și să îi lase pe călugări să se îndeletnicească numai cu cele duhovnicești. Din nefericire, rezultatele aduse de instituția caracteristicii au fost mai degrabă dăunătoare vieții monahale.

Fiul lui Alexios I, care i-a urmat la tron, Ioan II Comnenul (1118-1143), a fost mult mai preocupat de aspectul teologic al vieții religioase decât tatăl său. El a încercat să evidențieze rolul important pe care mănăstirile îl puteau în slujirea societății. Pe lângă vestita sa ctitorie din Constantinopol, mănăstirea Pantocratorului, Ioan II a înființat un spital cu 50 de paturi pentru bărbați și femei, împărțit în câteva secții și deservit de un număr mare de medici, asistenți medicali și oameni de serviciu. Spitalul era prevăzut cu oficii și ateliere anexe (brutărie, bucătărie, farmacie, băi). Organizarea acestor instituții de asistență a trezit admirația tuturor cercetătorilor de astăzi.

De asemenea, un frate al lui Ioan II, Isaac Comnenul, a fondat un spital pe lângă mănăstirea ctitorită de el (Maica Domnului Kosmosotira, de la Enos, în Thracia), care era, însă,

mai mic decât cel al împăratului.

Fiul lui Ioan II, Manuel I Comnenul (1143-1180), a reluat, într-o anumită măsură, politica religioasă autoritară pe care o inițiasse bunicul său, Alexios I. Asemenea aceluia, Manuel s-a dovedit un aprig prigonitor al bogomililor, din rândul cărora se ridicaseră propovăduitori primejdioși ai ereziei, precum un anume monah Nifon. De asemenea, ca și Alexios I, Manuel i-a urmărit pe adepții platonismului din Bizanț, elevi sau urmași ai lui Ioan Italos. Din inițiativa lui, s-au susținut în capitala Imperiului câteva sinoade. În primele două, desfășurate în anii 1156 și 1157, a fost discutat caracterul de jertfă al Sfintei Euharistii, fiind osândite părerile lui Soterichos Pantengenes. Zece ani mai târziu, în 1166, au avut loc alte câteva sinoade, pentru a se da o interpretare corectă versetului din Evanghelia după Ioan, în care Mântuitorul spunea „Tatăl este mai mare decât Mine”. De data aceasta, au fost condamnate învățăturile greșite ale lui Dimitrie din Lampe (Asia Mică).

Tot ca Alexios I Comnenul, nepotul său, Manuel, s-a preocupat de unirea bisericească cu Roma. În anul 1089, Alexios convocase un sinod la Constantinopol în vederea discutării propunerilor de unire venite din partea papei Urban II, cel care, câțiva ani mai târziu, a binecuvântat prima cruciadă. Manuel a convocat și o conferință sinodală, în anul 1171, tot în capitala țării, ca să se cerceteze, de data aceasta, planurile de unire făurite de împărat însuși. Se știe că Manuel I a fost înclinat către unirea Bisericilor și s-a străduit să aducă în sânul ortodox pe armeni și pe sirienii necalcedonieni. Chiar față de mahomedani, el a arătat îngăduință și interes, cu gândul de a-i converti mai ușor la adevărata credință, lucru care a adus împotriviri din partea ierarhiei bisericești.

Din toate acestea se poate vedea cât de vii au fost preocupările Comnenilor cu privire la Biserică, și cât de mult au ținut, în deosebi Alexios I și Manuel, să-și exercite deplin autoritatea în treburile eclesiastice ale Bizanțului.

Dinastia Anghelilor și Imperiul Româno-Bulgar al Asăneștilor

După înlăturarea de pe tron și uciderea lui Andronic I Comnenul, conducerea Imperiului i-a revenit celui care ațâțase poporul la răscoală împotriva fostului suveran, anume Isaac Anghelos. Acest împărat este cunoscut în istoriografie sub numele de Isaac II (1185-1195).

Noul basileu este o figură lipsită de strălucire. Iubitor de viață ușuratică și de lux, cheltuitor și lipsit de preocupări mai înalte, Isaac II a dovedit, totuși, curaj uneori, luptând în fruntea trupelor. Situația pe care a moștenit-o și complicațiile care s-au ivit în anii următori s-au dovedit prea apăsătoare pentru posibilitățile noului împărat, care nu le-a putut face față decât în mică măsură. A avut totuși norocul să-i respingă pe normanzii care atacaseră Thesalonicul la sfârșitul domniei lui Andronic I. O armată bizantină condusă de Alexios Branas i-a biruit pe năvălitori la Dinitritza, în noiembrie 1185, silindu-i să părăsească teritoriile ocupate în Peninsula Balcanică. Normanzii au rămas stăpâni doar peste insulele Cefalonia și Zanie, din Marea Ionică. Din nefericire pentru Isaac Anghelos, o primejdie mai serioasă s-a ivit în Balcani. Este vorba de marea răscoală a vlahilor și a bulgarilor, începută în 1185-1186, care a dus la întemeierea așa numitului Imperiu Româno-Bulgar sau al Doilea Imperiu Bulgar, cum i se spune astăzi. Răsculații erau bogați posesori de turme și cirezi din Munții Haemus (Balcani), pe de o parte vlahi, pe de alta bulgari. În fruntea lor s-au așezat frații Petru și Asan,

pe care istoricii îi socotesc în general vlahi, adică de aceeași obârșie și de aceeași limbă cu românii din stânga Dunării.

Primii asănești (Petru și Asan și, posibil, și fratele lor mai tânăr, Ioniță, zis și Caloian) au protestat la curtea imperială din Constantinopol față de noile impozite, care erau foarte împovărătoare pentru localnici. Se spune că Petru și Asan doriseră să devină și ei proniari ai împărăției, ceea ce li se refuzase. În timpul audienței la împărat, ei au fost înfrunțați și loviți. Întorși la ei în patrie, asăneștii au pus la cale o puternică răscoală, care a pornit de la Târnovo, noua capitală a statului care a luat atunci ființă. În luptele care s-au dus între vlaho-bulgari și bizantini, aceștia din urmă au dobândit, la început, unele biruințe. Răsculații au fost, însă, ajutați de cumanii din nordul Dunării și, astfel, bizantinii sunt înfrânți. Încercările Imperiului Bizantin de a relua ofensiva au eșuat în anii 1190, la Verria, și 1194, la Arcadiopolis, și stafel, Asan a fost încoronat țar la Târnovo. Biserica Bulgară a devenit o Biserică națională care s-a desprins de Constantinopol.

ISAAC II ANGHELOS (1185-1195) [în stânga], ALEXIOS III ANGHELOS (1195-1202) [la mijloc] și ALEXIOS IV ANGHELOS (1203-1204)

În acest răstimp, însă, Bizanțul a fost pus în fața unor alte amenințări. O nouă Cruciadă, a III-a, a fost organizată în Apus, sub conducerea împăratului Frederic I Barbarossa, a principelui moștenitor (apoi rege) al Angliei, Richard inimă de leu, și a regelui Franței, Filip August. Cruciada a fost provocată de cucerirea, în anul 1187, a Ierusalimului de către Saladin, sultanul Egiptului și al Siriei, întemeitor al dinastiei Ayyubizilor, în anul 1173. Dintre cruciați, Richard și Filip August au pornit pe mare spre Locurile Sfinte. Frederic I Barbarossa a străbătut pe uscat continentul. În anul 1188, el a încheiat, la Nürenberg, o convenție cu Isaac II pentru sprijinirea trupelor sale atunci când vor trece pe teritoriul bizantin. În anul 1189, trupele lui Frederic I au străbătut Peninsula Balcanică, unde au fost ațâțate împotriva Bizanțului atât de către sârbi, cât și de către vlaho-bulgari.

Neînțelegerile dintre cei doi împărați și neîncrederea pe care o nutreau reciproc au dus la un conflict. În ascuns, Isaac Angelos a tratat cu emisari ai sultanului Saladin. Frederic I a amenințat cu o adevărată campanie împotriva Imperiului de Rasărit. În aceste condiții, Isaac a cedat și Frederic I Barbarossa a putut trece cu trupele sale în Asia Mică, unde a murit în mod neașteptat. În iunie 1190, el s-a înecat în râul Salef. Celelalte căpetenii ale cruciadei au luptat o vreme în Siria, mai ales Richard, cu succese modeste și fără să poată elibera Ierusalimul.

Conducătorul sârbilor, Nemanja, proclamase neatârnamarea statului său și cucerise întinse teritorii în nordul și vestul Rasciei (o provincie sârbească, de unde se ridicase el). Pierzând, însă, războiul cu Bizanțul, el a trebuit să recunoască din nou suzeranitatea bizantină. În anul 1195, Isaac II a căzut pradă unui complot urzit de propriul său frate, Alexios III, care l-a înlăturat de pe tron, l-a orbit și l-a aruncat în temniță împreună cu fiul acestuia, Alexios IV.

Noul basileu a fost o figură și mai jalnică decât Isaac. La cusururile acestuia se mai adaugă perfidia și lașitatea. El s-a menținut, totuși, pe tron până în anul 1203. În acest răstimp, noul stat româno-bulgar a fost zguduit de rivalități între căpetenii, care au dus la asasinarea lui Asan, în anul 1196, și cea a lui Petru, în 1197, de către boieri. Bizanțul a căutat să-i atragă de partea sa pe cei din urmă. În același timp, în Țaratul româno-bulgar au apărut și tendințe separatiste, proprii unui regim feudal.

Succesorul lui Petru a fost, însă, un om energetic, fratele său mai mic, Ioniță, care a domnit 10 ani, între 1197 și 1207. Ioniță a primit coroana regală din partea papei, iar ierarhul de la Târnovo, conducătorul Bisericii sale, s-a despărțit de Bizanț și a fost ridicat la treapta de arhiepiscop.

În anul 1201, Alexios III Anghelos a fost obligat să recunoască noul stat vlaho-bulgar. În Serbia s-a produs o evoluție asemănătoare, statul sârb dobândindu-și independența sub Ștefan, „primul încoronat”, fiul bătrânului Ștefan Nemanja, care abdicase. Și de data aceasta, titlul de rege căpătat de Ștefan a fost acordat de papă, care, în felul acesta, concura Bizanțul în lumea slavă din Balcani.

O primejdie mai mare a întâmpinat Alexios III din partea urmașului la tron a lui Frederic I Barbarossa, noul împărat Henric VI. În calitate de ginere a regelui Gulielm II, acesta se considera moștenitor al statului normand și, drept urmare, revendica de la bizantini teritoriile din Peninsula Balcanică pe care normanzii le stăpâniseră în trecut, chiar pentru puțină vreme. Alexios III s-a văzut silit să plătească împăratului apusean un tribut de 1500 livre de aur pe an. Pentru a putea onora acest angajament greu și umilitor, basileul a trebuit să pună un impozit special asupra populației Imperiului. De altfel, Alexios trăia terorizat de pretențiile și planurile militare ale lui Henric VI și a respirat ușorat la moartea timpurie a acestuia, petrecută în anul 1197.

În curând, scaunul papal a trecut în mâinile celui mai mare papă pe care l-a cunoscut Evul Mediu, și anume papa Inocențiu III (1198-1216). Acesta a intrat în legături și cu Alexios III, cerându-i să-și intensifice strădaniile în lupta împotriva musulmanilor și să ia parte la cruciada pe care o plănuia papa.

Cruciada a IV-a. Rezistența bizantină

Cruciada a IV-a a fost proclamată la foarte puțin timp după instalarea ca papă a lui Inocențiu III, anume în august 1198. Intenția papei a fost ca, de data aceasta, conducătorii cruciadei să nu mai fie suverani, ci cavaleri, adică înalți feudali, care ar fi fost mai ușor în dependență față de Vatican. În Franța, de unde s-au și recrutat cei mai mulți dintre viitorii cruciați, expediția a fost predicată de cardinalul legat Pietro de Capua și de Foulques de Neuilly. Primele trupe s-au format destul de repede, în noiembrie 1193. În fruntea lor se găseau, printre alții, conții Thibaut de Champagne și Louis de Blois. Pentru a putea străbate mările, era nevoie de o flotă și de asigurarea mijloacelor de subzistență pentru cruciați. În urma unui tratat încheiat cu ducele Enrico Dandolo, Veneția s-a angajat să îndeplinească aceste deziderate

pentru suma de 85.000 mărci de argint. S-a mai hotărât, cu acel prilej, ca expediția să atace întâi Egiptul, unde se afla centrul puterii lui Saladin. Obiectivul acesta trebuia, totuși, să rămână secret. Între timp, însă, Thibaut de Champagne a murit și căpetenie a cruciaților a fost ales Bonifaciu de Montferrat, un nobil italian aparținând unei familii care avea de mult legături cu Bizanțul.

PAPA INOCENȚIU III (1198-1216)

Expediția trebuia să pornească în aprilie 1202, dar cruciații, strâmtorați, nu au găsit decât în parte suma care trebuia plătită Veneției pentru serviciile făgăduite. În această situație, dogele Enrico Dandolo le-a propus cruciaților un târg, potrivit căruia, în contul datoriei pe care nu o puteau plăti, să recucerească pentru Veneția cetatea Zara, de pe coasta Dalmației, care fusese smulșă venețienilor de Regatul maghiar, în anul 1186. Fiind acceptată această condiție, expediția a pornit și, în noiembrie 1202, Zara a fost cucerită. Acest fapt a determinat un scandal, întrucât regele Ungariei, fiind vasal al papalității și rege apostolic ar fi trebuit cruțat de cruciați. Câțiva cavaleri francezi au amenințat că se retrag din expediție dacă țara va fi excomunicată de Inocențiu III. În cele din urmă, excomunicarea proclamată de papă a rămas doar asupra venețienilor, care s-au împăcat cu această situație. Cruciații au iernat la Zara, unde li s-au alăturat și trupele trimise de regele german Filip de Suabia și cele ale lui Alexios IV, fiul împăratului bizantin detronat, Isaac II Anghelos. În anul 1201, Alexios IV izbutise să scape din temnița de la Constantinopol în care fusese închis și pornise după ajutoare în Apus, la papa Inocențiu III și la cumnatul său, Filip de Suabia, care-l trimisese să stea de vorbă cu cruciații.

Alexios le-a făcut cruciaților mari făgăduințe în cazul în care cruciada ar fi fost deviată spre Constantinopol, pentru a-l restabili pe bătrânul Isaac și pe el însuși pe tronul Bizanțului. Opoziția venită din partea multor cruciați a fost, până la urmă, înlăturată. Cruciada și-a reluat drumul în aprilie 1203, spre Chalcedon, cetate aflată pe malul asiatic la Bosforului, în fața Constantinopolului. După ce au ocupat Galata, un cartier vecin cu Capitala, ei au atacat orașul

imperial, în iulie 1203. Alexios III a fugit, fiind înspăimântat, și Isaac II, împreună cu fiul său, Alexios IV, și-a recăpătat tronul.

Cruciații au rămas, în afara orașului, așteptând ca noii suverani să-și îndeplinească făgăduințele făcute la Zara. Alexios IV nu a avut nici mijloacele financiare necesare și, pe de altă parte, a întâmpinat și opoziția poporului, care vedea în el un partizan al papistașilor. În ianuarie 1204, o răscoală populară i-a înlăturat de pe tron pe Isaac II și Alexios IV, care au fost uciși. Tronul a fost ocupat de Alexios V Dukas, poreclit Mourtzouphlos (Sprâncenatul), un adversar al latinilor.

În aceste condiții, cruciații s-au orientat tot mai mult spre o soluționare radicală a conflictului, anume desființarea Imperiului bizantin, care va fi împărțit între cuceritori. În acest sens, pentru această *Partitia Romaniae* (Împărțirea Imperiului Bizantin), o primă înțelegere a și fost încheiată în martie 1204. În luna următoare, aprilie, cruciații au ocupat Constantinopolul, Alexios V Dukas fiind prins și ucis.

Au urmat câteva zile de jaf cumplit, în care capitala Imperiului a fost deposedată de multe dintre comorile ei artistice și de foarte multe sfinte moaște, care au fost răpite și duse în Apus. În cele din urmă, s-a trecut la instaurarea unei noi autorități, punându-se în aplicare prevederile înțelegerii din martie anul precedent. O comisie, alcătuită din 6 reprezentanți ai cavalerilor și 6 ai venețienilor, a decis ca noul împărat să fie un „franc” (un cavaler apusean), anume Balduin de Flandra. Venețienii au izbutit să-l înlăture pe conducătorul cruciadei, Bonifaciu de Montferrat, care li se părea prea energic. În schimb, venețienii, nedobândind tronul Imperiului, l-au numit ca patriarh pe un nobil venețian, Tommaso Morosini, care s-a instalat la Sfânta Sofia. S-a trecut apoi la împărțirea Imperiului. Din 4 sferturi, unul l-a reprezentat Imperiul Romaniei (Imperiul Latin de Constantinopol), iar celelalte 3 sferturi au fost împărțite între „cavaleri” și venețieni.

În acest fel, noul împărat latin, Balduin de Flandra, a fost încoronat după ritul latin în biserica Sf. Sofiei din Constantinopol. El avea sub stăpânire, pe lângă cele 5/8 din Capitală, cu cele două palate imperiale (Vlaherne și Bukolea), Thracia, nord-vestul Asiei Mici și insulele Lesbos, Chios și Sacos.

Venețienii au luat restul de 3/8 din Constantinopol, cu Sf. Sofia, Adrianopolul (în Thracia), dar mai ales porturi și insule de care ei aveau nevoie pentru a domina comerțul maritim din Alexandria până în Marea Neagră: Dyrrachium (astăzi Durrës, în Albania), Coron și Modon (în Peloponez) și numeroase insule în Marea Egee. În anul 1207, un nobil venețian, Marino Sanudo a devenit duce al Arhipelagului, centrul său fiind insulele Naxos și Paros din Marea Egee. Curând după sfârșitul expediției și împărțirea Imperiului, Veneția a cumpărat de la Bonifaciu de Montferrat și Insula Creta, care a rămas în stăpânirea lor până în anul 1669.

Feudalii apuseni au căpătat și „celălalt sfert și jumătate”. Între cele mai însemnate posesiuni ale lor s-au numărat Macedonia și Tesalia, care au alcătuit Regatul de Thesalonic, încredințat lui Bonifaciu de Montferrat. Atena și împrejurimile ei au format Ducatul de Atena, deținut de familia burgundă de la Roche. În Peloponez a fost organizat principatul de Achaia, condus de familia de Champlitte și apoi, vreme mai îndelungată, de membri ai familiei, precum Villehardouin. Numărul micilor feudali este uriaș, aproximativ 600.

În ceea ce-i privește pe bizantinii, aceștia au pornit în „exil”, unde au organizat rezistența. Ei s-au grupat în trei regiuni mai de seamă, în jurul orașului Niceea din Asia Mică, unde și-au stabilit capitala noii împărați bizantini din familia Lascaris. Aceasta a fost capitala Imperiului bizantin până în anul 1261, când bizantinii au reocupat Constantinopolul. Apoi, în

Trapezunt, pe țărmul Mării Negre, în Asia Mică, unde stăpâneau împărații așa-zisi Marii Comneni. Primii dintre aceștia au fost David și Alexios, protejați de Regatul Georgiei. În sfârșit, în nord-vestul Greciei de astăzi, a fost organizat Despotatul de Epir și Neopatos, cu capitala la Arta. Acolo au cărmuit membri ai familiei Anghelos, care își spunea și Dukas și Comneni. Fiecare din aceste grupări de greci au luptat pentru recâștigarea Constantinopolului, care a rămas, însă, în mâinile latinilor vreme de 57 de ani. Cei care s-au retras mai repede din această competiție au fost cei din Trapezunt. Imperiul lor, care a durat până în anul 1460, a jucat un rol tot mai șters și ei au renunțat destul de repede la planul de a ajunge înaintea celorlalți pe Bosfor.

IMPERIUL LATIN, IMPERIUL DE NICEEA, IMPERIUL DE TRAPEZUND ȘI DESPOTATUL DE EPIR (cca. 1204)

Imperiul de Niceea, însă, și despotatul Epirului nu numai că au urmărit fiecare dintre ele cucerirea Constantinopolului, dar s-au și luptat între ele pentru acest deziderat. Datorită organizării și conducerii mai pricepute a grecilor de la Niceea, aceștia au izbutit să-și înlăture competitorii și, în cele din urmă, să refacă unitatea Imperiului Bizantin, spre folosul lor.

Lascarizii din Niceea, Anghelii din Epir și latinii din Constantinopol până în anul 1261

După catastrofa din 1204, s-a constituit rezistența bizantină, al cărei țel principal a fost recucerirea Constantinopolului și refacerea Imperiului bizantin, prin eliminarea formațiunilor statale apusene întemeiate de participanții la cea de-a IV-a cruciadă în cuprinsul Imperiului de Răsărit.

Dintre formațiile politice grecești, doar Niceea și Epirul au rămas în această competiție. Marii Comneni de la Trapezunt, după o încercare neizbutită de a se opune Niceii, s-au mulțumit să conducă, timp de două veacuri și jumătate, un mic stat situat la periferia lumii

bizantine și orientat spre Asia Mică, spre Caucaz și spre nordul Mării Negre.

În lupta pornită între cele două state grecești amintite, Imperiul de la Niceea și Despotatul Epirului, și latinii din Constantinopol, au mai intervenit, însă, și statele slave din Balcani, în chip precumpănitor bulgarii și, într-o măsură mai mică, sîrbii. Bulgarii și-au consolidat cel de al doilea Imperiu al lor, creat de Asănești. Jocul politic și militar care s-a desfășurat până în anul 1261 nu poate fi schițat decât în liniile sale cele mai generale, amintindu-se doar câteva date și evenimente mai de seamă. O atenție mai mare trebuie acordată, însă, protagoniștilor acestor complicate acțiuni.

Centrul cel mai însemnat al „Bizanțului în Exil” a fost Niceea, din Bithynia (Asia Mică), în jurul căruia se extindea un teritoriu condus de membri ai familiei Lascaris. Cel dintâi Lascaris, Teodor I (1204-1222), a fost urmat de Ioan III Dukas-Vatatzes (1222-1254), ginerele său, și de fiul acestuia, Teodor II Lascaris (1254-1258). La moartea sa, acesta din urmă a lăsat un fiu nevârstnic, pe Ioan IV, care a sfârșit într-un mod dureros, din cauza uneltirilor viitorului împărat, Mihail VIII Paleolegul.

În Epir, despotatul a căzut în mâinile familiei Anghel, figura cea mai proeminentă de aici fiind Teodor Anghelos (1215-1230). Urmașii acestuia au fost mai puțin însemnați.

Până în anul 1205, în fruntea Constantinopolului și a Imperiul latin s-a aflat Balduin I de Flandra. Acestuia i-a urmat fratele său, Henric (1206-1216), cumnatul său, Pierre de Courtenay, împărat doar cu numele, apoi soția acestuia, Iolanda (1217-1219), fiii ei, Robert (1219-1228) și Balduin II (1228-1261). Acesta din urmă a ajuns pe tron la vârstă fragedă, motiv pentru care, timp de câțiva ani, a fost tutelat de fostul rege latin al Ierusalimului, Jean de Brienne (†1237).

În Serbia, până în anul 1228, a domnit Ștefan „Primul încoronat”, urmat de succesori fără însemnătate. În Bulgaria, Ioniță a cărmuit țara până la moartea sa, petrecută în anul 1207. Dintre urmașii săi, cel mai strălucit a fost Ioan Asan II (1218-1241). În Grecia, au dăinuit statele occidentale ale cruciaților.

Acestor factori politici li se pot adăuga turcii selgiucizi și mongolii, care au năvălit în acest răstimp în Europa și Asia Mică.

Încă din anul 1205, latinii din Constantinopol au suferit o mare înfrângere la Adrianopol, din partea lui Ioniță Asan. Balduin I a fost luat prizonier și a dispărut, locul său fiind luat de fratele său, Henric. Ioniță a luptat și împotriva Regatului de Thessalonic. În anul 1207, el a murit, însă, în ce asedea această cetate. În același an, a murit și Bonifaciu de Montferrat, în urma acestui eveniment, regatul său decăzând în importanță.

Henric de Flandra, un împărat latin destoinic, i-a biruit pe grecii de la Niceea și, în anul 1214, a încheiat o pace cu aceștia. La rândul lor, grecii de la Niceea i-au biruit pe Marii Comneni din Trapezunt și, astfel, și-au extins hotarele în dauna lor. De asemenea, ei s-au dovedit superiori turcilor selgiucizi, care, deși au cunoscut o perioadă de civilizație superioară, au trecut printr-o relativă slăbiciune politică. Statul de la Niceea s-a consolidat în interior. Din anul 1208, el a avut un patriarh, în persoana lui Mihail IV Autoreianos (1208-1212).

În Epir, îndrăznețul și vicleanul Teodor Anghelos, a luptat cu succes împotriva latinilor din Thesalonic. În anul 1224, el a izbutit să intre în acest oraș, fiind încoronat împărat de către arhiepiscopul grec al Ohridei, Dimitrie Chomatenos (1216-1236).

La această dată, tronul de la Niceea se află în mâinile unui mare suveran, Ioan III Dukas-Vatatzes, mare om de stat, excelent administrator, cu o viață pilduitoare (fiind socotit sfânt la moartea sa), care a progresat necontenit, cu forțele militare, în dauna latinilor și a grecilor din Epir. Cei din urmă, folosindu-se de slăbiciunea tânărului împărat Robert, au încercat să înainteze

spre Constantinopol. În cele din urmă, Teodor Anghelos, conducătorul lor, a fost înfrânt în mod zdrobitor de țarul vlaho-bulgar Ioan Asan II, la Klokotnitsa, în anul 1230. Teodor Anghelos a fost luat prizonier de bulgari și orbit. În felul acesta, aripile cutezătoare ale Epiroților au fost frânte. Succesorii lui Teodor nu au mai reluat acțiunile cutezătoare ale acestuia. Lupta pentru Constantinopol a rămas să o ducă Lascarzii de la Niceea, care, însă, erau stânjeniți de politica agresivă și șovăitoare, în același timp, a țarului vlaho-bulgar. Acesta din urmă, când se împotriva latinilor din Constantinopol, când le lua partea, alarmat de puterea crescândă a grecilor din Niceea. În anul 1235, Bulgaria a rupt legăturile canonice cu Roma și, cu binecuvântarea patriarhilor răsăriteni, a dobândit și ea un patriarh ortodox. Încă din anul 1219, Biserica sârbească se îndreptase spre Niceea pentru investirea unui arhiepiscop la Žiĉa, în persoana Sfântului Sava Nemanja.

Moartea lui Ioan Asan II în anul 1241 și marea năvălire a mongolilor, în Europa și Asia Mică, a schimbat raportul de forțe în spațiul bizantin. Bulgaria, atacată de tătari, și-a pierdut importanța politică. Pe de altă parte, în Asia Mică, atât Marii Comneni din Trapezunt, cât și Statul Selgiucid, au căzut sub dominația mongolă. Grecii de la Niceea au fost cruțați. Ei s-au folosit de aceste împrejurări pentru a câștiga cât mai mult teren în dauna grecilor dizidenți de Epir.

IOAN III DUKAS-VATATZES (1222-1254) [în stânga] și THEODOR II LASCARIS (1254-1258)

În anul 1246, Thessalonicul a căzut în mâinile împăratului din Niceea, Ioan III, care întreținea bune legături și cu marele împărat al Apusului, Frederic II, căruia îi va deveni ginere. În această vreme, au continuat și tratative între cele două Biserici creștine pentru unirea lor, care, totuși, nu s-a putut înfăptui. La moartea lui Ioan III (†1254), Imperiul bizantin „în exil” de la Niceea își dublase suprafața inițială, datorită politicii chibzuite a suveranului. Această politică a fost la fel de bine condusă și înlăuntrul țării. Ioan încurajase autarhia economică, adică independența economică a țării sale față de alte state, încurajând agricultura, avicultura și comerțul cu selgiucizii. În schimb, se oprea importul de materiale costisitoare și care nu erau cu totul necesare. Fiul său, Teodor II Lascaris, a fost un personaj interesant în multe privințe, cu

trăsături deosebite de cele ale tatălui său. Foarte cultivat, elev al marelui cărturar Nichifor Blemmydes, el era și un teolog iscusit, alcătuitor de tratate dogmatice. El este și autorul celui de-al doilea Paraclis al Maicii Domnului. Mult mai aspru decât Ioan III, noul împărat a fost intransigent în chestiunile ecleziastice, descurajând unirea cu Roma. El condiționa un astfel de demers de acordarea împăratului dreptul de arbitraj, deasupra voinței papei și a patriarhilor. Asprimea lui Teodor s-a vădit și în felul cum i-a tratat pe aristocrații bizantini. În Peninsula Balcanică, el trebuie să lupte cu bulgarii și cu epiroții. Față de Biserică, împăratul s-a arătat la fel de autoritar. Lui i se datorează numirea în scaunul de patriarh a lui Arsenie Autoreianos (1255-1259), un ascet pe care spera să-l domine. Ca și consilier, el și-l luase pe un om de condiție mai umilă, George Muzalon, fapt care a trezit mânia nobilimii. La moartea sa prematură, petrecută la vârsta de 36 de ani și pricinuită și de crizele de epilepsie pe care le moștenise de la tatăl său, Muzalon a fost numit regent și tutore al nevârstnicului Ioan IV.

Mihail VIII Paleologul (1259-1282)

Mihail VIII Paleologul ocupă o poziție specială în istoria Imperiului bizantin. Pe de o parte, el este ultimul împărat care și-a avut reședința la Niceea, ca urmaș al Lascarizilor, fiind cel care, în anul 1261, a izbutit să reocupe tronul din Constantinopol.

Unii istorici contemporani îl socotesc ultimul suveran al unui Imperiu universal, odată cu el încheindu-se o epocă din istoria Bizanțului. Și aceasta, cu atât mai mult cu cât el a reușit să recâștige multe din teritoriile pierdute și să asigure Imperiului de Răsărit o poziție de prestigiu în Europa și la hotarele Asiei.

Alți bizantinologi au evidențiat faptul că el este primul Paleolog, întemeietor al unei dinastii care a ocupat tronul Bizanțului timp de 194 de ani, mai mult decât oricare altă dinastie din istoria acestui stat. Pe temeiul acestui fapt, acești cercetători consideră că el a fost, mai degrabă, un începător, decât ultimul reprezentant al unei epoci.

Oricare ar fi evaluarea corectă, acestui împărat trebuie să i se recunoască meritele sale excepționale ca om de stat și diplomat, alături de scăderi grave, sub raport moral. Realitatea este că, după moartea sa, Bizanțul a încetat să mai fie o putere mondială, devenind, așa cum susțin unii bizantinologi eminenti, un stat național grecesc, care a luptat din răspuțeri ca să supraviețuiască.

Din nefericire, ascensiunea la tron a lui Mihail a stat sub semnul unui grav păcat. La moartea lui Teodor II Lascaris, împărat legitim rămăsese copilul Ioan IV Lascaris, aflat sub tutela lui George Muzalon și a patriarhului Arsenie Autoreianus. Mihail Paleologul, care ocupase demnități înalte în stat, dar fusese de mai multe ori bănuț de necredință, a izbutit să pună la cale asasinarea lui Muzalon, căruia i-a luat locul, devenind apoi coregent al lui Ioan. În cele din urmă, el l-a orbit pe acesta și l-a trimis în surghiun. În felul acesta, Mihail a ajuns singur stăpânitor (autocrat) în Bizanț și a întemeiat, după cum s-a arătat deja, o nouă dinastie.

Actul său a determinat protestul și afurisenia pe care patriarhul Arsenie a aruncat-o, ceva mai târziu, asupra lui Mihail. Împăratul l-a alungat pe patriarh din scaun, aducând în locul său pe Ghermanos III, apoi pe Iosif I. Arsenie a avut, însă, atât în timpul vieții, cât și după moartea sa, partizani fanatici, care au determinat apariția în Biserica Bizanțului a ceea ce s-a numit schisma arsenită, cu consecințe nefaste pentru stabilitatea vieții politice.

Primul act răsunător al domniei lui Mihail VIII a fost înfruntarea unei coaliții apusene

puse la cale de regele Siciliei, Manfred, fiul natural al împăratului apusean Frederic II (†1250). Manfred s-a aliat cu despotul Epirului și cu principele de Achaia, un Villehardouin. În urma bătăliei, cel din urmă a fost făcut prizonier de Mihail și, pentru a scape din captivitate, a trebuit să-i cedeze acestuia câteva localități importante din Peloponez.

Nu mult după această victorie, Mihail a încheiat o alianță plină de urmări importante, cu genovezii, la Nymphaion, în anul 1261. Republica maritimă italiană Genova, adversara de veacuri a Veneției, a căpătat privilegii neobișnuit de mari în Imperiul de Răsărit, printre care și dreptul de a-și întemeia un mic oraș al ei, la porțile Constantinopolului (Pera sau Galata), cu conducere proprie, în afară de considerabile privilegii comerciale. În schimb, genovezii trebuiau să dea ajutor militar, mai ales naval, Bizanțului, ceea ce, de altfel, au și făcut, fiind prezenți alături de greci și în timpul atacului final asupra Constantinopolului, din anul 1453.

MIHAIL VIII PALEOLOGUL (1259-1282)

În iulie 1261, printr-o neașteptată împrejurare, dar în primul rând din cauza slăbiciunii lui Balduin II, ultimul împărat latin, Constantinopolul a căzut în mâinile unui corp expediționar bizantin, comandat de strategul Alexios Stratigopulos. În luna august, Mihail VIII a intrat în vechea capitală și s-a încoronat din nou ca basileu, în catedrala Sfânta Sofia.

Domnia lui va fi, însă, mereu pusă în primejdie și nu de factori interni, ci de un concurs de împrejurări petrecut în Italia. Manfred, regele Siciliei, un personaj tenebros, care făcea parte din familia imperială de Hohenstaufen, era dușmănit, ca și tatăl său, Frederic II, de către papă. În cele din urmă, papa, care-și aroga drepturi suzerane asupra Regatului sud-italian, l-a decăzut pe Manfred din drepturile sale de suveran și i-a cerut lui Carol de Anjou, fratele lui Ludovic IX cel Sfânt, regele Franței, să vină cu oaste și să ocupe tronul Regatului Siciliei. În anul 1266, Carol a izbutit să-l înfrângă pe Manfred, apoi pe urmașul acestuia, Conrad, în anul 1268, rămânând suveran necontestat în fostul regat normand. În anul 1267, însă, la o consfătuire ce s-a ținut la

Viterbo, în Italia, ultimul împărat latin de la Constantinopol, Balduin II, alungat de pe tron cu șase ani în urmă, și care rățăcea fără mijloace materiale prin Apus, i-a vândut lui Carol de Anjou așazisele sale drepturi la tronul imperial al Bizanțului. Acestuia i-a revenit, însă, obligația de a recuceri tronul ale cărui drepturi le cumpărase. În felul acesta, a început urzirea unui nou șir de coaliții împotriva lui Mihail VIII, puse la cale, cu mare tenacitate, de Carol. În final, toate acestea s-au dovedit, însă, zadarnice. Prezentarea lor mai amănunțită nu este necesară. Este suficientă menționarea faptului că Mihail a trebuit să se apere împotriva unui număr tot mai mare de adversari, mai ales din Peninsula Balcanică. Patronul spiritual al coalițiilor era, însă, papa, care îl considera pe Carol de Anjou ca pe un fidel ostaș al său și care urmărea readucerea Bizanțului ortodox în sânul Bisericii Catolice.

Mihail s-a apărat cu resursele uimitoare ale diplomației sale, de care s-a folosit mai bine decât o oaste. Atunci când s-a simțit încolțit, fără nădejdi de scăpare, el a făcut apel la regele Franței, Ludovic, socotit arbitru al lumii creștine. Acest apel al său a fost favorizat de faptul că, la acea vreme, scaunul papal era vacant în urma morții papei Clement IV (†1268), ca și tronul Imperiului de Apus. Regele catolic Ludovic IX ținea seama de tratativele de unire dintre Bisericile Romei și cea a Constantinopolului, care se întrerupseseră prin moartea papei Clement IV. De aceea, el a hotărât să-l oprească pe Carol de Anjou, care îi era frate, să mai atace Bizanțul, luându-l cu el în cruciada de la Tunis. În timpul acelei cruciade, Ludovic a încetat din viață (†1270).

Prin moartea regelui Franței, primejdia pentru Bizanț a devenit din nou gravă. Alegerea drept papă a lui Grigorie X, în septembrie 1271, a fost, însă, favorabilă Constantinopolului. Acest papa nu era atât de legat de Carol de Anjou și se găsea dispus să-l sprijine pe Mihail VIII, în schimbul realizării unirii religioase, care, până atunci, întârziase. Împăratul din Constantinopol, văzându-se lipsit de orice altă perspectivă, a trebuit să îmbrățișeze cauza Unirii cu Roma. Mihail a trebuit să desfășoare o acțiune de convingere a clerului bizantin, arătând că papa Grigorie are pretenții mai moderate decât predecesorul său, cerând recunoașterea din partea ortodocșilor doar a primatului papal și pomenirea papei la slujbele bisericești.

Deși clerul grec s-a opus cu fermitate, dar fără violențe, basileul a hotărât trimiterea unei delegații în Franța, alcătuită din fostul patriarh Ghermanos III, marele istoric și om de stat George Akropolites și mitropolitul de Niceea, Teofan. Între timp, La Constantinopol, cauza uniației câștigase adeziunea unui teolog de frunte, Ioan Bekkos, până atunci adversar al unirii. La la 6 iulie 1274, la Lion, a fost proclamată Unirea.

La Constantinopol și în Imperiul de Răsărit, opoziția a fost puternică, mai ales în rândurile poporului, ale monahilor și ale clerului inferior. Opozanți față de ea au existat, însă, chiar și în rândurile familiei imperiale. Patriarhul Iosif I, neacceptând Unirea, a trebuit să părăsească scaunul, în locul său fiind ridicat Ioan Bekkos (1275-1282). Mihail VIII a respectat, însă, făgăduințele de la Lyon și a fost destul de aspru cu cei din jurul său care i se împotriveau. Numai că, nici această tranzacție nu a adus Imperiului ajutorul așteptat.

Relațiile prietenești care s-au legat între Mihail VIII și papa Grigorie X (se vorbea și despre planul unei cruciade împotriva turcilor din Asia Mică) au fost curmate de moartea papei, la începutul anului 1276. În urma acestui eveniment, Carol de Anjou a început să-și reafirme ascendentul său asupra noilor papi, care au devenit și ei mai exigenți față de Constantinopol, cerând garanții mai grăitoare decât cele date până atunci în privința unirii Bisericilor. După pontificatul lui Nicolae III (1277-1280), care a arătat fermitate față de Constantinopol, dar s-a distanțat și de Carol de Anjou, a urmat o perioadă dificilă, după ce un

francez, Martin IV (1417-1431), a urcat pe scaunul papal. Acesta l-a excomunicat pe Mihail, deși împăratul depunea mari eforturi de a menține Unirea. Salvarea Bizanțului a venit în urma prăbușirii domniei lui Carol de Anjou în Sicilia, în martie 1282. Evenimentul a fost provocat de o răscoală locală, cunoscută sub numele de „vecerniile siciliene”, deoarece a fost declanșată la vremea slujbei de vecernie, în urma căreia francezii au fost izgoși din Palermo și din Sicilia. Revolta a fost pusă la cale de regele aragonez Petru III, ajutat activ de împăratul bizantin.

BISERICA SFÂNTUL DUH DIN PALERMO

(Locul de izbucnire a răscoalei din anul 1282, cunoscută sub numele de „Vecerniile siciliene”)

În felul acesta, atunci când Mihail VIII a încetat din viață, în toamna aceluiași an, 1282, cea mai cumplită amenințare, care plutise ani de-a rândul asupra Imperiului de Răsărit, se risipise.

Silit să-și îndrepte atenția asupra pericolelor ce pândeau din Occident, Mihail VIII nu a putut duce decât acțiuni puțin coordonate în Balcani. Totuși, câteva câștiguri teritoriale dobândite în Grecia i-au ridicat prestigiul. Orizontul, însă, era frământat de mari schimbări politice, aduse de năvălirile mongole din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Mihail a făcut tot ceea ce i-a stat în putință ca să se strecoare printre puternicii suverani necreștini din Egipt, Asia și Rusia (tătarii din Kipciak).

În lăuntru țării, sunt mai puține evenimente vrednice de amintit, în afara celor legate de Biserică, menționate deja. Mihail VIII și-a promovat membrii familiei în posturi importante. În anul 1272, el l-a asociat la tron pe fiul său, de 16 ani, Andronic, pe care l-a căsătorit cu o

princesă maghiară. Alianța cu Genova, amintită mai sus, a început să-și arate unele urmări nefericite. De asemenea, Mihail VIII a neglijat trupele de frontieră (grănicerești), fapt care a generat, ulterior, consecințe serioase asupra securității Imperiului.

Reacția ortodoxă sub Andronic II. Turcii otomani. Primele războaie civile

Moartea lui Mihail VIII Paleologul a fost întâmpinată de mulți bizantini cu ușurare, deși răposatul împărat izbutise, prin iscusința sa, să izbăvească țara de primejdiile din afară. Încordarea pricinuită de unirea de la Lyon (1274) crescuse odată cu trecerea vremii, iar moștenitorul Andronic, asociat la tron, a fost pe față împotriva politicii religioase a tatălui său. La venirea în scaun a acestuia, sub numele de Andronic II (1282-1328), întreg cursul acestei politici a fost schimbat. Hotărârile luate la Conciliul lyonez au fost socotite drept nule. Patriarhul Ioan XI Bekkos a fost depus din scaun și înlocuit cu Iosif I, devenit patriarh pentru a doua oară (1282-1283). Acestuia i-a urmat marele cărturar Grigorie II din Cipru (1283-1289), cunoscut pentru acțiunea sa antiunionistă.

Biserica Ortodoxă, și mai ales lumea călugărilor de la Athos și de pretutindeni, a cunoscut o epocă de mari satisfacții. Andronic II a dat o nouă orânduire (*diataxis*) pentru scaunele ierarhice ale Bisericii. Cât privește mănăstirile de la Sfântul Munte, ele au fost trecute sub înalta supraveghere a patriarhului de Constantinopol, care, începând cu anul 1312, a primit dreptul de a-l numi pe protosul (mai marele) mănăstirilor athonite, numit, până atunci, de împărat. Învățații au remarcat, de altfel, pe drept cuvânt, că, pe măsură ce statul bizantin decădea și se răstrângea din punct de vedere teritorial, în aceeași măsură Biserica Ortodoxă câștiga un prestigiu tot mai mare, atât în țară, dar, mai ales, peste hotare. Această evoluție a continuat de-a lungul întregului secol al XIV-lea, datorită, mai ales, mișcării spirituale isihaste (*a se vedea mai jos*).

În general, Andronic II este criticat de bizantinologi pentru motivul că, sub el, a început o epocă de regres în multe privințe. Totuși, învățați precum G. Ostrogorsky, au relevat meritele lui, umbrite doar de vitregia vremurilor. Oamenii cu care s-a înconjurat, precum George (Grigorie) din Cipru sau Teodor Metochites, un ilustru om de cultură și om de stat deopotrivă, dau mărturie pentru discernământul său.

Din păcate, în interiorul țării, procesul de accentuare a feudalizării a continuat, în detrimentul pușinilor țărani liberi care mai rămăseseră și care au fost transformați în *pareci* (șerbi). Moneda a suferit o devalorizare puternică. Un *hyperpyron* (ὄμισμα ὑπέρπυρον = monedă de aur) a scăzut de la 24 de carate la 14 și, apoi, la 12 carate, adică la jumătate din valoarea nominală. Acest fapt a generat o scumpire a bunurilor de consum și, prin aceasta, o scădere a nivelului de trai. Politica pro-genoveză începută de Mihail VIII a determinat, la rândul ei, mari neajunsuri, prin concurența exercitată de comerțul genovez și prin veniturile de pe urma vămilelor, acaparate, în cea mai mare parte, de comercianții străini privilegiați. Andronic, încrezându-se în genovezi, a renunțat aproape la întreaga flotă de război bizantină, punând statul într-o situație de gravă inferioritate militară. De pe urma unora dintre politicile greșite ale predecesorului său, au avut de suferit și trupele de graniță, băștinașii. Statul a trebuit să recurgă la mercenari, plătiți cu bani grei din bugetul său tot mai redus.

În politica externă a lui Andronic, nu pot fi relevate decât liniile principale desfășurate. În Grecia (în Epir și în Tesalia), existau, în continuare, unele state grecești, separate de Bizanț,

care au decăzut din punct de vedere politic, dând prilej Imperiului să-și extindă dominația sau influența asupra unor noi teritorii. Tot acum a avut loc ridicarea la rangul de mare putere a Serbiei, care, în veacul al XIV-lea, a atins culmea gloriei sale politice și militare. Contemporan cu Andronic II a fost regele (*kral*) Ștefan Milutin (1282-1321), cu care basileul a fost obligat să se încuscrească, dându-i în căsătorie pe fiica sa nevârstnică, Simonida. Acest eveniment a ajutat la răspândirea civilizației bizantine în Serbia medievală. Cu vremea, însă, Serbia a devenit o rivală a Bizanțului, mai ales după dispariția lui Andronic II. Un alt mare neajuns l-a pricinuit Imperiului rivalitatea dintre genovezi și venețieni, care și-au dus războaiele navale în apele teritoriale bizantine, pricinuind mari pagube grecilor.

Primejdia cea mai însemnată a reprezentat-o, însă, ridicarea în Asia Mică, în provincia Bythinia, a turcilor otomani, o seminție, până atunci, nebăgată în seamă, dar care a cunoscut o ascensiune nebănuită în ultimii ani ai secolului al XIII-lea și în primele decade ale celui următor. În prima etapă a expansiunii lor, ei au ocupat teritoriile rurale, lăsând bizantinilor un număr de orașe. Încetul cu încetul, însă, acestea au fost și ele ocupate.

Lipsit de forțe militare proprii, Bizanțul a recurs la militari alani, care, însă, nu au dat rezultatele așteptate. După anul 1302, Andronic a apelat la mercenari apuseni, așa numita *companie catalană* (almogavari), o bandă de câteva mii de mercenari, conduși de un aventurier, Roger de Flor, care au fost invitați să ajute Bizanțul împotriva turcilor otomani. Aceștia au sosit în această perioadă, ispitiți de condițiile materiale prielnice care li se asiguraseră și de onorurile acordate lui Roger, conducătorul lor. Transportați în Asia Mică, ei au dobândit câteva victorii hotărâtoare asupra turcilor. Curând, însă, au început neînțelegerile cu grecii, care au generat grave conflicte. După asasinarea lui Rogert de Fluor, printr-un complot bizantin de care nu era străin Mihail IX, fiul lui Andronic II, asociat la tron, conflictele au ajuns să se transforme într-un adevărat război. Jafurile au fost cumplite. Catalanii au luat apoi drumul Thraciei, al Macedoniei și a Thesaliei, după ce atacaseră chiar și Sfântul Munte. În anul 1313, ei lovit și Ducatul Atenei, ucigându-l în luptă pe ducele Gautier de Brienne și transformând Atena, Teba și împrejurimile acestora într-un stat catalan, care a durat aproximativ 80 de ani. La rândul lor, turcii otomani au ocupat Brusa, în Asia Mică, făcând din ea noua capitală a statului lor. Treptat, în mâinile lor au căzut și alte orașe.

În interior, Andronic și-a văzut anii bătrâneții întunecați în neînțelegerile cu nepotul său Andronic, după ce Mihail IX, tatăl tânărului Andronic, a murit în anul 1320. Neînțelegerile dintre aceștia au degenerat în războaie civile. Niciunul dintre cei doi Andronici, cel bătrân, adică bunicul Andronic II, și cel tânăr, nepotul său, viitorul Andronic III, nu s-a mulțumit să-și atragă de partea sa doar cetățenii Imperiului, în frunte cu membrii clasei conducătoare, ci a solicitat ajutoare din afară. Andronic cel bătrân s-a aliat cu sârbii, iar cel tânăr cu bulgarii.

Războaiele civile din acest deceniu, 1321-1328, nu au fost sângeroase, dar au zdruncinat, totuși, din temelii, unitatea statului, prevestind o viitoare scindare a acestuia, prin așa numitele apanaje, care posedau un soi de autonomie și erau guvernate de membri ai familiei imperiale.

Cele trei faze ale acestui lung conflict au fost separate de perioade relativ pașnice. În anul 1325, intervenise o împăcare între bunic și nepot. Acesta din urmă, a fost încoronat coregent la 2 februarie. Doi ani mai târziu, a izbucnit, însă, a treia și ultima fază a conflictului, care s-a terminat cu biruința tânărului Andronic. În anul 1328, el a intrat în Constantinopol, l-a înlăturat de la tron pe bătrânul său bunic, care, după ce mai rămas pentru o vreme oaspete al palatului imperial, s-a retras la o mănăstire, unde a încetat din viață în anul 1332.

Andronic III (1328-1341), cumișit după zbuciumata lui tinerețe, a încercat să îndrepte

lucrurile, ajutat de câțiva partizani, în frunte cu marele domestic (un fel de prim-ministru) Ioan Cantacuzino, un om destoinic și plin de energie. Pentru salvarea statului, care era în pragul prăbușirii, trebuiau luate măsuri grabnice. Trebuia refăcută, măcar în parte, flota, aproape desființată sub bătrânul Andronic. În acest scop, s-au făcut eforturi care au dus la construirea unui număr de nave, în bună parte prin contribuția sfinților lui Andronic III, mai ales cea a lui Cantacuzino.

În al doilea rând, trebuia reformată justiția, năpădită de corupție. Andronic II încercase o reformă, către sfârșitul secolului al XIII-lea (anul 1296), care numise 12 judecători care alcătuiau, la Constantinopol, un fel de instanță supremă de judecare a apelurilor venite de pe întreg cuprinsul Imperiului. Rezultatele nu au răspuns, însă, așteptărilor. În anul 1329, tânărul Andronic III a reformat această instanță, rânduind 4 „judecători universali ai Romeilor”, 2 eclesiastici și 2 laici. Componenta acestei comisii reflectă însemnătatea care se accorda clericilor (la fel procedase, de altfel, și Andronic II), care erau chemați să se pronunțe și în procese civile sau penale. După 8 ani, s-a dovedit, însă, că trei dintre cei patru înalți magistrați se lăsaseră mituiți. Ei au fost destituiți și trimiși în surghiun. Instituția, însă, a continuat să funcționeze până la sfârșitul Imperiului, fiind completată cu înalți judecători, așezați și în alte centre urbane.

ANDRONIC III PALEOLOGUL (1328-1341)

În afara hotarelor, Imperiul a cunoscut unele succese în nordul Greciei. Statele grecești separatiste și cele latine, rămășițe ale cruciaților cuceritori de la 1204, fiind tot mai slabe, au cedat în fața Imperiului. În schimb, în Balcani, raportul de forțe s-a înclinat puternic în favoarea Serbiei. În lupta memorabilă de la Velbujd, din iulie 1330, bulgarii au fost zdrobiți de oștile sârbești. În felul acesta, a început epoca de un sfert de veac de hegemonie sârbă. Un an

mai târziu, în Serbia și Bulgaria au fost înscăunați noi conducători: regele Ștefan Dușan, în Serbia (1331-1355), și țarul Ioan Alexandru (1331-1371) în Bulgaria. Amândoi au fost unele dintre cele mai strălucite figuri pe care le-au dat țările respective în Veacul de Mijloc. Noii suverani s-au împăcat și s-au unit prin alianțe matrimoniale, pornind împreună la cuceriri teritoriale în dauna Bizanțului. Acesta a fost, însă, și mai greu lovit de turcii otomani din Asia Mică, care au cucerit Niceea, în anul 1331, și Nicomidia, în 1337.

O oarecare mulțumire au avut bizantinii atunci când au recucerit, cu noua lor flotă, insula Chios, care le fusese răpită, pe care au reușit să o păstreze timp de mai mulți ani. Mai multe biruințe au repurtat oștile lor în Tesalia, Epir și Acarnania, provincii din Grecia care au revenit sub ascultarea față de Constantinopol.

În vremea aceasta, însă, Imperiul a cunoscut și puternice frământări de natură religioasă. Isihasmul, despre care se va vorbi mai jos, a trezit adversități. Un sinod convocat în vara anului 1341, fusese chemat să aducă liniște în disputele apărute în jurul persoanei Sf. Grigorie Palamas. Puțină vreme după ce sinodul și-a încheiat lucrările, Andronic III, încă tânăr, a încetat din viață, lăsând în urma sa un fecior nevârstnic, pe Ioan V, o văduvă de obârșie occidentală, Ana de Savoia, și câțiva devotați, care s-au dezbinat repede, aruncând țara într-o nouă serie de războaie civile.

Bizanțul sub Ioan V Paleologul și Ioan VI Cantacuzino. Isihasmul în secolul al XVI-lea – Sf. Grigorie Palamas

Andronic III Paleologul a încetat din viață la 15 iunie 1341. Cu doar 5 zile mai înainte, la Constantinopol se ținuse un sinod local care luase măsuri disciplinare împotriva călugărului Varlaam din Calabria, adversar al Sf. Grigorie Palamas. De atunci și până în anul 1368, s-au mai ținut nu mai puțin de opt sinoade locale, probabil în Constantinopol, la care s-au discutat chestiuni legate de palamism. Niciodată în întreaga istorie a Bisericii bizantine nu s-a atins un număr atât de mare de sinoade particulare într-un răstimp atât de scurt și toate legate de aceeași problemă, unele favorabile, altele potrivnice aceleiași persoane.

Palamismul este învățătura Sfântului Grigorie Palama. În anul 1347, acesta a devenit mitropolit al Thesalonicului. El a încetat din viață în anul 1359. Sf. Grigorie Palama este socotit principalul reprezentant al isihasmului, care a dat o bază dogmatică acestui curent al spiritualității ortodoxe. Isihasmul a căpătat un nou avânt aproximativ în a treia decadă a veacului al XIV-lea, datorită propovăduirii și scrierilor Sf. Grigorie Sinaitul, care, după o ședere la Muntele Sinai și apoi în Creta, a ajuns la Muntele Athos. Acolo a răspândit învățătura sa despre rugăciunea inimii. Grigorie Sinaitul a murit în noiembrie 1346.

Grigorie Palamas a reluat învățăturile Sf. Grigorie Sinaitul, sistematizându-le și îmbogățindu-le, după ce a fost provocat de un conflict pe care l-a avut cu Varlaam din Seminara (Calabria). Acesta era un teolog puternic influențat de dialectica aristotelică, specifică teologiei scolastice apusene. Varlaam se împotriva practicii isihaste, care implica o anumită tehnică în exercitarea rugăciunii inimii (poziția corpului, ritmul respirației etc.) și avea ca rezultat, după spusele trăitorilor care practicau îndelung această rugăciune, perceperea lumii necreate care l-a înconjurat pe Mântuitorul Hristos pe Muntele Thabor, în clipa Schimbării Sale la Față.

Polemica dintre Grigorie Palamas și Varlaam a început în anul 1338. Ea l-a făcut pe cel

dintâi să-și precizeze învățătura într-un număr de scrisori. Pentru dogmatica ortodoxă cea mai importantă dintre aceste învățături era cea privitoare la lucrările (energiile) divine necreate (precum bunătatea, dreptatea, harul lui Dumnezeu etc.), care sunt manifestări ale lui Dumnezeu în lumea creată și pe care oamenii le pot cunoaște, spre deosebire de esența (ffința) lui Dumnezeu, care este inaccesibilă oricăror creaturi, de pe pământ sau din cer, oameni sau îngeri. Lumina (necreată) de pe Muntele Thabor este și ea o energie divină care poate fi cunoscută, în condiții excepționale (prin darul lui Dumnezeu), de rugătorii lui Hristos. Sf. Grigorie Palamas se deosebea de Varlaam nu numai prin ideile sale, ci și prin metoda sa de expunere, el fiind potrivit aristotelismului și, în general, felului de gândire împrumutat din filosofia păgână.

Conflictul dintre cei doi teologi a cuprins cu timpul straturi largi ale societății bizantine, adânc preocupate de problemele teologice.

În această atmosferă tulbură, Andronic III a murit, deschizându-se succesiunea la tron. Ioan Cantacuzino, cel mai apropiat prieten și cel mai înalt dregător al defunctului, se așteptase să devină el regent. În lipsa lui din Capitală, s-a organizat o puternică opoziție împotriva persoanei sale. În fruntea adversarilor se afla chiar împărăteasa văduvă, Ana de Savoia, și, alături de ea, un aventurier iscusit, Megaducele Ioan Apocankos, care îi fusese devotat lui Cantacuzino. În aceste împrejurări, Cantacuzino s-a proclamat împărat, în Tracia, la Demotika, pe 26 octombrie 1341, deschizând, prin aceasta, o nouă serie de războaie civile.

SF. GRIGORIE PALAMAS

Ioan Cantacuzino se sprijinea pe marii aristocrați, posesori de pământ, și pe lumea monahală (isihastă) de la Athos, în timp ce adversarii săi aveau partizani îndeosebi în rândurile

pro-occidentalilor, în pătura mijlocie de la Constantinopol și chiar în popor. Situația s-a complicat și prin faptul că, de câțiva ani, marele port al Bizanțului, Thesalonicul, era stăpânit de așa ziși zeloți, căpeteniile unei răscoale populare, cu adânci revendicări sociale, asemănătoare, într-un fel, cu viitoarea comună din Paris de la 1871. Zeloții, urmași ai marii proprietăți și ai aristocrației, se împotriveau și ei lui Cantacuzino. După lupte de câțiva ani, în care au fost implicați și sârbii lui Ștefan Dușan, care se proclamase țar în anul 1346 și râvnea la cucerirea Constantinopolului, și turcii, ale căror bande armate au fost chemate în ajutor de Cantacuzino, acesta a izbutit să intre biruitor în Constantinopol. El nu a răsturnat dinastia, ci s-a asociat la tron, măritându-și fiica cu tânărul Ioan V.

În timpul domniei sale, care s-a întins între anii 1347 și 1355, Ioan VI Cantacuzino a luptat din răspuțeri să restabilească liniștea și să salveze finanțele Imperiului. Toate strădaniile sale au fost, însă, zadarnice.

Doar sub raport religios, palamismul a triumfat sub Cantacuzino. După ce Sf. Grigorie Palamas fusese osândit de unele dintre sinoadele locale, la instigarea patriarhului Ioan XIV Kalekas, și chiar întemnițat, la suirea pe tron a protectorului său, acesta i-a re acordat toate avantajele pierdute. În anul 1351, Sf. Grigorie Palama a intrat în Thesalonic, unde fusese numit mitropolit. În anul 1351, sinodul de la Vlaherne, din Constantinopol, a constituit pentru el un adevărat triumf, învățătura sa fiind proclamată doctrină oficială a Bisericii Ortodoxe. Doi dintre adepții săi, Calist I și Filotei au devenit patriarhi ai Constantinopolului. Isihasmul și învățătura palamită s-au răspândit și în Balcani și, apoi, în întregul Răsărit ortodox.

Imperiul a fost, însă, zgduuit de rivalitatea și războiul dintre genovezi și venețieni, de amenințările sârbilor lui Ștefan Dușan și de intrarea turcilor otomani în Europa. Pe plan intern, se văd semnele unei dezintegrări a Statului, prin crearea de apanaje, adevărate autonomii teritoriale în provinciile Imperiului, acaparate de membri ai familiei Cantacuzino. Atunci când Matei Cantacuzino, fiul lui Ioan VI, a fost proclamat coregent și viitor împărat, patriarhul Calist a refuzat să-l încoroneze. Acest eveniment a generat un nou război civil, care s-a sfârșit în anul 1355, odată cu alungarea de pe tron a lui Ioan VI Cantacuzino, care s-a călugărit sub numele de Ioasaf. Pentru o vreme, el a locuit la mănăstirea Vatoped din Muntele Athos, apoi la Mistra, capitala despotatului Moreii, condus de fiul său Matei, unde a și murit, în anul 1383.

Rămas singur stăpânitor, Ioan V Paleologul (1355-1391) s-a lovit de greutăți tot mai numeroase, pricinuite, printre alții, de genovezi și de turci. Certurile religioase nu se sfârșesc, deși palamismul nu va mai fi pus în discuție. O ușurare ar fi putut aduce Bizanțului moartea lui Ștefan Dușan, petrecută în anul 1355. Statul sârb s-a descompus după moartea acestuia, dar situația a venit doar în avantajul turcilor. Aceștia, după ce ocupaseră Gallipoli, în Europa, și-au extins dominația în Tracia, unde au ocupat Adrianopolul, care a devenit noua capitală a otomanilor. În anul 1363, a căzut sub stăpânirea lor cetatea Philippopolis (astăzi Plovdiv, în Bulgaria), unde s-a instalat un bei turc.

Ioan V a depus eforturi disperate ca să câștige sprijinul Occidentului, în vederea organizării unei noi cruciade pentru salvarea Imperiului de Răsărit. Propunerile înaintate de el papei au fost de-a dreptul umilitoare, dar rezultatele neînsemnate. Un oarecare ajutor i l-a dat o rudă dinspre mamă, contele Amedeo VI de Savoia, așa-zisul „Conte Verde”. Cu o mână de ostași, acesta a izbutit să elibereze câteva orașe de la Marea Neagră din mâna turcilor și să despresoare Constantinopolul.

Între timp, Ioan V și-a început călătoriile sale în Apus, după ajutoare, întâi la Buda, la curtea regelui maghiar Ludovic cel Mare, mai târziu în Italia. Acolo, în anul 1369, a trecut pe față

la catolicism, abjurând credința ortodoxă, într-o biserică din Roma, cu speranța că va fi urmat și de concetățenii săi, fapt care nu s-a întâmplat. Patriarhul Filotei, alarmat de concesiile unilaterale făcute de împărat Scaunului papal, a organizat o adevărată ligă de apărare – pe bază isihastă – a ortodoxiei. În aceste împrejurări, a luat naștere cea de-a doua mitropolie a Țării Românești, în fruntea căreia a fost pus un om devotat al patriarhului, Antim (Daniil) Critopol.

S-a organizat chiar și o cruciadă, de data aceasta ortodoxă, împotriva turcilor. Numai că principii creștini au fost zdrobiți de otomani la Cernomen, pe fluviul Marița, în anul 1371, și atât Vukașin, cât și Uglieșa, doi viteji conducători sârbi, au murit pe câmpul de luptă. De acum încolo, nimic nu a mai putut sta în calea turcilor. Ei și-au întins stăpânirea în Macedonia și Serbia. În anul 1389, otomanii au câștigat bătălia de la Kosovo (Serbia), în anii 1393 și 1396 au cucerit și ocupat cele două Bulgarii, pe cea răsăriteană, a țarului Ioan Sișman, și apoi pe cea apuseană, la Vidin, a lui Ioan Sracimir.

După înfrângerea dezastruoasă suferită de oștile creștine la Marița, Papa Grigorie XI a încercat organizarea unei cruciade, de data aceasta a apusenilor. Însă, aceasta nu s-a putut constitui din cauza inerției occidentalilor și a faptului că bizantinii nu se grăbeau să realizeze dorita unire cu Biserica Romei. În anul 1374, Ioan V a acceptat, printr-un tratat, să devină vasal al turcilor otomani. În același timp, el l-a asociat la domnie pe fiul său Manuil, viitorul Manuil II, înlăturându-l pe fostul asociat, Andronic IV. Acest fapt a determinat revolta celui din urmă.

Ultimii ani ai domniei de 50 de ani a lui Ioan V au fost întunecați de amărăciuni familiale și de conștiința eșecului său definitiv.

Manuil al II-lea Paleologul.

Bătălia de la Ankara și urmările ei pentru Imperiul Bizantin

În luna februarie a anului 1391, la moartea bătrânului împărat Ioan V Paleologul, situația Imperiului era dezastruoasă. Îndeosebi după bătălia de la Kosovo (15 iunie 1389), când Bayazid I (1389-1402) a devenit sultan al turcilor otomani, în urma asasinării tatălui său, Murad I, situația s-a înrăutățit considerabil. Manuil, fiul lui Ioan V, se afla la curtea lui Bayazid și lupta alături de acesta, ca vasal al turcilor, atunci când sultanul îi cerea să o facă. El a avut, astfel, de suferit umilința de a lupta pentru cucerirea de către turci a ultimului oraș creștin liber din Asia Mică, anume Filadelfia, la sfârșitul anului 1390.

La moartea tatălui său, Manuil II a izbutit să fugă din Brusa, unde se afla, și să ajungă la Constantinopol, pentru a prelua tronul imperial, temându-se și de o intervenție a nepotului său, perfidul Ioan VII, care mai ocupase Capitala pentru câteva luni, în anul 1390, cu îngăduința otomanilor.

În vara lui 1393, Bayazid, în înaintarea sa spre Dunăre, a ocupat cetatea Târnovo, capitala Bulgariei răsăritene, stăpânită de țarul Sișman. În felul acesta, întregă această parte a Bulgariei a căzut sub jugul turcesc, sub care a rămas aproape 500 de ani. Bayazid și-a continuat, apoi, înaintarea spre nord, trecând Dunărea în Țara Românească, unde cârmuia Mircea cel Bătrân. În toamna lui 1394 (după unii în mai 1395), s-a dat lupta de la Rovine, unde, deși Mircea a ieșit biruitor, voievodul român a trebuit să se supună turcilor, care ocupaseră și Dobrogea.

Situația deznădăjduită a creștinilor din Balcani a alarmat țările creștine din Europa centrală și apuseană. Mai ales Sigismund, regele Ungariei, se simțea direct amenințat. A fost

organizată o nouă cruciadă, cu contingente venite din Apus, mai ales din Franța. La Nicopole, însă, la 25 septembrie 1396, oștirea cruciaților, în rândul căroră se găsea și Mircea cel Bătrân, cu contingente românești, a fost înfrântă. Pierderea acestei bătălii a fost cauzată și de neînțelegerile apărute între căpeteniile militare creștine. În urma acestei vicotii, turcii au ocupat și Bulgaria apuseană, cu capitala la Vidin, unde cârmuia Sracimir, celălalt țar bulgar.

MANUIL II PALEOLOGUL (1391-1425)

În Grecia, Thessalonicul a fost din nou ocupat, în anul 1394. În anul 1397, Atena a fost cucerită și ea, pentru scurt timp, și oastea otomană a pătruns în Moreea, pe care au prădat-o cumplit.

Manuil II a făcut apel la papă și la unii principi creștini. Singurul ajutor l-a căpătat de la regele Franței, Carol VI, care l-a trimis în Bizanț pe viteazul mareșal Boucicaut, cu o oaste de 1200 de soldați de elită. Deși el a izbutit să-i înfrângă pe turci în câteva ciocniri, totuși, efectivele de care dispunea erau prea mici. Manuil, sfătuit de Boucicaut, s-a hotărât să pornească în Apus după ajutoare. La Constantinopol, el l-a lăsat regent pe Ioan VII, în care avea, totuși, puțină încredere. Pe la sfârșitul anului 1399, împăratul bizantin a pornit pe mare spre Veneția. De acolo a mers în alte orașe italiene, Ferrara, Florența, Milano. În anul 1400, el s-a întâlnit cu papa Bonifaciu IX, care se străduia să-i mobilizeze pe creștinii apuseni în sprijinul Bizanțului. Manuil a trecut, apoi, în Franța. La Paris a zăbovit timp de 4 luni, după care a plecat spre Anglia. Atât regele Franței, infirmul Carol VI, cât și regele englez, Henric IV, i-au făcut o primire fastuoasă, pe care împăratul bizantin o merita pe deplin. Într-adevăr, Manuil era o aleasă personalitate și unul din cei mai destoinici suverani Bizantini, împodobit cu o aleasă cultură, îndeosebi teologică, și dovedind un caracter de rară noblețe.

Se spune că Bayazid însuși ar fi zis că, dacă-l priveai, chiar fără să știi cine este, îți dădeai seama că este împărat.

În marile țări ale Apusului pe care le-a cercetat, impresia pe care a lăsat-o a fost foarte puternică. În timpul șederii sale mai îndelungate la Paris, din februarie 1401, când s-a întors

de la Londra, și până în noiembrie 1402, Manuil a avut prilejul să se întâlnească și cu vestiți teologi apuseni și să ducă, după obiceiul vremii, o savantă dispută în problemele religioase, lăsând o puternică impresie celor ce l-au ascultat. Totuși, rezultatele cererilor sale de ajutor s-au arătat foarte slabe. Apusul era zguduit de războiul de o sută de ani și, în același timp, și de ceea ce s-a numit Marea Schismă din sânul Bisericii Catolice. Doar regele Franței i-a acordat lui Manuil ajutorul lui Boucicaud și al oștenilor săi, pentru încă un an.

În vremea aceasta, Bayazid a încercat să pună mâna pe Constantinopol, căutând să-l intimideze pe Ioan VII, care, însă, nu s-a dat bătut. Constantinopolul era împresurat și numai o adevărată minune îl putea scăpa de capitulare.

Această fericită împrejurare a venit datorită conflictului care a izbucnit între Bayazid I și Timur Lenk, cunoscut în izvoarele occidentale sub numele de Tamerlan. Acesta, un mongol turcizat, a fost unul dintre cei mai mari și mai aprigi cuceritori pe care i-a cunoscut lumea. Timur mergea pe urmele marelui său înaintaș din secolul al XIII-lea, Gengis-Khan. Imperiul său avea, la un moment dat, o întindere uriașă, cuprinzând și părți din sud-estul Rusiei, dar mai ales teritorii din Asia, unde supusese o parte din Persia, Afganistanul, Georgia și Armenia, ajungând până în India. Apropiindu-se prin cuceririle sale de teritoriile stăpânite de Bayazid, conflictul dintre acesta și Timur s-a dovedit de neînălăturat. Marele cuceritor mongol i-a luat sub protecția sa pe unii dintre emirii turci din Asia Mică, deposedați de Bayazid. Cu toate că Timur cucerise de la otomani orașul Sivas, care era cea mai temută fortăreață a lor, și măcelărise 120.000 de prizonieri, conflictul direct dintre cei doi a putut fi evitat doar până în anul 1402. În acest an, Timur l-a somat pe sultanul turc să restituie bizantinilor teritoriile cucerite de otomani și le-a cerut genovezilor să-l lovească pe Bayazid, cu ajutor din partea Apusului. Sultanul i-a răspuns în mod trufaș lui Timur.

Ciocnirea dintre cei doi a avut loc la Ankara, la 28 iulie 1402. Bayazid a luptat cu oastea sa otomană de 120.000 de oameni. Lui i se alăturaseră și armatele vasalului său creștin, despotul sârb Ștefan Lazarevici, care aduse 10.000 de sârbi. Timur, însă, i-a zdrobit cu desăvârșire pe otomani, luându-l captiv pe sultan însuși. Potrivit unei tradiții, Bayazid ar fi fost închis într-o cușcă cu gratii de fier și purtat prin diferite ținuturi. Oricum, el a încetat din viață în captivitate, la 8 martie 1403. La rândul său, Timur, deși mereu biruitor, a murit la mai puțin de doi ani de la moartea lui Bayazid, în februarie 1405, în timpul unei campanii împotriva Chinei, după o domnie de treizeci și șase de ani în care nu a cunoscut nicio înfrângere. Totuși, statul de cotropire întemeiat de Timur nu a putut dăinui după dispariția făuritorului său. Marele câștig pentru Bizanț, dar și pentru Europa, a fost, totuși, zdrobirea puterii otomane. Deși aceasta a izbutit să-și revină după mai puțin de 20 de ani, acest răstimp a însemnat pentru creștini o vreme în care au putut să se mai întremeze, profitând de certurile pentru putere dintre fii lui Bayazid.

În ceea ce-l privește pe Manuil II, acesta a aflat de înfrângerea lui Bayazid pe când se afla în Apus. El s-a întors la Constantinopol la începutul anului 1403. În anul 1405, Manuil II a avut avea satisfacția de a încheie un tratat cu noul sultan, Suleyman, care i-a înapoiat Thessalonicul, precum și alte regiuni cucerite de turci în dauna Bizanțului, și i-a trimis ca ostateci la Constantinopol, pe doi dintre frații săi. În felul acesta, pentru scurtă vreme, otomanii au devenit vasali ai Bizanțului, dând Imperiului de Răsărit o ultimă satisfacție.

Bizanțul sub Manuil II și Ioan VIII

Slăbirea Imperiului otoman în urma luptei de la Ankara (1402), a captivității și, după puțin timp, a morții lui Bayazid I, a luat sfârșit odată cu terminarea luptelor dintre numeroșii săi fii: Isa, Suleiman, Musa și Mehmed. În anul 1413, Mehmed I l-a ucis pe Musa, care fusese sprijinit și de Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești, și devenit stăpânul de netăgăduit al Imperiului otoman. Totuși, pentru Bizanț, domnia lui Mehmed I (1413-1421) a fost o epocă de relativă liniște.

Odată cu moartea lui Mehmed I și venirea pe tron a fiului său, Murat II, lucrurile au luat o altă întorsătură. Noul sultan, care a avut o domnie îndelungată, de 30 de ani, între 1421 și 1451, avea o altă fire și fusese iritat de sprijinul pe care asociatul la tronul din Constantinopol, Ioan, viitorul bazileu Ioan VIII, a dorit să-l acorde unui rival de-al său, Murad. Drept urmare, Mehmed I s-a hotărât să asedieze Constantinopolul.

Asediul a fost inițiat în anul 1422, fiind cunoscut doar în mică măsură, datorită cronicarului bizantin Ioan Kinnamos. El nu a fost, însă, încununat de succes, din mai multe pricini. În primul rând, armata otomană nu se refăcuse complet după dezastrul din anul 1402 și după luptele fratricide dintre succesorii lui Bayazid I. În al doilea rând, zidurile de apărare ale Constantinopolului, care înfruntaseră de-a lungul secolelor atâtea atacuri, se aflau încă în stare bună, iar turcii otomani nu dispuneau încă de puterea de foc excepțională a artileriei, de care au beneficiat în ultimul asediu din 1453. Pietatea populară a pus - și de data aceasta - salvarea Capitalei pe seama vitejiei populației cetății, care s-a luptat cu mult eroism, și, mai ales, pe seama ajutorului primit din partea Maicii Domnului. Sfășiați și de neînțelegeri lăuntrice, turcii s-au retras, nu înainte de a ataca alte regiuni ale Imperiului. Thesalonicul nu a putut fi, însă, ocupat decât 8 ani mai târziu. În schimb, oștile otomane au coborât până la istmul Corint, străpungând zidul construit cu puțini ani înainte de Manuil II și pustiind întinse regiuni din Moreea.

În situația sa disperată, Bizanțul a recurs din nou la călătoriile în Apus, pentru obținerea ajutorului suveranilor de acolo. Întrucât Manuil II, bătrân și bolnav, nu mai putea întreprinde o asemenea călătorie, el l-a trimis pe fiul și asociatul său la tron, Ioan VIII Paleologul. Acesta a zăbovit timp de un an în Italia, la Milano și Veneția, apoi în Ungaria, la Buda, unde s-a întâlnit cu împăratul apusean din acea vreme, Sigismund de Luxemburg.

În anul 1424, dându-i-se de știre că tatăl său este grav bolnav, Ioan și-a grăbit întoarcerea. Într-un izvor bizantin (Gh. Sphrantzes) este relatat drumul său din Ungaria spre portul românesc Chilia de la Marea Neagră, unde-l așteptau câteva corăbii bizantine, care l-au purtat la Constantinopol. În mai puțin de un an, tatăl său, Manuel II, a încetat din viață, iar el a rămas autokrator (singur stăpânitor).

Trecerea prin Chilia a lui Ioan VIII a dat naștere în prima jumătate a secolului al XVIII-lea la o pioasă povestire, pusă pe seama mitropolitului Gheorghe III al Moldovei. Potrivit acesteia, la întoarcerea sa spre patrie, în drumul spre Chilia, Ioan VIII ar fi străbătut și Moldova, unde ar fi fost întâmpinat, cu mare pompă, de Alexandru cel Bun, de mitropolitul țării și de marii dregători, cărora bazileul le-ar fi făgăduit autocefalia Bisericii moldovene, care - până atunci - ar fi atârnat de scaunul arhiepiscopal de la Ohrida. Potrivit aceleiași povestiri, recunoașterea neatârării Bisericii moldovene s-ar fi împlinit puțin mai târziu și ar fi fost întărită prin hrisoave și daruri de icoane, sosite de la Constantinopol.

Legenda, socotită veridică de câțiva cercetători români, deoarece trecerea spre Chilia a lui Ioan VIII nu putea fi pusă la îndoială, s-a efectuat, în realitate, prin Țara Românească, unde

domnea viteazul luptător împotriva turcilor, Dan II, și nu prin Moldova. Oricum ar sta lucrurile, trecerea unui împărat bizantin printr-unul din cele două principate românești de sine stătătoare este un fapt de nezdruncinat. De altfel, această situație l-a și îndemnat pe împărat să apuce această cale. În vremea în care Peninsula Balcanică nu era ocupată de turci, drumul spre Europa Centrală se făcea pe acolo, pe uscat. Acum, însă, întreg acest teritoriu se afla, încă din ultimii ani ai secolului al XIV-lea, sub stăpânire otomană.

IOAN VIII PALEOLOGUL (1425-1448)

Ajuns împărat de sine stătător, în anul 1425, Ioan VIII nu și-a exercitat efectiv dominația decât asupra Constantinopolului. Celelalte puține regiuni, care mai rămăseseră în mâinile bizantinilor, erau guvernate, ca apanaje, de frații săi. Thesalonicul, însă, a fost ocupat de otomani în anul 1430. Datorită altui cronicar bizantin, Ioan Anagnostes, se cunosc împrejurările asediului și cucerirea acestui al doilea mare oraș al Imperiului de către otomani. Silniciile turcești au fost cumplite și s-au exercitat atât împotriva oamenilor, cât și a edificiilor, cu precădere asupra bisericilor, care au fost transformate în moschei. Doar biserica Sf. Dimitrie a rămas nepângărită.

Occidentalii, asemenea călătorul francez (burgund) Bertrandon de la Broquière, care a trecut mai târziu prin Constantinopol și a lăsat o descriere a situației din capitala Bizanțului, relatează că bizantinii mai credeau încă în posibilitatea salvării Imperiului prin unirea creștinilor. Când îl privește pe Ioan VIII, acesta a dat dispoziții de întărire a zidurilor de apărare

ale orașului. Este ultima încercare a unui împărat bizantin de a-și pune întreaga nădejde în zidurile nebiruite, care fuseseră ridicate cu 1.000 de ani mai înainte, în timpul împăratului Teodosie II.

Totuși, scăparea stătea tot într-un eventual ajutor din partea apusenilor. Aceasta l-a determinat pe bazileu să intre în tratative cu papa Eugeniu IV, care au dus la convocarea Sinodului de la Ferrara-Florența (*a se vedea mai jos*).

Ioan VIII Paleologul și Conciliul florentin

După cum s-a arătat deja, în iulie 1425, bătrânul suveran Manuil II, una din figurile cele mai alese de pe tronul Bizanțului, a încetat din viață. După un vechi obicei bizantin, regăsit și la unii din vechii domnitori români, Manuil se călugărise în preajma morții, luându-și numele de Matei. În felul acesta, Ioan VIII a rămas bazileu și autokrator, adică suveran cu drepturi depline. Frații săi guvernau, aproape independenți, așa-zisele apanaje, adică întinse teritorii de pe țărmul Mării de Marmara, dar mai ales în Peloponez (Moreea), unde a avut loc și ultima mare înflorire a culturii bizantine, înainte de prăbușirea Bizanțului.

Un asemenea apanaj, guvernat de Andronic, unul din frații lui Ioan, fusese și marele oraș Thesalonic. Cu doi ani înainte de moartea tatălui său, Andronic, bolnav și el, cedase venețienilor orașul. Aceștia se hotărâseră să ia sub protecția lor Thesalonicul și să plătească un tribut suveranului otoman, pentru a nu fi atacați.

Din cauza pretențiilor tot mai exagerate ale sultanului, suma crescuse până la 300.000 aspri (bani albi, de argint) anual. Însă, chiar și sub aceste condiții, în anul 1430, venețienii tot au fost atacați de otomani. Orașul a fost asediat și, în cele din urmă, a fost ocupat de otomani, care, după cum s-a arătat deja, au săvârșit numeroase silnicii și au transformat în moschei toate bisericile Thesalonicului, cu excepția celei închinată Sf. Dumitru. Asediul a fost descris, în cuvinte mișcătoare, de cronicarul bizantin Ioan Anagnostes.

Atât Veneția, cât și întregul Apus au fost profund marcate de această nouă înfrângere a creștinilor, mai ales după ce cuceririle otomane au continuat cu ocuparea Ianinei, capitala Epirului, cunoscuta provincie de nord-vestul Greciei. În aceste condiții, a apărut, din nou, ideea unei noi intervenții occidentale.

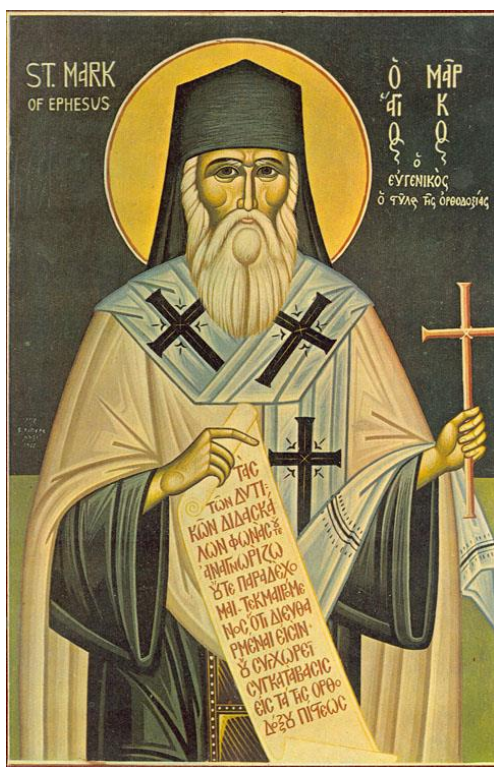
Pentru Bizanț, singurul punct luminos rămăsese Moreea, unde domnea Constantin, fratele împăratului Ioan, alături de frații săi Teodor și Toma. În ultimii ani, Constantin reușise să smulgă din mâinile urmașilor cruciaților din 1204 ultimele lor posesiuni din Peninsula. În rest, teritoriul păstrat de Imperiul era din ce în ce mai amenințat de otomani, și în special Constantinopolul.

S-a pus deci, din nou, problema unui nou conciliu de unire cu Roma. Ioan VIII a consimțit ca acesta să se țină într-un oraș italian, deși el ar fi dorit, mai degrabă, ca un stafel de sinod să se țină chiar la Constantinopol. Problema unirii cu Roma agita spiritele în Constantinopol. În preajma morții sale, bătrânul Manuil II își manifestase îndoiala cu privire la putința realizării unei uniri sincere cu Roma. Totuși, existau și grupuri de partizani ai Unirii, care se gândeau la ajutoarele materiale care ar fi putut sosi din Apus, în urma unui asemenea act. Tratativele începute în anul 1431 s-au continuat și după moartea papei Matei V, cu succesorul acestuia, Eugeniu IV. Negocierile au durat 6 ani și au fost complicate de faptul că, în acest răstimp, se desfășurau lucrările conciliului de la Basel (în Elveția),

patronat de împăratul Sigismund de Luxemburg al Apusului, ai cărui unde sinodali se considerau superiori papei. În anul 1433, delegații ai conciliului au mers la Constantinopol, făgăduindu-le bizantinilor ajutoare substanțiale dacă își trimit delegații la Basel. Ioan VIII a răspuns acestei propuneri, dar n-a întrerupt nici tratativele cu papa Eugeniu IV, care se afla în conflict cu conciliul de la Basel.

La un moment dat, legatul papal Garatoni a acceptat chiar ca viitorul conciliu să se țină la Constantinopol, dar sinodali de la Basel au refuzat această propunere. Au urmat mai multe schimburi de ambasadori între delegații papei Eugeniu și cei ai conciliului din Basel, pe de o parte, și trimișii Constantinopolului, pe de altă parte. La Basel s-au dus furtunoase discuții asupra locului acestui viitor conciliu, considerându-se că el trebuia să se țină, în mod neapărat, în Occident.

În luna mai a anului 1437, în urma unei adevărate „lovituri de teatru”, a fost propus, și papa a acceptat, un oraș italian. Propunerea a fost adusă la cunoștință și Constantinopolului. Ioan VIII a acceptat-o sub condiția ca toate cheltuielile de deplasare și de întreținere a delegației bizantine să fie suportate de apuseni.

SF. MARCU AL EFESULUI

Ioan VIII i-a invitat și pe patriarhii apostolici din Orient să ia parte la viitorul conciliu, care ar fi căpătat astfel un adevărat caracter ecumenic. Călugărul Isidor, care-l însoțise la Basel pe despotul Dimitrie Paleologul în prima ambasadă bizantină, a fost ridicat la treapta de mitropolit al Kievului și a primit încuviințarea marelui cneaz rus de a participa la conciliu. Mitropolitul Damian al Moldovei și cel al Ivirului (din Caucaz) au hotărât să participe și ei.

Între timp, papa, dizolvând conciliul din Basel, a hotărât ca marea adunare să se țină la

Ferrara. În noiembrie 1437, Ioan VIII, după ce l-a chemat din Moreea pe fratele său, Constantin, și i-a încredințat locotenința Imperiului, a pornit pe mare, în fruntea unei mari delegații, spre Italia. Printre însoțitori se afla și despotul Dimitrie, fostul ambasador la Basel și frate cu împăratul, patriarhul Iosif II, Visarion al Niceei, numit de italieni Besarion, Marcu Eugenicul, arhiepiscopul Efesului, Silvestru Syropulos, marele eclesiarh, care a lăsat o detaliată istorie în limba greacă a conciliului, și alții. În luna februarie a anului 1438, delegația a fost primită cu toate onorurile la Veneția, iar în martie, papa Eugeniu l-a primit pe împăratul Ioan și pe însoțitorii săi la Ferrara, unde a sosit, apoi, și o mare delegație rusă, în frunte cu mitropolitul Isidor al Kievului.

Sinodul a fost deschis la 9 aprilie 1438 și întreg restul anului s-a ocupat cu chestiuni de natură procedurală, mai ales alcătuirii de comisii pentru identificarea punctelor deosebitoare între Biserica Ortodoxă și cea Romană. Din cauza faptului că la Ferrara a izbucnit ciurma, care a făcut un număr de victime, Eugeniu IV a hotărât ca lucrările conciliului să se continue, începând cu 10 ianuarie 1439, la Florența.

În primele săptămâni (sau chiar luni) ale conciliului au fost discutate chestiuni de metodă, recomandându-se discuțiile publice, măcar o dată pe săptămână, rămânând ca restul timpului lucrările să fie prestate în comisii. Cele mai înverșunate discuții s-au purtat în jurul lui *Filioque*. La acestea, din partea răsăriteană, a participat, printre alții, Marcu al Efesului, iar din partea Apusului, Ioan de Ragusa.

Luna iunie a fost hotărâtoare pentru încheierea de acorduri asupra punctelor divergente și pentru discuțiile de ordin public privind ajutorul pe care apusenii ar fi trebuit să-l dea bizantinilor. În afara unui ajutor militar, papa Eugeniu a făgăduit că va lua inițiativa organizării unei noi cruciade.

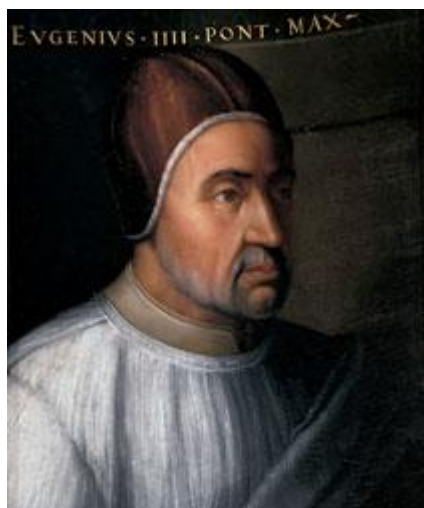
Cu destule dificultăți, s-a căzut de acord asupra disensiunilor dogmatice: *Filioque*, purgatoriul, azimele. La 26 iunie, cu mari dificultăți, datorită îndemnării lui Visarion al Niceei, s-a reușit obținerea unei formulări prudente și în ceea ce privește primatul papal. În sfârșit, la 6 iulie, în catedrala din Florența, s-a citit decretul de unire, în mod solemn, în limba latină și în cea greacă. Cu excepția primatului papal, pentru care, într-o oarecare măsură, sensibilitățile grecești au fost menajate, în toate celelalte chestiuni controversate s-a dat câștig de cauză latinilor. În semn de recunoștință, câteva luni mai târziu, papa i-a înălțat la rangul de cardinali pe Isidor al Kievului și Visarion al Niceei.

Bizanțul de la Conciliul florentin (1439) la moartea lui Ioan VIII (1448)

Lucrările sinodului din Florența au mai continuat și după proclamarea solemnă a unirii Bisericilor în ziua de 6 iulie 1439, până la 26 august, când a mai avut loc o reuniune festivă. În luna octombrie, Ioan VIII și suita sa s-au imbarcat la Veneția și au pornit spre Constantinopol, unde au sosit la începutul lunii februarie a anului 1440. La scurtă vreme, el și-a dat seama de împotrivirea poporului și a unui număr mare de clerici față de Unire. Câțiva dintre cei care semnaseră actul de la Florența și-au retras chiar semnăturile. Împăratul Ioan, cu greu a putut determina să fie ales ca patriarh, în locul defunctului Iosif II, decedat la Florența, un ierarh partizan al Unirii, anume Mitrofan, mitropolitul de Cyzic. Acțiunea cea mai stăruitoare împotriva Unirii a fost dusă de Marcu al Efesului (†1444) și de fratele său Ioan Eugenicul, care și-au extins propaganda pretutindeni, mai ales în lumea călugărilor de la Sf. Munte. Ca urmare a acestui fapt, Marcu a fost persecutat și închis de autorități. El a izbutit, însă, să-l atragă de partea sa și pe

George Scholarios, un distins teolog, care până atunci se arătase partizan al Unirii și care, după 1453, a devenit primul patriarh ecumenic în Constantinopolul cucerit de otomani. În anul 1443, patriarhii apostolici din Orient s-au declarat și ei potrivnici Unirii. În felul acesta, Ioan VIII și-a dat tot mai bine seama de zădărnicia Unirii din 1439.

În Rusia, reacția împotriva Unirii a fost și mai violentă. Mitropolitul Isidor al Kievului, care, la întoarcerea sa în Rusia, proclamase solemn Unirea în biserica Înălțării Domnului din Kiev, a fost depus din scaun și închis. Puțin mai târziu, Rusia a renunțat să mai ceară mitropoliți de la Constantinopol, alegându-i dintre localnici.

PAPA EUGENIU IV (1431-1447) [în stânga] ȘI GEORGE CASTRIOTUL-SKANDERBEG (1443-1468)

În Apus, Eugeniu IV s-a străduit să-și respecte promisiunile de ajutor militar date Bizanțului, în schimbul Unirii, și a făcut apel la numeroși principii ai Apusului. Cel care s-a dovedit a fi cel mai puternic adversar al turcilor otomani a fost voievodul Transilvaniei, român de neam, Iancu de Hunedoara, cunoscut și sub numele de Ioan Corvin de Huniade. Acesta, cu armate ale cruciaților, conduse de regele Ungariei, Vladislav, și de George Brancovici, despotul sârb, a izbutit, în decembrie 1443, să-i înfrângă hotărâtor pe turci lângă orașul Niș.

În această vreme, în Albania, vestitul luptător George Castriotul, supranumit Skanderbeg, a luptat victorios împotriva cotropitorilor, cucerind teritorii în Albania. Constantin Paleologul, fratele lui Ioan VIII, la acea vreme despot la Mistra (în Moreea), a ridicat din nou zidul numit *Hexamilion*, de pe Istmul Corint, și a cucerit întinse regiuni din Grecia, până spre Munții Pind.

Sultanul Murad II, care fusese silit să se ocupe mai puțin de Europa din cauza luptelor pe care a trebuit să le ducă în Asia Mică cu câțiva emiri turci, s-a hotărât să facă pace cu creștinii. În Ungaria, la Seghedin, s-a încheiat, dacă nu o pace propriu zisă, măcar o înțelegere de încetare a ostilităților. Delegații maghiari și cei otomani au jurat pe Evanghelie și pe Cruce că vor respecta înțelegerea. În urma acestui acord, Murad s-a retras la Magnesia, în Asia Mică, cedând tronul fiului său nevârstnic, Mehmed II, viitorul cuceritor al Constantinopolului.

Creștinii, amăgiți de aceste împrejurări din tabăra otomană, au crezut că pot redeschide ostilitățile, cu sorți de izbândă. Îndemnul venea mai ales din partea legatului papal, cardinalul Cesarini, care l-a dezlegat de jurământul de la Seghedin pe regele maghiar Vladislav. La Seghedin, creștinii obținuseră, însă, unele avantaje pe care, în curând, le vor pierde, din cauza

înfumurării lor. Serbia redevenise liberă, iar Țara Românească trecea sub suzeranitate maghiară, deși continua să plătească tribut turcilor.

În noua cruciadă, au anunțat că vor da ajutoare Anglia, Franța, ducele Burgundiei și câteva state din nordul Italiei. Acțiunea militară a pornit în septembrie 1444, împotriva părerii autorizate a lui Iancu de Hunedoara, care-și dădea seama de slăbiciunea armatei creștine.

Cruciații s-au îndreptat spre portul Varna (în Bulgaria), unde au întâlnit corăbiile venețiene și genoveze, care trebuiau să îi ducă la Constantinopol. Murad, sfătuit de vizirii săi, și-a reluat, însă, tronul și, cu o oaste numeroasă, a sosit la Varna, unde, în noiembrie 1444, a avut loc o bătălie violentă, pierdută de creștini. La un moment dat, în timpul bătăliei, Iancu de Hunedoara părea victorios și a fost aproape de al prinde prizonier pe sultanul Murad. Greșeala a fost, însă, a regelui Władysław III al Poloniei și Ungariei, care a pornit un atac nehibzuit, în timpul căruia a și murit. În luptă a dispărut și cardinalul Cesarini. Flota apuseană nu a fost nici ea prezentă la întâlnire, așa cum fusese stabilit.

CONSTANTIN XI PALEOLOGUL (1449-1453)
[Reprezentare iconografică (în stânga) și sigiliul său]

Cruciada de la Varna a fost ultima încercare a unei acțiuni internaționale cu caracter militar menită să-i izgonească pe turcii otomani înainte de cucerirea Constantinopolului, în anul 1453. Ioan VIII, care, fiind bine sfătuit, a păstrat neutralitatea în acest conflict, a rămas netulburat. În schimb, fratele său, Constantin, care între timp își sporise cuceririle în Grecia, a fost atacat de Murad II în anul 1446. Acesta i-a smuls multe dintre cuceririle sale, distrugând și zidul de apărare (*Hexamilion*) de curând întărit de despotul bizantin. Pătrunzând în Moreea, Murad a făcut un mare număr de robi creștini (aproximativ 60.000 de oameni). Constantin și fratele său, Toma, fără ajutor din partea lui Skanderbeg, au trebuit să se recunoască vasali ai lui Murad și să-i plătească tribut.

În anul 1448, când sultanul a atacat-o din nou pe căpetenia albaneză, creștinii au organizat o campanie împotriva turcilor. În fruntea ei s-a aflat Iancu de Hunedoara, care dispunea de o

armată de 24.000 de oameni, dintre care 8.000 ar fi fost români, iar 2.000 germani. Confruntarea dintre creștini și musulmani a avut loc la Kosovo, unde, în 1389, Murad I fusese ucis, iar fiul său, Bayazid I, câștigase lupta.

Lupta a ținut 3 zile și a fost pierdută, spun izvoarele contemporane, din cauza faptului că trupele române au părăsit câmpul de luptă. Pierderile au fost mari, de o parte și de alta, mai ales de partea turcilor. Rezultatul defavorabil al confruntărilor a înverșunat Europa. Singur Skanderbeg a continuat să lupte, în Albania, împotriva cotropitorilor otomani, până la moartea sa, petrecută în anul 1468.

Se spune că această înfrângere de la Kosovo a grăbit moartea basileului bizantin Ioan VIII, care a încetat din viață în ultima zi a lunii octombrie din anul 1448. Succesiunea i-a revenit fratelui său, Constantin, zis și Dragases, după numele de familie al mamei sale, o sârboaică. Alegerea a fost bine făcută, deoarece ceilalți frați ai lui Ioan VIII, Dimitrie, Tudor și Toma, s-au dovedit a fi intriganți și în veșnice conflicte între ei. De altfel, Teodor murise chiar înaintea fratelui său Ioan VIII. Constantin, încoronat la Mistra (în Moreea), la 6 ianuarie 1449, a devenit, ca împărat, Constantin XI sau, după cum susțin mai de curând unii bizantinologi, Constantin XII. El a fost și ultimul împărat al Bizanțului.

Mehmed II și cucerirea Constantinopolului

Urcarea pe tronul Bizanțului a lui Constantin XI n-a fost ușoară. La moartea fratelui său, Ioan VIII, în octombrie 1448, care-l desemnase urmaș, o parte din populația Constantinopolului, protivnică Unirii de la Florența, îl prefera pe fratele său, despotul Dimitrie, care era un cunoscut anti-unionist. Se pare că și mama despoților, împărăteasa Irina, văduva lui Manuil, s-a împotrivit încoronării lui Constantin.

După ce a fost încoronat bazileu la Mistra, în ziua de Bobotează a anului 1449, Constantin a sosit la Constantinopol, în martie. El a trimis apoi o ambasadă la Murad II, cu care a încheiat un nou tratat. În Moreea, care în vremea aceasta avea o însemnătate deosebită pentru Imperiul bizantin, atât de restrâns din punct de vedere geografic, cei doi frați ai lui Constantin, Dimitrie și Toma, au trăit în continue neînțelegeri, disputându-și părți din teritoriul despotatului și recurgând, fiecare, la ajutor turcesc.

La Constantinopol, de care cei doi frați vrăjmași se dezinteresau, situația era tragică. Murad izbutise să fie din nou stăpân pe întreaga Peninsulă Balcanică, ocupată mai înainte de turci și unde creștinii încercaseră să pătrundă. Doar Skanderbeg, în Albania, continua rezistența sa eroică. Una dintre pricinile neliniștii crescânde din capitala Bizanțului o constituiau și luptele religioase între partizanii și adversarii Uniunii. După moartea lui Marcu al Efesului, fratele său, Ioan Eugenicul, a preluat conducerea anti-unioniștilor, înfruntându-l pe împărat. George Scholarios, marele cărturar, cu mai vechi simpatii pentru Unire, trecuse și el de partea anti-unioniștilor și se călugărise sub numele de Ghenadie. Rezistența împotriva unirii cu Roma era mare și în rândul unor înalți demnitari, precum Luca Notaras, megaducele care, după spusele unui cronicar bizantin contemporan, afirmase că mai bine preferă să vadă în cetatea lui Constantin turbanul turcesc, decât pălăria de cardinal a Bisericii romane. Anti-unioniștii, luându-și curaj, au strâns chiar un sinod la Sf. Sofia, ajutați și de marele învățat George Gemistus Pletho, și l-au depus pe patriarhul unionist Gregorie Mamas. Constantin XI considera, însă, că trebuie să rămână credincios Unirii din Florența și politiciii răposatului său frate, Ioan VIII. Noul papă, Nicolae V

(1447-1455), l-a trimis la Constantinopol pe cardinalul Isidor al Rusiei, pe arhiepiscopul latin din Chios și 200 de oșteni. La rândul său, Ghenadie Scholarios a preluat conducerea luptei împotriva Unirii, fiind foarte activ. El a adresat împăratului, clerului și locuitorilor Capitalei numeroase memorii, scrisori și mustări înflăcărare. În aceste împrejurări, Constantin XI s-a văzut obligat să procedeze la proclamarea solemnă a Unirii, în Sfânta Sofia, la 12 decembrie 1452, slujba religioasă prilejuită de acest eveniment fiind săvârșită de patriarhul Grigorie împreună cu cardinalul Isidor și 300 de preoți. Anti-unioniștii au boicotat evenimentul și și-au întetit campania lor.

În aceste împrejurări, la curtea otomană s-au petrecut schimbări. Murad II murise încă din februarie 1451, fiind succedat de fiul său, Mehmed II (Mahomed). Acesta a fost o personalitate deosebită. Cunoscător al limbii grecești, mare admirator al lui Alexandru cel Mare, la vârsta de 21 de ani era stăpânit de ambiția de a cuceri cât mai grabnic Constantinopolul. Totuși, neînțelegerile pe care le-a avut cu emirii din Asia Mică l-au făcut să mai zăbovească și să-și arate, la început, dorința de conviețuire pașnică cu creștinii. Când, însă, situația din Anatolia s-a limpezit în favoarea sa, Mehmed a început să-și pună în aplicare un plan bine chibzuit de asediere a Constantinopolului.

Trebuia, în primul rând, să împiedice capitala Bizanțului de a mai fi aprovizionată cu oameni, muniție și alimente de puterile creștine. După ce intervine în Moreea și în Albania, pentru a-i împiedica pe despoții bizantini și pe Skanderbeg să vină în ajutorul Constantinopolului, Mehmed II a început blocada împotriva Capitalei, prin ridicarea de fortificații menite să sugrume orice intervenție care ar fi putut sosi prin strâmtoarea Bosfor. Pe țărmul european al bosforului, el a construit fortăreața Rumeli-Hisar, terminată în luna august a anului 1452. Apoi, Mehmed s-a apropiat tot mai mult cu trupele sale de împrejurimile Constantinopolului.

La o intervenție a lui Constantin XI, care voia să-și apere compatrioții amenințați de ieniceri, Mehmed a răspuns cu declararea războiului. În aprilie, sultanul, în fruntea unei puternice armate, era lângă zidurile orașului.

Constantinopolul nu dispunea decât de câteva mii de oșteni (cel mult 7.000, greci și străini), pe când turcii aveau contingente cu mult superioare. Dintre apusenii, un ajutor efectiv a dat Bizanțului doar Genova, care a contribuit cu un număr de 700 soldați, comandați de Giustiniani. Puterile creștine nu au ajutat Bizanțul, așa cum se spera. Regele Alfons al Neapolului, care avea un mare ascendent și asupra papei, urmărea o politică proprie, anume recucerirea Constantinopolului, pentru a reconstitui un nou Imperiu latino-grec. Ioan Hunyade a pus anumite condiții bazileului. Veneția a procedat cu ezitări și fără eficiență. Împăratul Apusului Frederic III și regii mai îndepărtați din Occident, ocupați cu treburile proprii, au fost absenți. Astfel că Bizanțul a trebuit să se sprijine aproape numai pe propriile sale forțe, puține la număr. Otomanii, pe lângă faptul că aveau o oaste înzecit mai mare, dispuneau și de o mare putere de foc, datorită și unui tun de o mărime neobișnuită. Cu ajutorul acestuia, eu au reușit să dărâme o porțiune din zidurile de apărare ale orașului.

Asaltul final s-a produs în ziua de 29 mai. Turcii, luptând cu îndârjire, au izbutit să pătrundă în oraș. Împăratul Constantin XI a murit, ca un viteaz, în mijlocul oștenilor săi, după ce bravul genovez, Giustiniani, fusese grav rănit. Au urmat câteva zile de jafuri cumplite. Sfânta Sofia a fost luată de turci, ca și alte locașuri de rugăciune, și transformată în moschee. Numărul celor uciși, dar mai ales robiți, a fost foarte mare.

Cucerirea Constantinopolului nu a însemnat, însă, sfârșitul luptelor. În anul 1456, Athena a fost și ea cucerită și Partenonul transformat în moschee. Imperiul de Trapezunt a căzut în anul

1461. Belgradul a rezistat cu vitejie în anul 1456, sub Iancu de Hunedoara, care a și murit în acele împrejurări. Serbia, însă, a fost cucerită în întregime în anul 1459, iar Bosnia în 1463. Până la 1500, au mai fost cucerite Albania și alte teritorii de la Marea Adriatică. Au mai rămas în afara stăpânirii otomane doar câteva insule din Marea Egeea și Marea Mediterană. Imperiul Bizantin, ca formă politică, după o existență milenară și-a încetat, însă, existența.

Urmările căderii Constantinopolului

Expansiunea otomană nu s-a oprit la cucerirea Constantinopolului. În anii următori, turcii au înaintat în continuare în Europa. Pe teritoriul Greciei de astăzi ei au cucerit și ultimile rămășițe de stăpânire liberă, fie bizantine, fie occidentale. În anul 1456 a căzut Atena, în 1460 s-a prăbușit despotatul de Moreea. Despotul Toma a fugit în Italia, iar fratele său Dimitrie, un anti-unionist, a fost primit la curtea sultanului însuși. În anul 1461, a căzut și Trapezuntul, capitala Imperiului cu același nume al Marilor Comneni, apărut după cruciada din 1204 și căderea Constantinopolului sub latini. În anul 1462, marea insulă din Egeea, Lesbos, a intrat în mâinile turcilor, iar în anul 1470, Eubea, marea insulă din apropierea Atenei, care, la acea vreme, era posesiune venețiană. Se spune că ocuparea acesteia a făcut o vâlvă mai mare chiar decât căderea Constantinopolului.

În Apus, papalitatea, în primul rând, dar și marile puteri laice, au încercat organizarea unei noi cruciade, de data aceasta împotriva lui Mahomed Cuceritorul. Aceasta însă nu a putut fi organizată, eșuând încă înainte de a porni.

SULTANUL MAHOMED II CUCERITORUL (1444-1446; 1451-1481)
ȘI PATRIARHUL GHENADIE II SCHOLARIOS (1454-1456; 1463; 1464-1465)

Cucerirea de către otomani a fostelor posesiuni bizantine a continuat și în secolul al XVI-ea. Este vorba de Insula Rodos, posesiune a Cavalerilor ioaniți, care și-au mutat sediul în

Malta (1523). Insula Chios, posesiunea genoveză, a fost ocupată în anul 1566, iar Ciprul, care aparținea de un veac venețienilor, a fost cucerit în anul 1571. Creta a căzut în mâinile otomanilor abia în anul 1669, în urma unui îndelungat război venețiano-turc.

Dacă Bizanțul a murit ca putere politică, el a continuat să dăinuiască, însă, în plan cultural, spiritual și, îndeosebi, eclesiastic. Patriarhia bizantină a continuat să funcționeze și sub turci. În anul 1454, Mahomed Cuceritorul I-a promovat ca patriarh, în scaunul care era vacant la acea vreme, pe reprezentantul anti-unioniștilor Ghenadie Scholarios, un mare teolog, filosof și literat. Constantinopolul a rămas veacuri de-a rândul centrul spiritual al Ortodoxiei post-bizantine, care a influențat în mod benefic viața duhovnicească și culturală a popoarelor ortodoxe din Balcani și din răsăritul Europei. În special Rusia moscovită s-a făcut luptătoare pentru drepturile creștinilor în numele Bizanțului, pe care socotea că-l moștenește. Aceasta mai ales după ce marele cneaz Ivan III s-a căsătorit cu Sofia, fiica despotului Toma Paleologul, și, prin aceasta, s-a considerat urmaș al bazileilor bizantini, împrumutându-le și stema acestora (vulturul cu două capete).

În încheiere, trebuie amintite și câteva contacte care au existat între Imperiul Bizantin, care se pregătea să moară, și Țările Române, care tocmai se ridicau ca o putere politică de sine stătătoare.

Aceste contacte au avut loc încă din secolul al XIV-lea, în primul rând pe linie eclesiastică. Trebuie amintită întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, în anul 1359, apoi a celei de-a doua mitropolii a Țării Românești, cea a Severinului, pe vremea patriarhului isihast Filotei Kokkinos. Contacte politice sunt semnalate și pe vremea succesorului lui Mircea cel Bătrîn, viteazul Dan II, și prin prezența la Constantinopol a lui Vlad Dracul, înainte de a ajunge voevod. În secolul al XIV-lea, sunt cunoscuți și negustori greci în Țara Românească. Foarte probabil, pe teritoriul țărilor române au activat și unii artiști veniți din Bizanț sau din Balcani, de cultură bizantină, precum pictori, muzicanți etc. Numeroase scrieri bizantine au intrat în literatura noastră veche, însă, sub forma unor traduceri în limba slavă (medio-bulgară), care era la noi limba oficială a Statului și a Bisericii. Există, astfel, opere istorice, juridice, de literatură populară, dar mai ales religioase bizantine, înveșmântate, însă, în haină slavonă.

EMBLEMA IMPARATULUI IOAN VII PALEOLOGUL (1425-1448) [în stânga] ȘI
SIGILIUL ȚARULUI IVAN III (1462-1505)

Influența bizantină directă, adică sub forma ei greacă, a pătruns mai târziu la noi, în perioada în care au fost reactivate legăturile Patriarhiei din Constantinopol cu Biserica românească, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, când numeroși greci, negustori, cărturari, călugări și ierarhi sau membri ai unor vechi familii bizantine, precum cea a Cantacuzinilor, s-au stabilit sau măcar au poposit vreme mai îndelungată pe meleagurile noastre. Înfrâurirea acestui „Bizanț de după Bizanț”, cum l-a numit Nicolae Iorga, asupra țării noastre a fost puternică, imprimând pecetea asupra unei mari părți din vechea cultură românească.

Această influență a fost încă și mai veche în Balcani. În ce privește Rusia pravoslavnică, acolo influența bizantină s-a continuat pe multe țărâmurii până în secolul al XIX-lea.

Din aceste ultime rânduri reiese că deși Bizanțul a murit ca putere politică în anul 1453, zestrea sa culturală și spirituală s-a păstrat, fiind moștenită de popoarele ortodoxe din Europa.